

Rahid Ulusel

Bir Qalanın Bürcləri

*Bəxtiyar Vahabzadə
Sabir Rüstəmxanlı
Nizami Cəfərov*

Rahid Ulusel

BİR QALANIN BÜRCLƏRİ:

BƏXTİYAR VAHABZADƏ
SABİR RÜSTƏMXANLI
NİZAMİ CƏFƏROV

Azərbaycan milli
kitabxanası

"Elm və təhsil"

Bakı - 2017

Elmi redaktor: **İsa Həbibbəyli**
AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik

Rəyçi: **Tehran Əlişanoğlu**
AMEA-nın müxbir üzvü

Redaktor: **Dəyanət Osmanlı**

Rahid Ulusel (Rahid Süleyman oğlu Xəlilov)
Bir Qalanın Bürcləri: Bəxtiyar Vahabzadə, Sabir
Rüstəmxanlı, Nizami Cəfərov,
Bakı: Elm və təhsil, 2017, 148 səh

Kitab müasir Azərbaycan bədii və humanitar mədəniyyətinin dayaqlarının möhkəmləndirilməsində böyük xidmətləri olan, həyat, düşüncə və axtarış yolları, mövqeləri ən mühüm milli problemlər mehvərində birləşən Bəxtiyar Vahabzadə, Sabir Rüstəmxanlı və Nizami Cəfərovun fəaliyyət və yaradıcılığından bəhs edir.

ISBN 978-9952-8176-6-9

© «Elm və təhsil», 2017
© Rahid Ulusel, 2017
Müəllif hüquqları qorunur

Ön Söz4

I BƏXTİYAR VAHABZADƏ: ÜMUMMİLLİ VƏHDƏT NİDASI

"Gəlimli-gedimli" Vətən yox! 8
Milli Dirçəlişin və Bütövləşmənin tarixi zərurəti21
Külliyyat33

II SABİR RÜSTƏMXANLI: SÖZÜN DAĞ PAYTAXTI

Tarix kimi Həyat40
Həyat kimi Poeziya65
Poeziya kimi Mübarizə85

III NİZAMİ CƏFƏROV: TARIXİ TƏKAMÜL MƏNTİQİ VƏ MİLLİ ÖZÜNÜTƏSDİQ ZƏRURƏTİ

Humanitar elmlərin ortaq metodoloji kompleksi104
Türkşünaslıq və azərbaycanşünaslığın
dialektikası114
Epik konseptualizm: dildən mədəniyyət
düşüncəsinədək 130

Qaynaqlar140

ÖN SÖZ

Azərbaycan dövlətçiliyini, mədəniyyətini, dilini – millətimizi var edən üç təməli birlikdə qorumağın məsuliyyətləri çağımızda getdikcə daha çox artmaqdadır. Günümüzün gənc suveren dövlətlərinin global təsir burulğanlarına daha çox çəkildiyi bir zamanda – özünübəyənməzlik, yaddillilik, yabançıyavurğunluq da kal mədəniyyət və psixologiyaların immanent halı kimi mədəniyyət boşluqlarını dərhal doldurur. Əlbəttə, “metamorfozaya” (əslində, korroziyaya”) uğramış qafalarla müstəqilliyi daşımaq, irəlilətmək, təntənəsinə çatdırmaq mümkün deyil. Azərbaycansa belə bir dirəniş iradəsi göstərməyə qadir ölkədir. *Dövlətçilik, Mədəniyyət və Dil* – bir-birini yaşadan elə möhkəm təməldir ki, onu qorumağın *fərdi* deyil, *ümumxalq* məsuliyyətləri diriliyin – güclü və sarsılmaz müstəqilliyin şərti olur, həmin məsuliyyətlərin dərkə və gerçəkləşməsi zər

minində *Vətəndaşlıq* özünün real mənasına yüksəlir. Milli mənsubiyyəti olan İnsan yalnız bu halda öz əcdadları tərəfindən yaradılmış, yaşadılmış *Dövlətin bir parçası olur*, Vətəndaş yalnız bu halda öz *Milli Tarixi ilə bütövləşir*. Bu gün *Azərbaycan mədəniyyətinin humanitar dayaqlarının möhkəmləndirilməsi* məhz belə sağlam mədəniyyət əsasları üzərində baş verir.

Millətin iradəsindən irəli gələn bu zərurəti, çox qanunauyğundur ki, Azərbaycan mədəniyyətini yaradanlar hər zaman dərk etmiş, məsuliyyətsizləşmə və yadlaşmanın bütün təzahürlərinə qarşı mübarizə aparmışlar. Böyük türk dünyasının qəlbi, onun ən qədim mədəniyyət yurdlarından biri olan Azərbaycanın tarixi taleyinin əzəməti, yaratdığı sərvətlərin milli və ümumbəşəri dəyəri bu mübarizənin ən optimal vasitəsi olmuşdur. Ancaq bununla da iş bitmir. Mədəniyyət nə qədər köklü olursa olsun, o hərəkət etməsə donur. Donur və bərkiyir. Süxurlarına yad elementlər dolur. Milli mədəniyyətin hərəkətverici qüvvəsi – dünyanı aramsız olaraq özündən keçirən *qurucu idrakıdır*. Bu idrak poeziyadan elmə, siyasətdən texnologiyaya qədər bütün cinahları ilə təkmilləşmə prosesini da

vam etdirməli, ümumdünya rəqabətində açıq və gizli meydanların cənginə tab gətirməlidir.

“Azərbaycan qalasını” qoruyanların sırasında Bəxtiyar Vahabzadə, Sabir Rüstəmxanlı və Nizami Cəfərovun yaradıcılığı ona görə bu kitabda vahid araşdırma kontekstinə gətirilir ki, onlar həmin mücadiləni milli dünyagörüşünün müxtəlif səmtlərə baxan bürclərindən, lakin *eyni mövqedən* aparmışlar. Əlbəttə, Bəxtiyar Vahabzadə bu gün həyatda olmasa da, onun poeziyası özünün bütün milli ideya dolğunluğu, barışmazlığı və kəsəri ilə həmişə o mücadilənin ön sıralarında dayanır və dayanacaqdır. İki böyük mütəfəkkirin – Mirzə Ələkbər Sabir və Nizami Gəncəvinin adını taleyində yaşadan Sabir və Nizami isə bu yolu indi daha sərrast addımlarla davam etdirməkdədirlər. Mənim şəxsən uzun illər münasibətdə olduğum bu seçkin insanların bir-birinə çox dərin bağlılığı olmuş, onlar bir-birlərinə əsərlər həsr etmişlər. Ən əsası budur ki, Bəxtiyar Vahabzadə, Sabir Rüstəmxanlı və Nizami Cəfərovun odunu qoruduqları bir Vətən var – *türk dünyasının qutsal enerji qaynağı*
Odlar Yurdu Azərbaycan!

I

BƏXTİYAR VAHABZADƏ: ÜMUMMİLLİ VƏHDƏT NİDASI

*Azərbaycan xalqının mütəfəkkir oğlu
Bəxtiyar Vahabzadənin
humanist fəlsəfi poeziyası milli mədəniyyətimizi
dünya mədəniyyəti ilə bağlayan
ən etibarlı, çoxtağlı
körpülərdəndir.*

“GƏLİMLİ-GEDİMLİ” VƏTƏN YOX!

Bəxtiyar Vahabzadənin şer sənəti indi* ağsaqqallığının alp çağındadır. Ancaq onun poeziyası müdriklik siqlətini erkən qazanmışdı. Elə buna görədir ki, şairin 50—60-cı illər yaradıcılığının bir çox nümunələri son illərdə yazılmış əsərləri ilə sanki həmyaş görünür. Çünki Bəxtiyar Vahabzadə lap gəncliyindən xalqın ictimai ideallarına həyan duran və fikrinin şah damarını tutan şairlərdən olub. Xalqın mənəvi həyatında baş verən dəyişmələr onun poeziyasında qat-qat, mərhələ-mərhələ əksini tapmışdır. Həmişə əsl sənətə xas olmuş ahəngdar yetkinləşməni də Bəxtiyar şerinin təkamülündə müşahidə etmişik.

Artıq xalq poeziyasının, xalq bədii sənətinin Bəxtiyar üslubu formalaşmış. Bu üslub həm də ənənəyə sadiqlik haqqına yetib. Bu sənətin gü-

Bu hissə Bəxtiyar Vahabzadənin (1925 – 2009) sağlığında yazılmışdır.

cünə milli şerin ictimai-substansial çəkisi yüksəlib.

Bəxtiyarı «kəşf etmək tənqid üçün o qədər də çətin olmamışdı. Çünki «şəxsiyyəti yaradıcılığında qabarıq təzahür edən şair» (Yaşar Qarayev), təbii ki, «dərindən» xatirinə qəsdli azdırmalara, mətləbi dolayları salmağa heç bir ehtiyac duymur, fikrin aydınına, durusuna meyl edir, yaradıcılıq qüvvəsini sözün canını verməyə yönəldir, sözü yiyəsinə çatdırmağa çalışır. Ədəbiyyata nabeləd adam da onun şerindən öz payını götürür. Ancaq Bəxtiyar, şerlərində ən çox xalqın kişisinə — qeyrətlisinə, narahatına müraciət edir. Çünki bilir ki, xalqın mənəvi simasını müəyyənləşdirən onlardır.

Yadlaşarlarsa həmişə onun nifrət oxuna tuş gəlir: “Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən, // fasonlu, ədəbazlar, // Qəlbinizi oxşamur qoşmalar, telli sazlar. // Bunlar qoy mənim olsun, // Ancaq Vətən çörəyi sizlərə qənim olsun.” Bəxtiyar Vahabzadə bu şeri 50-ci illərin əvvəllərində yazıb. Amma görün həmin ovqatdan şairin bugünkü şerlərinə necə sönməz işıq seli axıb gəlir.

Vətənin əbədililiyi ideyası Bəxtiyar poeziyasının özəyini təşkil edir: “Dünya quru bir səs, // Qəm çəkməyə dəyməz. // Yüz-yüz itən olsun, //

Min-min də bitən var. // Şükr eyləyəlim ki, // Bizlərdən həm əvvəl, // Həm sonra Vətən var." Mislər qaya parçaları kimidir, qəfildən qışqırıb, qəfildən də susur. Sanki təbiət özü təsdiq edir ki, Vətən əbədidir. Şərdəki qətilik, sonluluq, cingilti səslənmə ruhumuza doğma olan bir harmoniya yaradır.

Torpaq üzərində doğma qan qardaşlarının bir-birinə həyanlığı («Mənim ürəyimi qanatsın gərək. Sənin dırnağına dəyən çırtma daş») vətəndaşlıq deyilən irsi duyğunun gerçəkləşməsidir. Otun göyərməsi, ağacın çiçək açması, torpağın qızması necə təbiidirsə, insanın qanında, canında vətəndaşlıq hissinin yaranması da eləcə olarıdır. Hissdən borc, borcdan da fədakarlıq törəyir. Bu hiss qaynayaraq insanın Vətən uğrunda qurban getməsi anınacan zilə çəkilir: "O bizi yaradan, // Biz ona bəndə // Yaradan uğrunda ölməyə gəldik." Allaha qurban olmaq üçün Sina dağına gedən insan (*ülviyyətə səcdə*) nəhayət, ayaq basdığı torpağın onun əcdadları, özü, çağdaşları və övladları üçün əbədi yaşayış yurdu olduğunu, o yurdu ağulla, əl-ələ verməklə, qan-can bahasına qorunma labüdlüyünü bütün varlığı ilə dərk edərək Yaradan Vətən – Allaha qurban gedirsə (*həqiqət önündə pərəstiş*), demək, yerdən-göyə

daha möhkəm sığınacaq var! Bir-birindən nur almış ömürlər silsiləsi Vətənin maddi və mənəvi varlığını yaradır. «Gəlimli-gedimli dünya» var, ancaq gəlimli-gedimli Vətən yoxdur... Bura yalnız Qalmaq üçün Gəlirsən! Ölməmək üçün Doğulursan! Camaatı böyük çör-çöp tonqalının ətrafına toplayıb, onların gözünü bir anlığa işıqlatmaq da olar.. Onları bir ocaq sönməz-qaralmaz palıd közünün işığına çəkməksə — çətindir! Əgər çəkə bilibsənsə, o közdən bir çırtmaq da onların qəlbinə düşəcək... Bəxtiyar, eli ağır dərd, böyük mətləblər başına yığan şairdir.

Axı Vətən azad, ağasız, bütöv olduqda onun Əbədiliyi gerçəkləşir. İki şaqqa edilmiş bir torpaqda böyük idealları necə həyata keçirmək olar?! «Bir xalqa ədalət!» — deyə divanə çağırırsın, ancaq, qardaş, nə faydası?! O haray havada öləziyib itməzmi?! Həqiqətsə budur: «Tarixdə zəbun etdi əməlsizləri həsrət!» Şair tarixi faciənin köklərini axtara-axtara gedib Səhl-Sumbat satqınlığına çıxır. Xalq dirçəldikcə «tariximizə mikrob kimi ələnən» Səhl-Sumbatlar yadlarla dilləşib onu başından batırır. Bu səbəbdəndir ki, «Satqınların hiyləsindən neçə kərə Tarix endi zirvələrdən dərələrə». Adamlar arasında ayrıntı və insanın içində yaranan çat Vətən torpağının da

parçalanmasına bünövrə olur: demək, Torpağın bütövlüyü, toxunulmazlığı üçün ən əvvəl milli-mənəvi bütövlüyə — xalqın qəlb birliyinə nail olmaq lazımdır. Bu xalqın qəhrəmanları var, ancaq insan öz adi sənəti ilə də həmin milli-mənəvi bütövlüyə qovuşa bilər: “Kim ki, bu dünyada borcunu anlar, // Əmr də, fərman da nə gərək ona. // Çəkmə tikməklə də qəlbi yananlar // Oğulluq borcunu verər yurduna.” Bir ölkənin ləyaqətli vətəndaşı olmaq — elə Dünya Vətəndaşlığı üçün də zəmindir. Dünyaya yiyə durmaq istəyən ultramilitaristlər isə qədim dövrlərin fəthlərinə nə təəssüblərinə, nə qəddarlığına, nə də süqutuna görə fərqlənmədilər. Sonuncular bəşəriyyətə daha böyük tələfat verdilər və daha rüsvayçı şəkildə uduzdular. Budur, Londonun Portobello küçəsindəki köhnə bazarda faşist ordusundan qalma medallar satılır: “Gümüş xaç nişanı... // Parıltısına dikildi həsrətlə çoxunun gözü. // Dünən müştəriydi bir millət ona, // Müştəri axtarır bu gün o, özü”. Bütün insanadüşmənlər sisteminin, çürük ideologiyaların aqibəti belə olub, belə də olacaq...

Dünyanın əbədi varlığı, dəyişməz qanunları müqabilində hər is fəvqəldövlətçilik iddiaları, həqiqətən, çox əbəs və gülünc görünür: “Hər

kral «bu dünya mənimdir» — dedi, // Təzədən neçə yol bölündü torpaq. // Dünyanın sərhəddi heç dəyişmədi. // Nə böyüdü, nə də kiçildi ancaq...” — Yada Ustad Yunus İmrə düşür: “Mal sahibi, mülk sahibi, // Hanı bunun ilk sahibi?..”

Sənətkarın diqqətində dayanan İnsan və Zaman — onun yaradıcılığında ümumi mücərrəd anlayışlar kimi deyil, konkret, realist təhlilini tapan obrazlar kimi səciyyəliyə bilər. Bəxtiyar Vahabzadə ən dolğun şərlərində cəmiyyətin sosial ab-havasını, bu günün əxlaq və mənəviyyat qatlarını, bəşəri sual-problemləri, tarixin və çağdaşlığın ortağı kimi — cilalanmış, sınılanmış səviyyələrdən dəyərləndirir. Onun lirik-fəlsəfi yaradıcılığına mövqe və dünyagörüşü aydınlığı, konsepsiya tamlığı, poetik-həyatı əqidənin dəyişməzliyi xasdır. Bəxtiyarın şərlərində olumların fəlsəfi mahiyyəti həm əbədiyyət qanunlarından, həm də bitkin zaman və məkan sferasından çıxış edilərək aşkar olunur və nəticədə o, şairin estetik ideali tərəfindən aydın, qəti şəkildə ya inkar, ya təsdiq edilir. Burada dünyanı öyrənən idrakın özü öyrənilir, «sirlər dünyasına yol açan kamalın» — külli-ələmi suallara tutan idrakın özü suallar qarşısında qalır. Bəxtiyar Vahabzadə fəlsəfi lirikanın gözəl

nümunəsi olan «Düşüncə» şerində sanki bütün varlığın gərgin, coşqun bir düşüncəyə qərqləşməsi simvolik tərzdə təsvir edir: «Kal alma kimi bir üzü torpağa düşüncə // Gördüm ki, yatır hər otun altında düşüncə. // Göylərdə fələklər düşündür, // Yerdə çiçəklər, // Gördüm düşündür güllərə qonmuş kəpənəklər. // Hər şey yaranıb // Varlığa çevrilmədən öncə // Başdan-başa sirli, müəmmalı düşüncə...» Bu mürəkkəb şerdir, şübhəsiz, onun başqa izahları, açmaları da ola bilər. Ancaq yəqin maddi və mənəvi aləmlər arasındakı həddləri «silməklə» — şairin məqsədi odur ki, İnsan — Dünya münasibətlərinin ən incə, sezilməz nöqtəsinə — gerçəyin rüşeym ilkinliyinə və onun «varlığa çevrilmədən öncəsi» halına fikri, xəyalı nüfuz etdirdirsin. Buradakı müəmmalar burulğanından isə təxəyyülün dərinliklərə doğru dayanılmaz cəfali yürüşü başlanır. İnsan nadir hallarda o nöqtəyə varır, vardıqda da mütləq nəsə tapır. Şair dıbsızlıq və ənginliyə tuşlanan, daim axtarışda olan idrakın poeziyasını yaradır: «Ağıldan fısqıran min-min suallar // Gerçəyə açılan pəncərələrdir...» Şair anlamaq ehtirasından, sirlər içində boğulmağın, anlaşılmaqlıqları açmağın iztirablı həzzindən danışır, bunları təfəkkürün qarşısıalınmaz daxili

stixiyası, cəhdi kimi səciyyələndirir. Və nəhayət, insana belə bir vacib, ali sualı vermək zərurətinə gəlib çıxır: «Sən idrakın göylərində hansı qızıl qata çatdın?» Ancaq insanın dünyanı tanıması Qorxu ərafəsindən də keçir: ona «cız!» — deyirlər, əvvəlcə heç qorxmur, axır özü əlini yandırır odu tanıyır, bundan sonra... «Başlandı qorxu, başladı ehtiyat, başladı həyat»... Odlu-alovlu, sevincliqüssəli ömür isə insana bu kəlamın həqiqətini bəxş edir: «Dünyaya gələli, bilmirəm nədən, // Nəyə vurulduqsa yandırdı bizi...» Şair başqa bir şerində isə («Bəlkə»...) qorxudan başlayıb ehtiyatdan keçən ömrün deyil, «bəlkələrdən» keçib qəti inama doğru yüksələn ömrün psixoloji-mənəvi prosesini izləyir. «Bəlkə» nədir? — Gah şübhə fitnə inamın azması, // Gah ümid nurunun balaca sızması, //Gah acı gerçəyi yalana yozması, //Həqiqət üzünün qarası bəlkədir." Sonrakı bəndlərdə də dürlüdürlü «bəlkələrin» çoxçalarlı poetik yozumuna rast gəlirik. Oğul odur ki, ömrün, işin-gücün, məqsədin daimi yançısı olan «qara» bəlkələrdən qurtulsun və həqiqi özünəinamla deyə bilsin: «Bu həyat eşqinin harası bəlkədir?» Dolğun, mənalı yaşanmış ömrün sonucunda insanın bu «zarafatı» da çox təbiidir: «Yaşarkən həyatı sevirəm...: nə qəm, // Öləndə ölümə sevişəcəyəm...»

Şair, hadisənin zahiri dəyişkənliyində deyil, daxili dəyişməzliyində mənalar arayır; həmişə özəyə, alt qatda gizlənənə nüfuz edir. Çünki kamil bünövrədən baxdıqda təbii ilə saxtanın fərqi daha aydınlıqla görünür. Sənətkar zamanə tünlüyündə müasirinə Nəsimisayaq belə müraciət edir: «Mənə zatındakı aqlını göstər!» Yüzilliyimizin həqiqi uğurları ilə öyünməkdə şair haqlıdır. Amma o bunu da görür ki, «müasirləşmə» adına min cür hoqqabazlıqlar edilir. Ümummədəni inkişaf axınında qondarma «yenilikçilik» cəhdləri, dəyişkən dəblər, komfort yumşaqlığı ancaq köksüzləri, dayazları azdır, şirnikləndirə bilər. «Mədəniyyəti içində daşıyanlar», «məğzini saxlayanlar» isə belə şeylərə ancaq gülə bilərlər. Milli-əxlaqi sabitliyin olmadığı yerdə yad meyllərə uyma həmişə mümkündür. Onlar soyunu, nəslini tanıyan — hardan gəlib hara getdiyini bilən əqidəli insana təsir etməkdə gücsüz və davamsızdır. Əsilli adam Qərbin də əsilindən bir şey götürür, bir qədər də dərinləşir, — şair necə doğru deyir, — zətqırıqlar, özünün kimliyindən xəbərsizlərsə, heç Qərbi də əməlli-başlı tanımır, onun daim inkişafda olan şaxəli mədəniyyətinə kor qalırlar, müasir elmi-texniki tərəqqinin ancaq

zahiri tərəflərinə həssas olur, onun bəhrələrinin tör-töküntülərinə göz dikirlər.

124 338695
Həyatı mənbə, keçəridə əbədini «nişanlamaq» sənətkar üçün hər şeydir. Məsələn, o, adicə olaraq piyada ilə sərnəşini müqayisə etdikdə də, buradan bədii-fəlsəfi ideyanın toxumlarını yığa bilər; şair göstərir ki, sərnəşin, yolu (əlbəttə, burada o, simvolik mənada — həyat yolu mənasında qavranılır) sürətlə gedir, öz fiziki imkanlarını dincə qoyaraq (bəzən öldürərək) gedir, gördükləri bir-birini qaralayıb yox olur; piyadasa yavaş-yavaş, torpağı ayağının altında hiss edə-edə gedir, gördükləri yaddaşında sahmanlanır. Sərnəşin texnikaya güvənir, piyada ayaqlarına; sərnəşin dünya yolunun seyrçisidir, piyada müşahidəçisi: sərnəşin, ağır olmasın deyər, dərini də maşına qoyub daşıyar, piyada ürəyində gəzdirər. Şair ortada bir giriz vurur: «Qərbi dünyadır, sərnəşin ilə piyada görüşür mənzil başında» — Onsuz da qəbr evi hamının mütləq «görüş yeri»dir. Bəs dirilikdə onlar necə yaşadılar? — Bu suala məhz əbədiyyət zirvəsindən baxdıqda dürüst cavab vermək olur: "Biri təkər üstə gətirildisə, // Birini gətirən ayaqlar oldu. // Biri bu mənzildə kirəkeş isə, // Biri bu mənzildə sahibkar oldu."

Elə ictimai, əxlaqi məsələlər var ki, şair onların daha geniş epik təsvirinə ehtiyac duyur: «Atılmışlar» və «Təzadlar» poeması belə bir ehtiyacdən doğmuşdur. «Atılmışlar» — hadisə poemasıdır, «Təzadlar» — problemlər poeması. Qanunsuz doğulduğu üçün ananın tərəddüdlər, iztirablar içində boğula-boğula atıb getdiyi körpə və nankor, qədirlənməz oğulun ucbatından qocalar evinə pənah gətirən ana taleyin gərdişi ilə üz-üzə gəlir. «Anadan yetimlə baladan yetim» bir-birinə isinişib doğmalaşırlar. Şair, oxucusunun diqqətini bu faciəvi tale qovuşqanlıqındakı simvolik mənaya yönəldir. O haqlıdır: «İnsan möhtac olur başqalarına, // Bir ömrün ilk çağ, bir də son çağ». Ancaq onun körpəyə və qocalarkən atılması — nəinki insani əxlaqın tələblərinə arxa çevirməkdir, borc duyğusunun yoxalmasıdır, həm də insanın tarixi həyatında nəslin bütövlüyünün dağılması, əsl ahəngsizlik deməkdir. Mənəviyyatı isə qanunla, məcəllə hökmüylə saflaşdırmaq olmaz. Buna görə də şair, günahkarların inzibati məhkəmə ayağına gəlməsini yox, ürəyin haqq divanına çəkilməsini istəyir.

60-cı illərin ortalarında yaranmış «Təzadlar» poeması bu gün zamanəmizdə baş verən hadisələrlə necə də səsləşir! O, silahlandıqca silah-

lanan, millətləri quru çörəyə möhtac edən «imperatorların» global siyasi fırıldaqlarını, elmi-texniki kəşflərin ağzını hər bə döndərmək, dirçələnlə xalqların azadlıq, müstəqillik istəklərini boğmaq niyyətlərini, irqi-dini ayrı-seçkiliyi ümumbəşəri tərəqqiyə misilsiz zərbə kimi kəskin ifşa edir. Burada şairin ən kəsərli silahı — sözdür, şərin iç üzünü açan, böyük həqiqəti ilgün içindən, min cür kələk içindən arıdıb seçən söz və onun təkzibedilməz məntiqi.

Gedər ağızlardan dad da, ləzzət də,
Ağıl da, ürək də gülər arzuya.
Azadlıq olmayan bir məmləkətdə
Həqiqət riyadır, ədalət boya!
İdrak da boğular, söz də, sənət də,
Ağıl kilidlənər dildə, dodaqda;
Azadlıq olmayan bir məmləkətdə
Nadan başda gəzər, aqıl ayaqda.

Saxta siyasət, qondarma diplomatiya nəinki xalqlar arasındakı həmrəyliyi pozur, həm də onların içərisinə rəxnə salır. “— ... Böyük cənabların dediklərini // Tərsinə çevirsən həqiqət olar.”

Bu da şairin nifrət axınından sızan acı istehzası! —

Haqqa deyiblər: — Deyəsən sənin
Yemin bir balaca artıq olubdur.

Doğru danışanın, doğru deyənin
Papağı həmişə yırtıq olubdur.

Şair, insan həyatındakı harmoniyanın pozulmasından dramatik-faciəvi lövhələr yaradır. Dünyanı dəhşətli silahlarla hədələyən «ağalardan» başqasını infarkt etməklə, qanunu qaraltmaqla öyünənlərə, «könül havamızı zəhərləyənlərə» gələn vərəsəlik xəttini izləyir. Əsrin ideologiya və siyasət toqquşmalarına coşqun etirazlı patetik münasibət, adi həyatın qatlarına endikcə təmkinləşir, durulub səngiyir ...

Kiçik şerlərindən tutmuş monumental mənzum dramaturgiyasına qədər Bəxtiyar Vahabzadənin bütün yaratdıqlarına çıraq olan amal — Vətən təəssübkeşliyi, Vətən uğrunda mücahidlik, haqq savaşıdır.

Hələ kövrəkdi Milli Dirçəlişimiz. Fəqət gələcəkdi, dönməzdi, qayımdı. Bugünkü Milli Dirçəlişi namuslu sözün yasaq edildiyi, azad fikrin dustaq alındığı çağlarda yetişdirən, hazırlayan kəslərdən biri də məğrur gənc — Bəxtiyar Vahabzadə idi. Ömrünü Vətən İntibahı üçün əridən dünyagörmüş, zülmgörmüş Bəxtiyar Vahabzadə bu gün öz mübariz gəncliyini gənclərin sırasında birgə yaşayır.

... Pafos bitdi. Ədəbiyyatda da, həyatda da. Artıq biz — bütün nəsillər — Milli Dirçəlişin və Bütövləşmənin tarixi zərurəti ilə yaşayırıq.

MİLLİ DIRÇƏLİŞİN VƏ BÜTÖVLƏŞMƏNİN TARİXİ ZƏRURƏTİ

Üçüncü minilliyin dan yerindən milli mədəniyyətimizin tarixi inkişafına şığımla baxdıqda bu yolun sonucunda onun başlanğıcındakı Dədə Qorqudun mifik obrazına bənzər gerçək bir ustad dayanır — Bəxtiyar Vahabzadə! Bütün fəaliyyəti və yaradıcılığı boyu Ümummilli Vəhdət nidası ilə hayqıran Bəxtiyar Vahabzadənin sənət və müdrikliyinin Dədə Qorqud çağında — xalq məhəbbəti və ümumtürk sevgisi ilə əhatə olunduğu, əsrinin ən möhtəşəm sənətkarları və siyasi xadimləri tərəfindən təqdir edildiyi bir zamanda, gecəsini gündüzünə qatıban millətinin diriliyi naminə çarpışarkən... acılar yeməsi, tənə və qınaqlara urcah olması ağırlı bir olaydır. Xatırladım ki, *doxsanıncı illərin ortalarında Sabir Rüstəmxanlı «evi — istiqlal qərargahı», mənəviyyatı — müstəqilliyimizə çıraq olan Bəxtiyar Vahabzadənin belə qınaq hədəfinə çevrilməsinə, fəaliyyətinin haqsız olaraq yanlış yozulmasına qarşı çıxmışdı*

(Bax: «525-ci qəzet», 1997, 15 iyul). Belə haqsız münasibətin məqsədyönlü olduğu həm də ona görə düşünülür ki, həmin münasibət çağdaş Azərbaycan mədəniyyətinin simasını təyin edən yaradıcılarımız — Bəxtiyar Vahabzadə, Anar... xüsusunda ardıcıldır. Elə bil qəsdən ağacı kökündən çıxarmaq istəyirlər. Bəlkə bu yeni, inqilabi ruhlu bir mədəniyyətin yaradılması ehtirasından doğur?! Əslə! Şahidi olduğumuz yaxın tarixi dövrün vicdanlı araşdırılmasında belə həqiqi qənaətə varılır ki, bugünkü Milli Düşüncə Mədəniyyətimizin mənbəyi — iki böyük təkanla — XIX–XX əsrin qovşağındakı *Maarifçilik və Dövlətçilik Hərəkatı* və XX əsrin 60–80-ci illərinin *Milli İdeya Hərəkatı* ilə əmələ gəlib. Sonuncu mərhələnin Xalq Azadlıq Hərəkatına, onun da Azərbaycanın müstəqilliyinə gətirib çıxarması — tarixin öz məntiqidir ki, Bəxtiyar Vahabzadə bu məntiqi gəncliyindən duyurdu və bütün yaradıcılığını da onun üzərində kökləmişdi. Sovet rejiminin ən qadağalı, sərt zamanlarında belə Bəxtiyar Vahabzadə həyatını təhlükə altına ataraq milli ruhumuzun yenilməzliyini sübut edən əsərlər yazırdı. O vaxtların Azərbaycan Gəncliyi (onların çoxusu xalq hərəkatımızın öndərləri oldular) Bəxtiyar Vahabzadənin gizli-gizli, əl-əl, tutiya-təbərrik kimi gə-

zən «Gülüstan» poemasının qəlbləri necə qığılcımlandırmasını unuda bilərlərmisi?!

Bu çağacan Rus İmperiyası generalının üzünə iki şəxs tüpürüb: XIX əsrdə Qafqaz mücahidi Şeyx Şamil, XX əsrin 90-cı ilində xalqına divan tutulduğu 20 Yanvarın ertəsi günü Azərbaycan şairi Bəxtiyar Vahabzadə, — Fövqəladə vəziyyətdə Bakı şəhər komendantı general Dubinyakin üzünə. Bəxtiyarın bu hərəkəti — onun tək-cə milli ləyaqətimizin qorxmaz müdafiəçisi olduğunun deyil, həm də sənətində ədalətsizliyə üsyankar münasibətinin rəmzi, əsilzadə jestidir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yarım əsrdən çox dövrü əhatə edən zəngin əbədi və ictimai fəaliyyətinin bəzən sayılmaması, danılması, hətta mövqə sabitsizliyində nahaqdan suçlandırılması işə Sabirdən, Mirzə Cəlildən üzünə bəri dəyərli mü-təfəkkirlərimizin zaman-zaman tənə oxlarına tuş gətirilməsi faktını yada salır. Milli faciəmizin səbəblərindən biri bu deyilmi?!

Fəqət bir sənətkar ömrünün hər üzünü yaşamış Bəxtiyar Vahabzadənin iqtidarçılıq və müxalifətçilik hədəqəsinə heç cür sığdırılmayan sənət dünyasına münasibətdə iqtidarın da, müxalifətin də eyni yüksək fikirdə olması Azərbaycanın

ictimai-siyasi həyatında demokratik mübarizənin fərəh, ümid və nikbinlik doğuran nəticəsidir.

Müxtəlif, hətta bir-birinə zidd siyasi qüvələrin Bəxtiyar Vahabzadənin vətənpərvər poeziyasına münasibətdə vahid bir mövqedən çıxış etməsi bəlkə də Azərbaycanın gələcək taleyinin müəyyənləşməsində həlledici simvolik məqamdır. Deməli, *bütün Azərbaycan Bəxtiyar nöqtəsində birləşə bilər!* Buna görə də ümummilli vəhdət yaradan düşmənəşipər zəncirin Bəxtiyar həlqəsi qırılmalı, sındırılmamalı, əksinə, möhkəmləndirilməli, gücləndirilməlidir!

Azman türk dünyasının siyasət və sənət korifeyləri də Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının birləşdirici türkçülük qayəsinə, vəhdətyaradıcı Azərbaycançılıq missiyasına, dərin fəlsəfi-poetik mahiyyətinə, bəşəriyyətçiliyinə görə bu Böyük İstiqlal Şairinə zamanın klassiki səviyyəsində qiymət vermişlər: «...Sizin ədəbi yaradıcılığınız bütün türk dünyasının mənəvi birliyi və yüksəlişi ilə yaxından əlaqəlidir. Odur ki, Sizi sadəcə Azərbaycanlı qardaşlarımızın deyil, çağdaş türk dünyasının qələm ustadı olaraq salamlayıram» (*Süleyman Dəmirəl*); «...İndiki dövrdə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı milli-poetik fikrin ən böyük nailiyyətlərindən biridir...

Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti təbiətə millidir. Bu müstəsna dərəcədə zəruri haldır ki, *sən övladı olduğun xalqın nitq hissəsində fəl olmağı bacarasan*, xalqının canlı dil memarlığına öz töhfəni verə biləsən» (*Çingiz Aytmatov*); «Bəxtiyar Vahabzadə bütün ölkədə tanınan və sevilən şairdir... Onun poeziyasında Şərqə məxsus bütün gözəl keyfiyyətlər əksini tapıb...» (*Oljas Süleymanov*); «Bəxtiyar Vahabzadə fəlsəfi fikirlərini şərdili ilə ifadə edən nadir şairlərdəndir. Onun fikirləri bəşəri, lakin duyğuları millidir. Mən onu «Gülüstən» poeması ilə tanımağa başlamışam. «Gülüstən» poeması... ayrılmışları birləşməyə çağıran bir manifest kimidir.. bölünən və kökündən ayrılan bir xalqın etiraz qışqırtılarıdır. Bəxtiyar Sovet hakimiyyətinin və istibdadının lap kəskin dövründə... xalqında milli şüur oyatmağa çalışmışdır» (*Cavad Heyat*); «Bəxtiyar Vahabzadə bütün türk dünyasının ortaq səsi, aydınlıq üzü və gözəllik cizgisi, rəmzidir!.. Azərbaycan istiqlalının qazanılmasında Bəxtiyar Vahabzadə kimi mütəfəkkir şairlərin, yazıçıların müstəsna bir yeri var» (*Yavuz Bülənd Bakılar*); «...Bu gün biz Vahabzadə şerinin qanadları ilə uçuruq» (*Əhməd Bican Ercilasun*); «...Bəxtiyar Vahabzadə bədii-fəlsəfi mühakimə uğrunda döyüşən fikir şairidir.

Şərq şərinin, klassik Azərbaycan poeziyasının ən dərin qatlarından süzülüb gələn bu keyfiyyət Bəxtiyar yaradıcılığında yeni bir parlaqlıqla üzə çıxır... O, özünü həmişə zaman axarının ön cərgəsində hiss edir» (Xəlil Rza Ulutürk).

Zaman və sənət öndəri Bəxtiyar Vahabzadənin ümumxalq marağını mükəmməl formada, ardıcıl şəkildə və ısrarla ifadə etməsi son vaxtlar Azərbaycan mədəniyyətinin öyrənilməsinə daha çox diqqət göstərən Amerika Birləşmiş Ştatlarında (bu ölkədə və Azərbaycanda şairin ingiliscə iki kitabı nəşr olunub) duyulur və təqdir olunur¹.

Vətən müstəqilliyi ideyasını bir palıd ağacı əkirmiş kimi cücərdib yetişdirən Bəxtiyar Vahabzadənin ictimai-siyasi fəaliyyəti və ədəbi yaradıcılığı son on ildə — Azərbaycanın suverenliyi dövründə öz əvvəlki yanar vətəndaşlıq mövqeyindən və bədii-fəlsəfi məntiqindən qırılmadan daha sərrast milli-ideoloji siqlət, mükəmməl poetik monumentallıq və dərin müdriklik qatı kəsb edib. Şairin poeziyasında ümummilli vəhdət nidası ilə sanki ana vətən özü dilə gəlib söyləyir:

Yad əlində tapdanırkən şərəf-şan,
Türkün türklə ədavətə haqqı yox,
Hər işimiz başlanırkən sıfırdan,
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Dayaq olsun bu gün gərək sol sağa,
Bu vəhdətdən yurduмуza gün doğa.
Bütün millət dönməliyəк yumruğa,
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Tarix bizi imtahana çəkirkən,
İmdad umur hamımızdan bu vətən.
Dünya da haqq səsimizə kar ikən,
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Sındırıldı dəyirməndə pərimiz,
Əsir oldu divə bizim Pərimiz.
Dağılırkən ocağımız, pirimiz,
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Nə çox imiş bu torpağa göz dikən,
Baxa-baxa gözümüzə mil çəkən.
Düşmənimiz dostumuzdan çox ikən,
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

¹ Kinzer S. In Azerbaijan, Poets Tear the Fences Down. «New York Times», «International Herald Tribune», 14 oktober, 1997

Sinəsini yarmalıyıq zülmətin,
Bu məqsədlə getdiyimiz yol çətin.
Hər gün neçə şəhid verən millətin
Bir-birinə ədavətə haqqı yox.

Bəxtiyar Vahabzadənin son on səkkiz ildəki zəngin, məhsuldar yaradıcılığında müstəqillik dövrünün Azərbaycan həyatına özünəməxsus sənətkar baxışı dəqiq, aydın vətəndaş münasibətilə həmahəngcə meydana çıxır: müstəqilliyin gətirdiyi bütün uğurlara fərhlənən şair əsarətdən azadlığa gedən yolda millətimizin yenidən özünüəsarətə düşər olmasının faciəsini dolğun metafora və poetik təzadlarla belə göstərir:

Əsarət odunda bişdi nəslimiz,
Azadlıq eşqinə yandıq, yaxıldıq.
Çatıb azadlığa bu məbəddə biz,
Şükür namazını qibləsiz qıldıq.

İndi biz azadıq, bizi bir zaman,
Şeytandan qoruyan abır-həyadan.
Azadlıq düşməyə qəzəbdən, kindən
Millət hədəf olub öz nifrətinə.

Qurtarıb özgənin əsarətindən
Düşdük özümüzün əsarətinə.

Azadlıq rəhmdən, insafdan da biz,
Millətin haqqıyla üzbəüz olduq.
Ana yurdumuzun qansız, rəhmsiz
Qəddar talançısı özümüz olduq.

Yoxdur əvəzimiz yalançılıqda,
Bu ona şər atır, o buna böhtan.
Yurdu dağıtmaqda, talançılıqda
Azadlıq qorxudan, Allah xofundan.

İndi azadlığım mənə qanımdır,
Bu gizlin oyundan baş açmır fələk.
Məni kor quyudan çıxaran kəndir,
İndi boğazıma keçib halqa tək...

Bəxtiyar Vahabzadə xalq şairliyinin, millət vəkilliyinin, akademikliyinin nüfuzu, kefi, dəmi ilə yaşamır, sanki bu imtiyazları özünə qalxan edərək, Azərbaycan gerçəkliyindəki bütün yavalıqları mübariz bir vətəndaş barışmazlığı, bir ata, oğul, qardaş ağrısı ilə açıb tökür və sənətkar sözünün neşterinə sancır. Şair, onu susqunluqda, mövqeyini bildirməməkdə ittiham edənlərin

dediklərinin əksinə olaraq, ən radikal müxalifətçidən də tutarlı məntiqlə, sərt, amansız tənqidi münasibətlə, tünd, qatı poetik boyalarla Azərbaycan cəmiyyətinin düşdüyü bəlaları — hakimiyyətin və milli sərvətlərimizin özünküləşdirilməsini, doyulmaz korrupsiyaçılığı, postkommunist qırından çıxmazlığı, monarxiya iddialarını, milli əxlaq və dəyərlərin «yenilik» adına batırılmasını, ümumiyyətlə, köhnəliyin, naşılığın bütün qırmızı, bihəyə sifətlərini özünün poeziya, dramaturgiya və publisistikasında ifşa hədəfinə çevirir. Azərbaycan Cahiliyyəsi bu gün Bəxtiyar yaradıcılığında bütün uçurumları, dərələri, bataqlıqları ilə görünür.

«Xilasına yol axtaran Vətənin» dərdinə çarə etmək, onun Qarabağ yarasını sağaltmaq əvəzinə, sərvətlərini sümürmək hərisliyi ustad qələminin oxuna taxılır: "...Sən də insan, mən də insan // Doğulmuşuq bir anadan, // Qanda birik, canda birik // Anamızın xatirinə // Bəs niyə biz bir məxrəcə gələmmirik? // ...İş-gücümüz didişməkmi? // Leş üstündə didişərlər... Vətən leşmi?" Bu hərisliyin ən dəhşətlisi, dövləti çökdürən adı isə — «hakimiyyət davasıdır»: "...İqtidara yetişməkdən // Ayrı bir şey düşünməyir // Coşan qəlblər, qızan başlar. // Hakimiyyət davasıdır bu

savaşlar. // Vətəncün gün ağlamayır // Nə o tərəf, nə bu tərəf // Bu Vətəni // Dədəsindən ona qalan əmlak sayır // Həm o tərəf, həm bu tərəf // Hər biri öz peşəsində // Namus ilə çalışanlar // Bu Vətənin dərdi ilə alışanlar // İkisinin arasında // qalib ancaq yana-yana, // Müxalifdir həm o yana, həm bu yana."

Dartışmalar məmləkətində onun namuslu vətəndaşları ya lal edilib, ya qul bazarının yolçusudur, ya da yurdundan, evindən didərgin düşüb, çörək qazanmaq üçün qürbətə üz tutub: "Dəyanət, ləyaqət qalmadı bizdə // Hər gün gəlmələrlə dolur məmləkət. // Öz doğma, öz halal vətənimizdə // Gəlmə sahibkara əl açır millət."

Şair hətta qoşmalarında da bu milli faciələrimizi ozan harayıyla zilə çəkir: "...Yuxarılar əl çəkmədi nəfindən, // Beş-on yerdə saray tikdi kefindən, // Bircə loxma çörək üçün evindən // Perik düşən el, vətəndən küsübdür." Ustad bu faciələrimizin komizmini Qarabağ dərini «Qarabağ» kafesində kef çəkənlərin ovqatında da görür və qəm üstündə oynamağın indiki durumumuza bab halını açır: "Bizim keyfimiz də keyf-damaq deyil, // «Yorulduq düşməyə qəzəbdən, kindən». // Toylarda oynamaq, oynamaq deyil, // Atılıb düşürük «dərdin» əlindən."

Bəxtiyar Vahabzadənin, ürəyində Zaman döyünən, Tarix yaşanan, Millətin ağırları qövr edən nəcib, insani, kövrək və üsyankar poeziyasında Azərbaycan ruhu gəzişir. Milli əxlaqımızın ucalıq, Vətən duyğularımızın ölməzlik, Azərbaycanımızın ilahilik rüşələri, şah damarları Bəxtiyar şerinin qəlbində birləşir. Buradan doğma yurdun canına uludan ulu, durudan duru, təzədən təzə ideya, söz, hikmət qanı axır...

Bu xalqı sökənlər müdam «xalq» dedi,
Nə özü ucaldı, nə endi xalqa.
Ömründə bir dəfə xalq deməyənlər
Kürsü məramilə söykəndi xalqa.

Özgənin fikrini bəyənməyənlər,
Özünü öyməkçün xalqı öyənlər,
Gah ona, gah buna «düşmən» deyənlər
Əslində özləri düşməndi xalqa.

Yüz yollu yüz nəfər kütlədir ancaq
Bir yollu beş nəfər qüvvədir ancaq.
Yüz yollu məmləkət ölkədir, ancaq
Bir sözlü məmləkət Vətəndi xalqa.

Möhtəşəm poeziyası dar mənafe, klan, partiya... qəliblərinə sığmayan Bəxtiyar Vahabzadə — Söz Sərkərdəsidir. Şairlikdən başqa ondan nə sə ummaq yersizdir. Nəyi varsa Bəxtiyar Vahabzadənin yalnız Şairliyinə sığdırıb... Nəyi varsa — verib, verir... Bircə Ruh şəklində görünən uçunmuş cüssəsi qalıb — Qüvvətli, Yenilməz!

KÜLLİYYAT

Çağdaş Azərbaycan poeziyasının patriarxı Bəxtiyar Vahabzadənin 60 illik yaradıcılıq fəaliyyətinin (1945-2005) barı olan on bir cildliyi "Azərbaycan" və "Çaşıoğlu" nəşriyyatları tərəfindən 2002-2005-ci illər arasında çap olunmuşdur.² Azərbaycanda indiyədək heç bir şairin əsərləri bu həcmdə və miqyasda (cildlərin ümumi səhifəsi üst-üstə – 6848 !) nəşr edilməmişdir. Mütəfəkkir sənətkarın bədii yaradıcılığını bütün mərhələləri və janrları ilə, ictimai-siyasi fəaliyyətini bütün tərəfləri ilə əhatə edən, ümumiyyətlə onun yaradıcı şəxsiyyətinin gerçəyini

² Vahabzadə B. Əsərləri 11 cildə, Bakı, "Azərbaycan" və "Çaşıoğlu" nəşriyyatları, 2002-2005

görükdürən bu Külliyyat təkcə milli ədəbiyyatımızın deyil, bütövlükdə mədəniyyətimizin böyük hadisəsidir. Öncədən qeyd edək ki, Külliyyatın elə birinci cildində müəllifin xüsusi vurğuladığı bir məqama diqqətli olmaq gərəkdir: Şair, yaradıcılığının ilk mərhələlərində, xüsusən 1955-60-cı illərdə yazdığı əsərləri yenidən işləyib və o tədqiqatçılarından da xahiş edir ki, həmişə əsərlərinin “ən son çapını məqbul saysınlar”. Elə bu fakt göstərir ki, böyük sənətkar öz yaradıcılığında yüksək səviyyəliyə, ayrı-ayrı əsərlərinin bədii və zaman taleyinə nə qədər həssas və məsuliyyətlidir.

Bu gün də müdrik qələminin yetkin barını xalqına bəxş etməkdən yorulmayan – gözəl əsərlər yaradan Bəxtiyar Vahabzadənin Külliyyatı artıq əlimizdədir. *Milli Ruhumuzun poetik ensiklopediyası olan bu Külliyyat – bizim bütün zamanlar üçün ən böyük sərvətlərimizdəndir.*

Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılığının, elmi axtarış və dəyərləndirmələrinin, eyni zamanda, ictimai-siyasi fəaliyyətinin geniş panoram-mənzərəsini yaradan Külliyyat müasir ədəbiyyat elminin ən yüksək səviyyəsində tədqiq olunmağa layiqdir. Biz isə daha çox poeziyası və bu poeziyanın ideya-fəlsəfi motivləri üzərində

diqqət cəmlədiyimiz Külliyyat və onun yaradıcısı haqqında ümumiləşdirmələrimizi belə sonuclaya bilərik:

I. Külliyyat – Bir Əsərdir, tam bir Poetik Candır. Bəxtiyar Vahabzadənin ayrı-ayrı dövrlərə, janrlara məxsus əsərləri Külliyyatda bütöv bir orqanizm təşkil edir.

II. Külliyyat – ona görə Bir Əsərdir ki, o, şairin dünyanı – Vəhdət kimi dərk edən və sənətində dərk etdirən dünyagörüşünün məhsuludur. Sənətkarın poetik harmoniyasında Vəhdət – dünyanın sonsuz, qutsal, dadlı rəngarəngliyinin bəlidir, bu Büllurun sayrışmalarında hər zərrə özünü görür və idrak edir: bu harmoniyada bulunmaq nə qədər xoşdur!

III. Bəxtiyar Vahabzadə Külliyyatı – poetik Etikadır: daim insanı (həm də bu sənətin yaradıcısını!) insanlararası, toplumlararası, dünyalararası münasibətlərin ən yaxşısını, zərifini, ürəyəyatımlısını qurmağa, aramsız təkmilləşdirməyə, öz-özünə hesabat verməyə, öz-özünə vuruşmada İblisi deyil, İnsaniliyi qalib çıxartmağa, katarsislərdən keçməyə, durulub-aydınlanmağa yönəldən Etika. Bu Etika – Kosmik Əxlaqın bir hissəsidir. Onu yetərincə kamil başarsınca, insan

– təkcə Yeryaradıcı deyil, Kainatyaradıcı bir abşlangıç-varlıq missiyasına yüksələ bilər.

IV. Dünyanın İlahi Orqanikasını özünün Söz çevrəsində yaradan şair, Külliyyatında Əbədiyyəti və onun Mənası, Zirvəsi, Cövhəri – Tanrını eşidir, duyur və duyurur. Bu – ümumiyyətlə, dünya poeziyasının böyük Enerji-İdeya mənbəyidir ki, ruhsuzlaşma üzündən getdikcə sozalmaqdadır...

... Dünyaya şəfəqlər kimi Tanrım səpələnmiş Qəlbin gözü yanmazsa, görünməz gözə Allah!..

V. Min illərin mənəvi yaddaşı (müqəd-dəslilik, ülviyyət, kökəbağlılıq, milli sərvətlərin qədrini bilmə, qoruma və zənginləşdirmə, milli qürur, ailə çevrəsindən Vətən sərhədlərinəcən milli varlığı canında duyma, ruhunda yaşatma...) bütün təbii axarları ilə Bəxtiyar Vahabzadənin Söz Sənətinə süzülüb və burada okeanlaşaraq yenidən xalqın milli sərvətinə, mənəvi yaddaşına çevrilib.

VI. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bir daha təsdiq edir ki, milli poetik ənənələrin enerjisi tükənməzdir. Bu tükənməzlikdən binə tutan sənət milli mədəniyyəti ümumbəşəri mədəniyyətə daşımaq, ona qovuşdurmaq, onda qərar tapdırmaq gücündədir.

VII. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bir daha təsdiq edir ki, Şərq mədəniyyətinin, Şərq ruhunun enerjisi tükənməzdir. Çünki bu qat – mayasında insan mənəviyyatının təkamülünü yaşadan İlahi Proqramın kodları ilə qurulub. Şair bu böyük Mənəviyyət Məbədinin bir neçə kərpicini yonub-cilalayıb-hörən bənnadır.

Külliyyət – Məbəddə kərpic məqamındadır...

...Ağ-dalğam saçlarını heç zaman Hakimiyət deyil, Vətən küləkləri sıgallayan, Vətən çırpıntıları, izzirablari qəlbində tufan qoparan İstiqlal şairi Bəxtiyar Vahabzadə... elə indi də dissidentdir. – Çünki Böyük Sənət həmişə öz zamanı ilə dissonansdır...

Şerindən axan ulu qanlar soyumasın, laxtalanmasın, kükrədikcə kükrəsin, aşib-daşsın, Dünyanın Böyük Türkü, Türk Dünyasının Bəxtiyarı!

II

SABİR RÜSTƏMXANLI: SÖZÜN DAĞ PAYTAXTI

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının zəngin və polifonik bədii yaradıcılığı, aktual problemlərin nüvəsinə baş vuran publisistikası, zaman və xalqla birgə addımlayan, ədalət və həqiqət prinsipliliğini yaradıcı təbiətində hifz edən ədəbi, ictimai və siyasi fəaliyyəti həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Çünki o, milli amallara, vətəndaş fəallığı, sayıqlığı və uzaqgörənliyinə, eyni zamanda, ümumbəşəri həssaslığa sahib və sadıq yazıçı olaraq özü daim söz, fikir və mübarizə meydanının episentrində olmağa çalışmışdır. Son yarım əsr ərzində Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf ritmini ən dərin və görsənışli çalarları ilə Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığı özündə yaşatmış, xüsusilə milli ədəbiyyatımızın vətənpərvərlik pateti-

kasını Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk və Söhrab Tahirlə birlikdə qüvvətləndirərək, onun aparıcı fikir səmtinin xüsusi poetik məramı və tendensiyaya çevrilməsində önəmli rol oynamışdır. Təsədüfi deyil ki, bu sənətkarların hamısı öz gənc məsləkdaşları Sabir Rüstəmxanlıya dərin rəğbət bəsləmiş, onu həyat və əqidə dostları sanmış, poetik sözü ilə və ictimai-siyasi fəaliyyətinə qanad olmuşlar. Bu da təsadüfi deyil ki, 1970-1980-ci illərdə – Sovet hakimiyyətinin ideoloji çənbəri daxilində həmin vətənpərvər şairlərlə çiysin-çiyinə ədəbi məclislərdə alovlu şeirlər söyləyən gənc Sabir Rüstəmxanlı (Oljas Süleymənovun Qazaxıstanda keçdiyi təlatümlü yol örnəyində) o "sönməz məşəli" çağımızadək daşıyan bayraqdar olaraq, bu gün – müstəqillik dövründə milli ideallarımızın beynəlxalq miqyasda təəssübkeşi olan Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin həmsədridir.

TARİX KİMİ HƏYAT

Azərbaycanın maarifçi-romantiki Abbas Səhhətin "Məsləkim – tərcümeyi-halımdır", XX əsr həyat fəlsəfəsinin yaradıcılarından biri, görkəmli ispanəsilli Amerika filosofu Corc Santayananın "Fəlsəfədəki fikrim – həyatdakı mövqeyimdir" kimi sabit məənəviyyət imperativləri Sabir Rüstəmxanlının da həyat və fəaliyyətinin əxlaqi özülünü təşkil edir. Şəxsiyyəti yaradıcılığında, yaradıcılığı şəxsiyyətində qabarıq təzahür edən, hər ikisinin vəhdətində isə aydın ədəbi, ictimai və siyasi fəaliyyət platforması yaradaraq, öz prinsipial mövqeyini bütün cinahlar üzrə hərəkət etdirən Sabir Rüstəmxanlının ömürlüyünün bütün "xronikası" Azərbaycanın mayasından yoğurulan bu görkəmli ədibin həyat və fəaliyyətinin təkamül salnaməsidir.

Sabir Rüstəmxanlı 1946-cı il may ayının 20-də Yardımlının Hamarkənd kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlığı, özü xatırladığı kimi, Güney və Quzey Azərbaycanın arasından çəkilən "tikanlı sərhəd məftillərinin böyründə keçib."³

Şair yaddaşına sancılan bu faciə sonra onun bütün taleyi və düşüncəsinin közərən ocaq-yarası olub. Sabir çox sonralar yazdığı avtobioqrafik "Atamın ruhu"⁴ kitabında dağköklü el adətlərinin, ailə dəyərlərinin, sağlam məənəviyyətlə yaşamaq məsuliyyətinin necə yüksək sayğılandırıldığı bir yurdun doğma psixoloji mühitində, saf oksigənində böyüyüb ərsəyə yetdiyini, nəsillər bağlılığında öz şəxsiyyətinin yerini necə gördüyünü qələmə alıb.

Sabir Rüstəmxanlının "Kəndim" adlı ilk şeiri 11 yaşında ikən yerli qəzetdə dərc edilmişdir. Sabir 1963-cü ildə Yardımlı qəsəbə onbirillik məktəbini bitirib Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) şərqşünaslıq fakültəsinə daxil olmuş, bir neçə ay sonra filologiya fakültəsinə dəyişilmişdir. Ali təhsil almaqla yanaşı, Respublika Uşaq Kitabxanasında, "Azərkitab"ın kitab anbarında, Nərimanov rayon mühafizə idarəsində fəhlə işləmişdir. Universitetin dördüncü kursunda oxuyarkən, tarixi abidələr haqqında məqaləsini "Ədəbiyyat və incəsənət" (indiki "Ədəbiyyat qəzeti") qəzetində dərc etdirmiş və sonra müsabiqə yolu ilə

³ Rüstəmxanlı S. Xətai yurdu. Bakı: Qanun, 2003, s.182

⁴ Rüstəmxanlı S. Atamın ruhu. Bakı: Qanun, 2012

bu mətbuat orqanında kiçik ədəbi işçi vəzifəsinə götürülmüşdür. Həmin vaxtdan respublika mətbuatında ardıcıl çıxışları başlanmışdır: şeirləri, hekayələri, elmi-tənqidi yazıları, tərcümələri işıq üzü görmüş, radio və televiziya ilə əməkdaşlıq etmişdir. 1968-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş və AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun qiyabi aspiranturasına qəbul edilmişdir. 24 yaşında ikən "Tanımaq istəsən" ("Gənclik" nəşriyyatı, 1970) adlı ilk kitabçası nəşr olunmuşdur. 1971-ci ildə gənc şairlərin V Ümumittifaq poeziya festivalında iştirak etmişdir. O vaxtdan şeirlərinin rus və digər dillərə tərcümələri başlamışdır. 1974-cü ildə "Sevgim, sevincim" adlı ikinci kitabı çapdan çıxmışdır. 1974-1975-ci illərdə ordu sıralarında xidmət etmişdir. Həmin illərdə "Cəlil Məmmədquluzadə ("Molla Nəsrəddin") və folklor" mövzusunda dissertasiyasını və Azərbaycanın böyük aktyoru Hüseyn Ərəblinski haqqında "İşıq ömrü" epik poemasını yazmışdır. "Azərbaycan" jurnalına təqdim olunan bu əsər uzun müddət işıq üzü görməmişdir. 1975-ci ildə yenidən "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin tənqid və ədəbiyyatşünaslıq şöbəsində fəaliyyətini və televiziyanın sənədli filmlər studiyasında əməkdaşlığını davam etdirir.

mişdir. 1977-ci ildə dissertasiyasını müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi (fəlsəfə doktoru) alimlik dərəcəsi almışdır. 1978-ci ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edilmişdir. "Gənclik" nəşriyyatında "Xəbər gözləyirəm" adlı üçüncü kitabı çıxmış, buradakı "Bütövlük" poeması ədəbi ictimaiyyətdə rezonans doğurmuşdur.

Artıq özünəməxsus ədəbi mövqeyi ilə seçilən Sabir Rüstəmxanlı 1980-ci ildə o dövrün əsas ədəbiyyat nəşriyyatına – "Yazıçı"ya baş redaktor təyin olunmuşdur. Bundan sonra yazıçının ictimai kəsəri, milli qayəsi ilə diqqəti cəlb edən kitablarına, ümumən yaradıcılığına ədəbi-tənqidi mühitin marağı ardıcıl olmağa başlamış, Bəkir Nəbiyev, Elçin, Cahangir Məmmədov və başqa tanınmış ədəbiyyatşünasların onun haqqında dəyərli məqalələri mətbuatda yer almışdır. Sabir Rüstəmxanlı 1982-ci ildə SSRİ Jurnalistlər İttifaqının nümayəndə heyətinin tərkibində Fransada olmuş, "Humanist" qəzetində fransız jurnalistləri ilə görüşmüşdür. Həmin ildə Frunzedə (indiki Bişkek) Asiya və Afrika Gənc Yazıçıların IV Qurultayında çıxış etmişdir. 1983-cü ildə "Gəncə qapısı" kitabı Azərbaycan Komsomolu mükafatına layiq görülmüşdür. Cənubi Azərbaycan mövzusunda əsərlərin də daxil edildiyi və Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin

"Vətəndaş qüruru ilə" adlı ön söz yazdığı "Sağ ol, ana dilim" kitabı yenidənqurma öncəsi milli dünyagörüşünün gəlişməsi prosesinin uğurlu örnəyi olmuşdur.

1984-cü ildə müəllifin Moskvada "Советский писатель" nəşriyyatında "Жду весточки", 1985-ci ildə isə "Молодая гвардия" nəşriyyatında "Yol gedir dağlara" kitabları buraxılmışdır. Polşa ədəbiyyatının klassiki, inqilabçı şair Adam Mitskeviçin dünyaca məşhur "Kırım sonetləri"ni dilimizə çevirərək nəşr etdirmişdir. 1986-cı ildə Sabir Rüstəmxanlının yaradıcılığında mühüm hadisə olan "Qan yaddaşı" şeirlər kitabı çap edilmişdir. Bu kitaba Rusiya imperiyasına qarşı vuruşan Cavad xana həsr edilmiş "Sönmüş ocaqların ağısı" (vaxt gələcək, bu əsər "Cavad xan" tarixi-bədii filminin ideya mayası olacaq) və "Vətənsiz" poemaları daxil edilmişdir.

1980-ci illərin ikinci yarısından, Sovet İttifaqındakı yenidənqurma dalğasında azad sözə verilən azacıq imkandan istifadə edərək, Sabir Rüstəmxanlı artıq ədəbi-ictimai tədbirlərdə milli problemləri qabartmaq fürsətini əldən verməmişdir. Sabir Rüstəmxanlı 1986-cı ilin 25 aprelində Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının (indiki AYB-nin) salonunda ədəbi mühiti ciddi hadisə kimi

təsirləndirəcək məruzə etmişdir. Sonralar həmin məruzə mətbuatda "Həqiqətdən keçən yollar" adı ilə çap edilmiş, Xəlil Rza Ulutürk bu hadisəyə "Natəvan klubunda" adlı poemasını həsr etmişdir. Sabir Rüstəmxanlı hətta xarici ölkələrə səfərlərində belə (Polşa, Türkiyə) milli şüurun qığılımlarını saçmağa çalışmışdır. Onun çıxışları Türkiyə mətbuatında işıqlandırılmışdır: "Sabir Rüstəmxanlı: Türkiyə üzünü Şərqə çevirməlidir" (1987). 1988-ci il hadisələrinin sanki öncəduyuluşu kimi ərsəyə gələn, əvvəlcə 30 min, sonra 100 min tirajla çap olunan "Ömür kitabı", ardınca Monqolustandakı əski türk yazılı abidələri ilə tanışlığın güclü təəssüratı ilə qələmə alınmış "Orxonla görüş" poeması Sabir yaradıcılığını artıq birdəfəlik Azərbaycan mücadiləsinin və ümumtürk oyanışının öncinahına qovuşdurur. Bir il sonra "Ömür kitabı" ən yaxşı publisistik əsər kimi Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Mirzə Fətəli Axundov adına mükafatına layiq görülür. Kitab 50 min tirajla rus dilində də çap edilərək daha geniş miqyasda yayılır.

Sabir Rüstəmxanlı "Varlıq" təşkilatının təsisçilərindən biri kimi, 1988-ci ildə Qarabağ hadisələrindən qığılımlanan milli azadlıq hərəkatının ön sıralarında dayanmış, həmin ilin fevral

ayından başlayaraq, il boyu dəfələrlə Dağlıq Qarabağda və Ermənistanla sərhəd bölgələrdə olmuş, demək olar ki, hər gün müxtəlif rayonlarda, Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin müəssisələrində görüş və toplantılar keçirmiş, Bakı mitingləri start götürdükdə isə, 17 noyabr – 5 dekabr arası fasiləsiz davam edən mitinglərdə meydan hərəkətinin əsas ardıcılardan, natiqlərindən və getdikcə təşəkkül tapan ümumxalq hərəkətinin liderlərindən biri olmuşdur. Sabir Rüstəmxanlı 1989-cu ildə Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin təşəbbüs qrupunun üzvü kimi xalq arasında geniş oyanış təbliğatı aparmışdır. Lakin AXC daxilindəki müəyyən qüvvə və qruplaşmaların təsiri ilə həmin təşkilatdan uzaqlaşdırılmış, Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinə (QXYK) qoşulmuş, həmin ilin oktyabr ayından müstəqil demokratik mətbuatımızın ilki olan və milli mediamızın inkişafına müstəsna təsir göstərən “Azərbaycan” qəzetini nəşr etmişdir. 1989-cu ilin son aylarında yenicə birləşən Şərqi və Qərbi Almaniyada, Berlində olmuş, birləşmiş Almanıyanın müxtəlif şəhərlərində görüşlər keçirmiş, Azərbaycan-Türk Kültür Dərnəkləri Federasiyasının yaranmasına kömək göstərmiş, Türk-İslam Kültür Dərnəkləri Birliyinin bir il sonra

Frankfurtunda keçirilən qurultayında çıxış etmişdir. 1990-cı ilin Yanvar hadisələri ərəfəsində yenidən AXC-nin konfransında İdarə Heyətinin üzvü seçilmişdir. Hələ SSRİ-nin tərkibində olduğumuz bu mürəkkəb tarixi dövrdə, eyni zamanda, xalqımızın mübarizə əzminin coşduğu çağda onu daxildən didən ziddiyyətlər barədə Sabir Rüstəmxanlı “Azərbaycan” qəzetində yazırdı: “Xalqın torpaqları bölündükcə, ürəyinin də para-para olması, acizləşməsi, hətta öz dilində xəcalət çəkə-çəkə danışması... bütün bunlar rəzalətdir, dünyanın nizamının pozulmasıdır, tərzinin əyilməsidir... Müharibə, aclıq, əziz adamlarını itirmək... Bunlar böyük faciədir. Lakin ən böyük faciə dayaqlarını, ideallarını, yolunu itirən, çürüməkdə olan cəmiyyətdə yaşamaqdır.”⁵ Sabir Rüstəmxanlı sovet totalitarizminə qarşı miskin bir itaətkarlığın artıq dözülməz olduğunu dilə gətirirdi: “Səni ayaq altına atan bir qanıçenin // Nə iştahla yenə də // öpürsən ayağından?!”⁶

⁵ “Vətəndaş Həmrəyliyi” qəzetinin xüsusi buraxılışı, 1995, sentyabr

⁶ Rüstəmxanlı S. Hara gedirik // “Azərbaycan” qəzeti, 1991-ci il, 15 mart

Sabir Rüstəmxanlı 1990-cı ilin tarixi 28 May günündə Türkiyə Cümhuriyyətinin Kayseri şəhərində Birinci Millətlərarası Böyük Azərbaycan Konfransında ölkəmizdə milli azadlıq hərəkatının özünəməxsus xüsusiyyətləri barədə məruzə etmişdir. İstanbulda Birinci Millətlərarası Azərbaycan-Türk Dərnəkləri Konfransında iştirak və çıxış etmişdir. İlk dəfə olaraq 1990-cı ildə Bakı şəhəri 81 sayılı Mehmandarov seçki dairəsindən Azərbaycan Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. 20 Yanvar hadisələrinin ildönümü münasibətilə Avropa şəhərlərində Azərbaycanı müdafiə mitinqlərinin lent yazılarını televiziya ilə göstərmişdir. İldönümünün keçirilməsinə icazə verilmədiyinə görə lent yazıları ciddi əks-səda doğurmuşdur. 1991-ci ilin avqustunda AXC binası dağıdılarkən ciddi bədən xəsarəti almış, şairin sağ olaraq meydana qayıtması 1 il 9 aydan sonra mümkün olmuşdur.

Sabir Rüstəmxanlı müasir dövlət həyatımızın ən ümdə tarixi sənədinin – Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktının qəbul edildiyi Azərbaycan Ali Sovetinin sessiya-sında (1991-ci il, 18 oktyabr) iştirak etmək, parlaq nitq söyləmək və bu sənədin təsdiqinə səs vermək şərəfinə nail olan və bütün mübarizə yolu ilə buna haqqı çatan bir yazıçıdır. Millət vəkili

həmin tarixi hadisəni bütün gerçəkliyi, psixoloji gərginliyi və dramatik siyasi çalarları ilə qələmə alaraq yazır: "1991-ci il, 18 oktyabr günü... İlk baharda SSRİ-nin tərkibindən çıxmağı xəyanət sayan, bizi məhv etməyə hazır olan bu "rejim övladları" son baharda öz tifaqlarının dağılmasına səs verəcəklərmi?!

Yenə iclas öncəsi təlimat saatında tapşırıqlarını almışdılar: Mərkəzdən qaçma elə bir şəkildə alıb ki, Moskvanın ətəyindən tutub durmağın xeyri yoxdur; daha tutulmalı əmək də qalмайıb, bir yandan da QKÇP-dən sonra gərginləşən münasibətlər geriye yol qoymayıb, yaqin tezliklə Qorbaçov özü də gedəcək, Rusiya tək qalandan sonra SSRİ nazirləri və rəhbərliyi nəyə lazım? Bir yandan da xalq ayaq üstədir: bu qərar qəbul olunmasa, heç birimiz binadan çıxıb evimizə gedə bilmərik... Həm də axı nə fərqi, vəzifələriniz ki, dəyişilmir, indi daha yaxşı...

Onda hələ belə düşünürdülər: əslində elə belə də oldu... Müstəqillikdən də biz yox, onlar yararlandı...

Milli Məclisi mühasirəyə almış cəbhəçilərin bir hissəsi parlamentin iclas salonuna büraxılıb. Arxada sədd çəkib dayanıblar.

Müstəqillik aktı oxunurdu. *Bu tarixi sənədin hər maddəsi bu salonda zamanın hökmü kimi səslənirdi.* Bəzilərinin başına daş düşürdü... Yadıma 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, 1946-cı ildə Təbrizdə Cənubi Azərbaycanın Demokratik Cümhuriyyətinin elan olunması düşürdü... İndi bilirdim ki, ordakı milliyətçilər nələr keçiriblər; elə beləcə oturduğun yerdə, sevincdən ürəyin partlaya bilər. Amma olmaz! Bu bütün ömrümüz boyu gözlədiyimiz bir gündür! İdeallarımızın, arzularımızın günüdür! Neçə illik zəhmətimizin, əzablarımızın, tökülən qanlarımızın bəhrəsi və nəticəsidir. Süstləşmək, sentimentallığa qapılmaq olmaz! Şükür sənə, İlahi! Bu günü yaşamağı bizə qismət elədin. Bu günə bizi yetişdirdin, bu hadisələri biz idarə etdik, bu sənədi biz hazırladıq və biz qəbul edirik!

XX yüzilin sonunda Azərbaycanın quzeyində müstəqil dövlətin müəllifləri bizlərdik! Müstəqilliyin əsgər və sərkərdələri bizik! Nə bizdən əvvəlkilər, nə bizdən sonra gələnlər – məhz bizlər! Bəlkə yüz il, min il keçəcək amma bu gün və bu günün qəhrəmanları unudulmayacaq!

Çıxışım da elə bu ovqatdan doğmuşdu. Bu sənədin qəbulunun zəruriliyinə inandırmağa çalışırdım. Əslində isə buna ehtiyac yoxdu!

Çünki ilk baharın kommunistləri bu gün artıq milli demokrat olmaqdan ötrü sino gedirdilər: onlar heç nəyi həll eləmirdilər, *zaman onları qabağına qatıb aparırdı*; gözlərində bir anlaşılmazlıq, bir yalvarış vardı: nə olar, tut əlimdən! Anlaşılmazlıq dedim. Amma ürəkdən sevinənlər də vardı, xəcalətdən pörtüb, gizlənməyə çalışanlar da. Allah! Allah! İnsan da öz dövlətinin, millətinin müstəqilliyindən belə pərt olar?!

Firudin Ağasıoğluyla yanaşı oturmuşduq! Arada bir çevrilib yaşlı gözlərimizlə bir-birimizə baxırıdık! Sən bir işə bax, bir vaxtlar müstəqillik sözünü lağa qoyanların bir neçəsi salonlardakı bu aktın qəbulunun vacibliyini başa salmağa çalışır! Tarixin unutmazlığına güvənirlər! Qoy danışsınlar, təki mane olmasınlar!

Bu da səsvermə! Ola bilməz! Lehinə 260 nəfərdən çox! Bir anlıq sükut! Sonra salon hələ eşitmədiyimiz bir alqış gurultusundan əsir! Qəbul edildi! Qəbul edildi! Yumruqlar düyünlənib, yerimizdə uşaq kimi atılıb-düşür, qucaqlaşırıq! İclas zalı dağılır! Kimi gülür, kimi ağlayır! Axır ki! Axır ki! Axır ki! Gözün aydın, Vətən! Gözün aydın, Azərbaycan! İndi rahatca ölə bilərik! İndi rahatca qayıdıb yenidən öz qəzetimi buraxa, şeirimi yaza bilərəm! Mənim davam

buracandı! Bundan belə nə parlament, nə siyasət? İnşallah, müstəqil dövlət hər işi yoluna qoyar, biz də arxayınlaşarıq!

Qalx! Bayraq gəlir! Üçrəngli, ay-ulduzlu bayraq! Qalx, yoldaş kommunist! Dünən bunu tanımayan, ona həqarət edən, qalx! O bayrağı cıran, ayaq altına atan, qalx! Qəzəbdən əssən də, ürəyin partlasa da, boyun əyəcəksən, qalxacaqsan! *Zaman və tarix ayağa qalxır! Siz də qalxın!*

Amma gör kim gətirir bayrağı! Dünənə kimi onu tanımayanlardan birisi, DTK işçisi... Yenə də saxtakarlıq, yenə də işi görənlər bir yanda, bəhrəsini görənlər bir yanda! Fəqət bu gün belə xırda şeyləri dərd eləmək olmaz! Qoy elə onlar gətirsin! Diz çöksünlər önündə, öpsünlər, səcdə eləsinlər ona! Əs, dalğalan, yüksəl, düşmənlərinin gözünü kor et, işığın dünyanı бүrüsün mənim qutsal, uca bayrağım!

Allah! Deməli, bir ömürdə bunu da görmək mümkünmüş! 1988-ci ildə meydanda ilk dəfə ehtiyatla qaldırılan bayraq, ilk olaraq seçib, *"meydanda yalnız milli bayrağımız dalğalanacaq"* – deyər, kütləyə nişan verdiyim bayraq, bu gün ali məqamına qayıdır, yenidən dövlətin rəmzinə çevrilir!

1991-ci ilin 18 oktyabrı ən xoşbəxt gündür, ömrümün zirvəsidir!"⁷ Bu tarixi hadisədən sonra yazıçının həyat və fəaliyyətində daha mürəkkəb və məsuliyyətli, miqyasına görə daha geniş istiqamətləri əhatə edən yeni bir mərhələ başlamışdır.

Sabir Rüstəmxanlı 1991-ci ilin oktyabrında Respublika Mətbuat Komitəsinin sədri (sonra Azərbaycan Respublikasının Mətbuat və İnformasiya naziri, 1991 – 1995) təyin edilmişdir. 1992-ci ilin yanvarında Qahirədə İslam Konfransı təşkilatının Mətbuat və İnformasiya Nazirliklərinin II konfransında çıxış etmişdir. Həmin ilin fevralında Azərbaycan və İran parlamentləri, eləcə də iki ölkənin informasiya və mədəniyyət sahələrindəki əlaqələri möhkəmləndirmək üçün Tehrandə görüşlər keçirmiş, danışıqlar aparmış, Təbrizdə olmuşdur. İrana ikinci səfərində Azərbaycana həsr edilən böyük toplantıda çıxış etmiş, İran dövlətinin rəhbəri Xameneyi ilə görüşmüşdür. Həmin ildə Türkiyə-Amerika Cəmiyyətləri Assambleyasının türk dövlətlərinin

⁷ Rüstəmxanlı S. Xətai yurdu. Bakı: Qanun, 2003, s.537-539

problemlərinə həsr edilən konfransında çıxış etmişdir.

Sabir Rüstəmxanlı 1992-ci ilin sentyabrında Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyasının təsis qurultayında partiyanın sədri seçilmişdir. İctimai-siyasi xadim kimi böyük nüfuz qazanmış yazıçı-publisist öz məsləkdaşları ilə birlikdə partiya yaratması ö dövrün reallığından və daim xalq vəhdətə gətirməyə çalışan Sabirin milli əxlaqından, ədəbi kredosundan irəli gəlirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışından sonra Sabir Rüstəmxanlının həm ədəbi, həm də ictimai-siyasi fəaliyyətində pozitiv istiqamət güclənmiş, onun əsərlərinin milli-ideoloji sanbalı artmış, bədii-estetik mündəricəsi zənginləşmişdir. Sabir Rüstəmxanlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevlə birlikdə Çin Xalq Respublikasına rəsmi səfərə yollanmışdır. Ümummilli lider Sabir Rüstəmxanlının şəxsiyyətini və yaradıcılığını yüksək dəyərləndirmişdir. 1990-cı illərin ortalarında bədii və publisistik yaradıcılıqla intensiv məşğul olan Sabir Rüstəmxanlı 1995-ci ildə Mətbuat və İnformasiya naziri vəzifəsindən istefa vermiş və Yardımlı-Masallı seçki dairəsindən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə ikinci dəfə deputat

seçilmişdir. Həmin ildə İstanbulda "Türk dünyasının sosial-iqtisadi məsələləri və Türkiyə təcrübəsi" simpoziumunda çıxış etmişdir. "Zaman məndən keçir" və "Bu sənin xalqındır" kitabları nəşr edilmişdir. 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevlə birgə Lüksemburqda, Belçikada və Norveçdə səfərdə olmuşdur. Sabir Rüstəmxanlının 50 illik yubileyi də Mirzə Fətəli Axundov adına Opera və Balet Teatrında təntənə ilə qeyd edilmiş, ümummilli lider Heydər Əliyev bu yubiley mərasimində iştirak etmişdir.

1997-ci ildə Sabir Rüstəmxanlı İran İslam Respublikasında Ərdəbil Ostandarı (sonra İran prezidenti olmuş) Mahmud Əhmədinəjad ilə görüşdə qonşu Yardımlı və Lerik rayonları ilə Ərdəbil vilayəti arasında əlaqələrin yaxşılaşdırılması məsələsini müzakirə etmişdir. Türkiyədə "Bu yurd mənə tanış gəlir" adlı şeirlər kitabı buraxılmışdır. 1998-ci ildə Bakıda Türk Dünyası Yazıçılarının III Qurultayında iştirak etmişdir. Hollandiyanın Haaqa Mərkəzi Kitabxanasında Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti mövzusunda məruzə etmişdir. "Bütövlük həsrəti" şeirlər kitabı ("Vətən" nəşriyyatı, 1998) "Bütöv Azərbaycan Kitabxanası" seriyasının birinci

kitabı olaraq nəşr edilmişdir. "Ömür kitabı"nın türkcəsi Türkiyədə çapdan çıxmışdır. Güney Azərbaycanda Azərbaycanşünaslıq konfransında məruzə etmişdir. ABŞ-ın paytaxtı Vaşinqton şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayında çıxış etmişdir.

Sabir Rüstəmxanlı 1999-cu ildə ABŞ-ın dörd ştatında səfərdə olmuş, seçki proseslərini izləmiş, ATƏT-in İstanbul sammiti ərəfəsində Türkiyə televiziylarında Qarabağla bağlı çıxışlar etmişdir. 2000-ci ildə Sabir Rüstəmxanlının rəhbərlik etdiyi Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası Milli Məclisə seçkiləri uğurla başa vuraraq, parlamentdə yer qazanan dörd partiyadan biri olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı Sabir Rüstəmxanlı parlamentdə Qarabağ fraksiyası yaradaraq, "Qarabağın səsi" jurnalının nəşrinə başlamışdır.

2001-ci ildə Sabir Rüstəmxanlı İstanbulda "Türk Dünyası: çağdaş ədəbiyyat" günlərində iştirak və çıxış etmişdir. Dünyanın ən böyük hərbi təşkilatının – NATO-nun Brüsseldəki mənzil-qərargahında NATO-nun genişlənməsi problemi ilə bağlı keçirilən görüşlərdə iştirak etmişdir. 2005-ci ildə türk mifologiyası motivləri əsasında yazılmış "Göy Tanrı" kitabının Bakıda təqdimatı

keçirilmiş, əsər Türkiyə türkcəsinə tərcümə edilərək, qardaş ölkədə 4 dəfə nəşr edilmişdir. "Göy Tanrı" epik romanında türklərin ulu babaları olan və izləri yalnız miflərdə yaşayan Oğuz xanın həyatı və təlatümlü mübarizə yolu, yaydığı Tanrıçılıq inancı və öz qədim ulusal gələnləri əsasında təşəkkül tapan əski türklərin yaratdığı sivilizasiya beşiyinin necə böyük şəxsiyyətlər yetişdirə bilmək qüdrəti qələmə alınmışdır. Həmin ildə Sabir Rüstəmxanlı Türkiyədə erməni soyqırımını saxtakarlıqları və Qarabağ həqiqətləri ilə bağlı təşkil olunan konfranslar çərçivəsində Ankara və İstanbul Universitetlərində məruzələr etmişdir. "Bakı-Təbriz" jurnalını təsis etmiş və ilk nüsxəsinin təqdimatını keçirmişdir. 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə keçirilən seçkilərdə dördüncü dəfə namizədliyini 72 saylı seçki dairəsindən irəli sürmüş və millət vəkili seçilmişdir.

2005-ci ildə Sabir Rüstəmxanlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə "Xalq şairi" fəxri adına layiq görülmüşdür. 2006-cı ilin 28 iyununda dövlət başçısı İlham Əliyev Prezident sarayında "Xalq yazıçısı" və "Xalq şairi" fəxri adlarına layiq görülmüş bir qrup ədəbiyyat xadimi – Çingiz Abdullayev,

Gülhüseyn Abdullayev (Hüseynoğlu), Nəriman Həsənzadə, Sabir Rüstəmxanlı və Zəlimxan Yaqubla görüşmüş, həmin Azərbaycan yazıçılarına nişan və vəsiqələrini təqdim edərək onları təbrik etmiş, görüş iştirakçalarına müraciətində və ədiblərlə dialoqunda müasir Azərbaycan ədəbiyyatının qarşısında duran aktual vəzifələrdən və yazıçılarımızın bu prosesdəki rolundan bəhs etmişdir. Görüşdə Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı dövlətimizin başçısına müraciətlə demişdir: "Cənab Prezident, mən də təşəkkür etmək istəyirəm. İstənilən bir qələm adamı üçün şübhəsiz, ən böyük ad, mükafat xalq şairi və xalq yazıçısı olmalıdır. Çünki ömrün boyu millət üçün yazırsan və bundan yüksək ad yoxdur. Bu fəxri adın rəsmi sənədini, vəsiqəsini Sizin əlinizdən almaq bizə çox xoşdur. Azərbaycanın tarixində bəxti gətirməyən bir zümrə varsa, o da ziyalılardır. Bütün tariximiz boyu ziyalılar döyüblər, söyüblər, dərisi soyulub, dar ağacından asılıb, çox müsibətlər görüblər. Bu gün bu otaqda mərhum Prezidentimiz Heydər Əliyevin xatirəsi və ruhu qarşısında bir şeyi etiraf etməliyəm, onun dövrü bəlkə də Azərbaycan tarixinin yeganə dövrü olub ki, ziyalılar bu qədər ciddi qayğı görüblər. Rəssama, bəstəkar, şairə, alimə

– bütün ziyalılara son dərəcə yüksək qiymət verilibdir. Biz bunu onun özünün iştirakı ilə dəfələrlə demişik. Onun ziyalılara xüsusi bir münasibəti var idi. Ziyalisız bir millətin perspektivinin olmadığını gözəl hiss edirdi, bilirdi. Həmişə, bütün şəraitlərdə, lap SSRİ-nin sərt cərcivələri dövründə də Azərbaycan ziyalılarını çox yüksək səviyyədə təbliğ edirdi. Biz SSRİ Yazıçılar İttifaqına gedəndə divarda Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının şəkilləri arasında birdən-birə dörd azərbaycanlıyı görəndə sevinirdik ki, heç bir respublikada belə bir hal yoxdur. Mən sevinirəm ki, həmin ənənə, başqa sahələrdə olduğu kimi, bu gün də davam edir, yaşayır... Bu iş görülüb və bu gün də davam edir və ona görə Sizə çox minnətdaram..."⁸

Sabir Rüstəmxanlının 60 illik yubileyi 2006-cı ildə Azərbaycanda Akademik Milli Dram Teatrında və Türkiyədə, İstanbulun Süleymaniyyə Kültür Mərkəzində təntənə ilə qeyd edilmişdir. Yazıçı Azərbaycan dilinin yad dillərin işğalına qarşı müqavimətini gücləndirmək və

⁸ Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev "Xalq yazıçısı" və "Xalq şairi" fəxri adlarına layiq görülmüş bir qrup ədəbiyyat xadimi ilə görüşmüşdür // <http://azertag.az/xeber/349308>

anan dilimizin saflığını qorumaq üçün Azərbaycan Dil Qurumu İctimai Birliyini yaratmışdır.

2007-ci ildə Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyasının VI Qurultayında yenidən partiyanın sədri seçilmişdir. İslam Konfransı Parlament İttifaqının Misirdə keçirilən V Konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü olmuşdur. İranın güneyli soydaşlarımıza qarşı apardığı şovinst siyasətə və insan haqlarının pozulmasına etiraz əlaməti olaraq, İran-Azərbaycan Parlamentlərarası Dostluq Qrupunda üzlükdən imtina etmişdir. Bir il sonra bu mövqeyin davamı və bəyanı olaraq "Ayətullah Seyid Əli Xameneyiyə açıq məktub"la çıxış etmiş və onu ayrıca kitabça şəklində çap etdirmişdir. Açıq Məktubunda yazıçı bu polietnik qonşu dövlətin əhalisinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edən çoxmilyonlu Azərbaycan türklərinə münasibətdə həmin dövlətin yürütdüyü milli ayrı-seçkilik siyasətinə qarşı təkzibedilməz əks-dəlillər irəli sürmüş, İranın çoxəsrlik tarixində müstəsna rol oynamış, onu az qala məhv olmaqdan xilas etmiş *türksoylu hakimiyyət ənənəsini* yox edərək, onların geopolitik yerləşimini daim əsassız dəyişikliklərə məruz qoyan, milli-etnik özəlliyini, dil və mədəniyyətini islam ümmətçiliyi adına açıq şəkildə

assimilyasiyaya uğradan farsçılığın, əslində, İran dövlətinin varlığı üçün hər hansı bir xarici müdaxilədən qat-qat təhlükəli olduğunu sübuta yetirmiş, müasir dünyanın inkişaf istiqamətindən ölkəsini kənarda saxlayan, hətta özünün zəngin klassik mədəniyyətindən, böyük sivilizasiya dəyərlərindən xeyli dərəcədə uzaqlaşan İran teokratiyasının yanlış və ədalətsiz əməllərini təkcə azərbaycançılıq nöqtəyi-nəzərindən deyil, həm də *beynəlxalq humanizm və demokratizm mövqeyindən* tənqid etmişdir. Yazıçı İranın əslən Azərbaycan türkü olan dini rəhbərinə müraciətlə bildirir: "İslamın materializm, marksizm, sosializm kimi dünyagir fəlsəfələrdən çoxlu üstünlüklərindən biri də, insana maddi nemətlər istehsalçısı kimi yox, İlahi sərvət kimi baxılmasıdır. Mənəviyyat, əxlaq, inam və dürüstlük!.. İnsanı insan edən bunlardır. Öz milli kökündən qoparılmış xalqın hansı mənəviyyatından, əxlaq və dürüstlüyündən danışmaq olar?! Əxlaqın birinci əlaməti – döşündən süd əmdiyin Allah bəndəsinə onun layla söylədiyi dillə, öz adıyla "ana" deyə müraciət edə bilməkdir...

...Çıxan nəticə budur: Özünü İslam Cümhuriyyəti sayan İranda islama, dinə hörmət yoxdur. İran adlı ölkədə din – Allaha xidmət,

ibadət – cəmiyyətdə nizam yaratmaq, insanın ruhunu qorumaq yolu deyil. İranda islam – fars şovinizminin siyasi alətidir, zülmə və despotizmə xidmət edir. Buna görə də özü-özünü inkar edir, nüfuzdan salır.”⁹ – Yazıçının sözləri yetərinə kəskin və sərtidir, çünki həqiqətdir. Sabir bütün ədəbi və ictimai-siyasi fəaliyyəti boyunca həmişə *ədalətsizliyə qarşı əsaslandırma bildiyi həqiqəti* qoymağı bacarmışdır.

Sabir Rüstəmxanlı 2008-ci ildə Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin İdarə Heyəti üzvləri ilə birgə Belçika və İsveç Krallıqlarına səfər etmiş, Brüsseldə Türk Dərnəkləri Birliyi, “Tanış” İraq-Türkmən Dərnəyi və Almaniya Türk Tələbə Dərnəkerinin rəhbərləri ilə görüşlər keçirmiş, Belçika Senatında “Dağlıq Qarabağ problemi beynəlxalq hüquq müstəvisində”, “Türkmənçay müqaviləsinin 180 illiyi” mövzularında düzənlənən dinləmələrdə çıxış etmiş, İsveçin Linqşöpinq şəhərində Güney Azərbaycan Milli Hökumətinin 63-cü ildönümünə həsr olunmuş ədəbi-bədii gecədə iştirak etmişdir.

⁹ Rüstəmxanlı S. *Ayətullah Seyid Əli Xameneyiyə açıq məktub*. Bakı: 2008, s. 17-18

2009-cu ildə Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin həmsədrləri Firidun Pərviznia və təşkilatın Daimi Şurasının sədri Əjdər Tağızadə ilə birlikdə Avstraliya parlamentində, Senatda və Xarici İşlər Nazirliyində, paytaxt Sidneydəki “Türk Evi”ndə, “Azərbaycanın səsi” radiosunda görüşlər keçirmiş, konfransda “Türk dünyasının bu günü və Azərbaycan-Türk diasporası fəaliyyətləri” mövzusunda çıxış etmişdir. 2010-cu ildə Almanyanın Köln şəhərində Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə keçirilən “Xocalı soyqırımı” konfransında çıxış etmişdir. DAK və “Odlar Yurdu” dərnəyinin keçirdiyi 1918-ci il mart soyqırımına həsr olunmuş simpoziumda iştirak etmişdir. ABŞ-ın Nyu-York şəhərində Türk Yürüşünə qatılmış, BMT Baş Katibinin siyasi məsələlər üzrə müşaviri ilə görüşmüş, Azərbaycan-Kanada parlamentlərarası dostluq qrupunun sədri olaraq, Kanada Parlamentində görüşlər keçirmişdir. Kanadada ikən DAK rəhbərliyi ilə birlikdə Monrealda yaşayan azərbaycanlılarla görüşmüş, əslən Güney Azərbaycandan olan və ABŞ, Kanada, Almaniya, İsveç və Böyük Britaniyada yaşayan ziyalı soydaşlarımızın bir qrupunu, başda dünya şöhrətli yazıçı, Kanada Qələm Təşkilatının keçmiş sədri

Rza Bərahani olmaqla Bakıya dəvət etmişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə keçirilən seçkilərdə beşinci dəfə namizədliyini 72 saylı seçki dairəsindən irəli sürmüş və millət vəkili seçilmişdir.

Sabir Rüstəmxanlı 2011-ci ildə Türkiyədə "Xocalı həftəsi"ndə, Almaniyanın Hannover şəhərində Güney Azərbaycan Milli Hökumətinin 66-cı ildönümü ilə əlaqədar keçirilən seminarda çıxışlar etmişdir. Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin Ukraynanın Donetsk şəhərində keçirilən qurultayında növbəti dəfə bu beynəlxalq təşkilatın həmsədri seçilmişdir. Ümumiyyətlə, Sabir Rüstəmxanlı 2008-2012-ci illər arasında İraq, İndoneziya, Uqanda, Polşa, Macarıstan, Özbəkistan, İsveçrə, Almaniya, Türkiyə, Rusiya Ukrayna və s. ölkələrdə dəfələrlə bir Azərbaycan yazıçısı, DAK həmsədri və millət vəkili olaraq, məhsuldar səfərlərdə olmuş, "Cavad xan" filmini nümayiş etdirmiş, BMT İnsan Haqları Komitəsində, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsində və digər təşkilatlarda görüşlər keçirmiş, eləcə də o vaxt Macarıstanda həbsdə olan azərbaycanlı hərbiçi Rəhil Səfərova baş çəkmişdir. Yazıçı Polşa – Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişafında göstərdiyi xidmətə görə Polşanın mədəniyyət sahəsində ən böyük ödülü

olan "Sənətkara Şöhrət" ordeni ilə təltif edilmişdir. 2016-cı ildə Sabir Rüstəmxanlının anadan olmasının 70 illik yubileyi respublikanın bir sıra tanınmış elm, mədəniyyət və ictimai-siyasi xadimləri, ictimaiyyət nümayəndələrinin iştirakı ilə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında təntənəli şəkildə keçirilmişdir.

HƏYAT KİMİ POEZİYA

Yetmiş yaşlı mütəfəkkir yazıçı Sabir Rüstəmxanlının onlarla cildə sığacaq yaradıcılığının, zamanın hərəkətini, tarixin dinamikasını ruhunda yaşadan çıxışlarının intəhasız siqləti onun həmişə sıx əlaqədə olduğu Azərbaycan ədəbi mühitinin və ictimai-siyasi dairələrinin, demək olar ki, bütün görkəmli nümayəndələri tərəfindən onilliklər ərzində təqdir olunmuşdur. Gözlərinin önündə yetişib kamilləşdiyindən, Yeni Çağ Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və elminin yaradıcıları Sabir Rüstəmxanlının ədəbi və ictimai fəaliyyətini obyektiv və özünəməxsus tərzdə, həm də milli bədii-estetik fikrimizin ümumi inkişafı fonunda dəyərləndirmişlər: "Biz Sabiri demokratik hərəkatın ən qaynar yerlərində gördük. Sabir bir natiq, təşkilatçı, ictimai xadim kimi fəaliyyətə

başladı. Azadlıq meydanında təşkil olunmuş mitinqlərdə, yüzminlər qarşısında, bəzən milyona çatan üsyançılar önündə alovlu, kəskin ictimai məzmunlu, azadlıq və demokratiyaya çağıran çıxışlar etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bərpası, kommunist imperiyasının devrilməsi, rus əsarətinin dağılması, sapı özümüzdən olan partokratlarımızın hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması, respublikada yeni demokratik qüvvələrin xalqın taleyinin həllində yaxından ən fəal şəkildə iştirakı uğrunda mübarizə Sabirin həyat amalına çevrildi. O, tənqidlərdən, təqiblərdən, təhqirlərdən, zindana düşməkdən, dəyənək zərbələrindən, fiziki cəza alacağından qorxmadı. 1988-ci ildən üzübəri davam edən xalq hərəkatının təşkilatçılarından birinə çevrildi. Hər yerdə Azərbaycanın istiqlaliyyəti, ərazi bütövlüyündən danışdı. Sabir baş redaktoru olduğu "Azərbaycan" qəzetində bu ideyaları təbliğ edənlərə geniş meydan verdi, özü də bir publisist kimi başda dayandı. Xalq onu öz Ali Məclisinə millət vəkili seçdi. Sabir burada da Demokratik Blokun üzvü kimi öz mübarizəsini davam etdirdi və etdirir.

Mən əminəm ki, Sabir Rüstəmxanlı Azərbaycanın istiqlaliyyəti, ərazi bütövlüyü və xalqımızın azadlığı naminə döyüslərdən heç vaxt

çəkinməyəcək" (Azərbaycanın Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı, 1991, 18 sentyabr). "Sabir Rüstəmxanlı çoxminli izdiham qarşısına çıxmağa haqqı, ağıl-məntiqi, bəlağəti və cəsarəti çatan ziyalıdır, eyni zamanda, onun Tariximiz qarşısında başını uca tutmaq, gələcəyin haqq-hesabına, sorğularına mərd-mərdanə cavab vermək imtiyazı var.

Sabiri bir şair kimi tanıyır və sevirdim. Hələ çox gənc olarkən yazdığı misraları onun bir poetik manifesti kimi qavrayırdım:

"Dilimdə təzə söz bitirməsəm də,

Şadam ki, köhnənin qoruqçusuyam."

Əlbəttə, bu misralarda təvazökarlıqdan doğan bir mübaligə var. Geniş anlamda Sabir şeirimizə Təzə Söz də az gətirməyib. Amma onu doğru deyir ki, həmişə köhnə sözün, yəni poetik irsimizin, mənəvi dəyərlərimizin, millət ruhunun əsrlərdən keçən ənənələrinin qoruyucusu olub və qoruyucusudur.

Sabirin ən çox sevdiyim əsrlərindən biri "Sağ ol, ana dilim!" şeiridir. Vətənimizin bölünməsi, parçalanması haqqında Azərbaycan ədəbiyyatında az yazılmayıb. Sabir bu bölünmə faciəsinin içində bir *bölünməzlik simvolunu* – *ana dilimizi* vəsf edir, "Torpağım ikiyə bölünən

zaman, // Bu dil bölünməyən torpağım oldu" – deyir.

Ala dağ, Qara dağ... di seç, di ayır
Dağları basılmaz ordum sanmışam,
Harda bircə kəlmə sözüüm yaşayır
Oranı halalca yurdum sanmışam.

Üstünə yürüdü Quran dilləri
Peyğəmbər dilləri, Qanun dilləri...
Qapılar dalında qoydular səni
Haq dedin, dabandan soydular səni.
Ancaq məhv olmadın, anam, can dilim,
Ordular sarsıdan qəhrəman dilim!

Xatırladıram ki, "Vətən" şeiri də, "Sağ ol, ana dilim!" şeiri də sovet dövründə, yəni bu mövzular tam yasaq olmasa da, "qapılar dalında qoyulan" illərdə yazılıb. Müstəqillik illərində isə Sabir Rüstəmxanlı poeziyasının vətəndaşlıq pafosu daha gur səsləndi. Qarabağ faciəsini, Qara Yanvar müsibətini qanayan və yanan qələmlə yazdı. Doğma Azərbaycanın tarixini dərinədən bilən, bu gününü bütün varlığıyla yaşayan, gələcəyini daima düşünən bir şair, yaradıcılığında eyni zamanda bütün türk dünyasını əks etdirir. Şəxsən gedib gördüyü Orxon yazılarından çağ-

daş Türkiyəyə qədər, Krım təəssüratlarından Kipr, Kərkük intibahlarınadək böyük türk aləmi Sabir poeziyasının coğrafi və poetik xəritəsidir...

Mən Sabir Rüstəmxanlıdan ilk növbədə şair kimi söz açdım, çünki bütün çoxyönlü fəaliyyətində mənimçün onun poetik istedadı ən əsas cəhətdir. Amma yadımdadır, hələ çox-çox illər bundan əvvəl, sovet dönməində Yazıçılar İttifaqında (o vaxt hələ Birlik yox, İttifaq adlanırdı) Sabir bir məruzə ilə çıxış etdi. Bu məruzədəki fikirlər mənə o qədər yaxın idi ki, onu ürəkdən təbrik etdim... Mənə elə gəlir ki, Sabir Rüstəmxanlı ilə mənəvi doğmalığımız elə bu məruzədən başladı. Sonra Sabir də məruzədəki fikirlərini daha da genişləndirərək, daha böyük materialı əhatə edərək, "Ömür kitabı"nı yazdı və bu kitabın *xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malik olduğunu* desəm, yanılmaram..." (Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Xalq yazıçısı Anar). "...Sənin parlamentdəki çıxışını dinlədim və "Hüriyyət" də çap olunan məqaləni oxudum. Parlamentdəki hərtərəfli düşünlmüş, ustalıqla deyilən fikirlərinə görə səni öpürəm. Sən həmişə öz sözünün mərdlikə, kişi kimi, bununla bərabər tutarlı məntiqlə deməyi bacarmısan. İndiki vaxtda mətləbi əymədən, yal-

taqlanmadan, yarınmadan həqiqəti demək böyük ağulla bərabər, böyük kişilik tələb edir. Sən bu iki qütbü aqlın və məntiqin hesabına birləşdirməyi bacaran oğulsan. Buna görə də mən səni həmişə çox istəmiş, ömrümün sonuna qədər də səni özümə əqidə qardaşı hesab etmiş və edəcəyəm..." (Azərbaycanın Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə, 1997). "Mən Sabir Rüstəmxanlı gəncliyində şair kimi tanıyırdım. Onun vətənpərvərlik və milli ruhda yazdığı şeirlərini bəyənirdim. Romana keçəndən sonra mənim yazdığım konsepsiyalarla o qədər də düz gəlməyən, lakin sanbalı, dəyəri olan gərəkli əsərlər yazdı. Mən Sabir Rüstəmxanlı, eyni zamanda, qeyrətli bir ictimai xadim kimi tanıyıram. O, xalqımızın həyatında son dərəcə gərəkli problemlər ətrafında mülahizələr yürüdür. Və olduqca lazımı məsələlər qaldırır. Sabir Rüstəmxanlı bizim ən istedadlı ziyalılarımızdan biridir. Mən bundan sonra da Sabirin bəhrəli işləyəcəyinə, daha ağır, sanballı əsərlər yazacağına inanır, ona müvəffəqiyyətlər arzulayıram" (Xalq yazıçısı İsa Muğanna). "Sabir Rüstəmxanlı Azərbaycan xalqı üçün şair, ictimai xadim və siyasi şəxsiyyət kimi çox əzizdir... Onun çox gözəl yaradıcılıq yolu var. Bu yol döyüşkən poeziya yoludur. Bir dəfə onun

özünə də dedim ki, sənin poeziyan cəmiyyətdə bir çox nöqsanları nizama salır... Sabir Rüstəmxanlı Azərbaycan ictimaiyyətinə həddindən artıq çox lazımlı bir şəxsiyyətdir" (Azərbaycanın Xalq şairi Söhrab Tahir). "Yetmişinci illərin özü ilə gətirdiyi yeni nəsil – Musa Yaqub, Sabir Rüstəmxanlı, Məmməd İsmayıl, Çingiz Əlioğlu, Nüsrət Kəsəmənli, Vaqif Nəsim, Davud Nəsim və başqaları nəinki müstəqil fərdi ədəbi nəsil – yetmişincilər kimi möhkəmləndilər, üstəlik öz sıralarından maraqlı, orijinal poetik fərdiyyətlər də ayıraraq irəli sürə bildilər" (Professor Yaşar Qarayev). "Sabir Rüstəmxanlının "Ömür kitabı"... Bu misilsiz kitabın gələcək nəşrlərində onu daha da böyütməyə, təkmilləşdirməyə imkanlar və faktlar var. "Ömür kitabı" Azərbaycan elmi, mədəniyyəti, tarixi sahəsində indiyə qədər yazılmış şah əsərlərdən biridir. Onun müəllifi həm xalqın məhəbbətinə, həm də dövlətin ən böyük mükafatlarından birinə layiqdir" (Professor Əkrəm Cəfər). "Sabir Rüstəmxanlı Azərbaycan poeziyasının iyirminci əsrin yetmişinci illərindən başlayaraq çox geniş fəaliyyət göstərmiş görkəmli nümayəndələrindən biridir... Mən Sabirin "Gəncə qapısı" kitabına ön söz yazmışam. Sabir Rüstəmxanlı cəsarətli vətəndaş-şairdir. Bu böyük həqiqətdir ki,

ümumiyyətlə, altmışıncılar, yetmişincilər ədəbiyyata yeni bir ruh gətirdilər, cəsarət gətirdilər. O zaman çoxlarının deməyə çətinlik çəkdiklərini deyə bildilər. Cəmiyyətin gözünü açmağa çalışdılar və etiraf etmək lazımdır ki, buna müvəffəq oldular..." (Akademik Bəkir Nəbiyev). "...Sabir Rüstəmxanlı Mirzə Ələkbər Sabirdən sonra Sabir adı qoyulmuş ilk azərbaycanlı deyil. O Sabirlə Bu Sabir ayrı-ayrı məktəblər, fərqli üslublar, bənzəməz yazı tərzləridir. Lakin O Sabir Bu Sabirin içərisində döyünür. Onların amalları, məsləkləri, bu yurda və xalqa məhəbbətləri eynidir. Bu Sabir O Sabirin uğrunda can qoyduğu amalları bütün yaradıcılığı və ictimai fəaliyyətləri boyunca daşıyan insandır. Bu Sabir O Sabiri XX yüzilin əvvəlində ağırdan dərdləri XX yüzilin son onillərində, XXI əsrin əvvəllərində qələminə gətirən, köhnə dövrdə misilsiz adaşının deməyə, yazmağa macal tapmadıqlarını yeni zaman içərisində ədəbiyyatın ötkəm sözünə çevirəndir.

Sabir Rüstəmxanlı bugünədək yaratdıqları ilə görkəmli babasının etibarlı nəvəsi, Onun möhtəşəm ruhunun sağlam daşıyıcısı olduğunu dönə-dönə sübuta yetirib. Yol isə davam edir və Sabir Rüstəmxanlının yaşayıb-yaradacağı çox illər, deməli, Böyük Adaşının əsl varisi olduğunu, daşdığı

şərəfli ada layiqliyini, həqiqətə, qələmə və xalqa sədaqətini yenidən dəfə-dəfə təsdiqləmək imkanları hələ qarşıdadır..." (Akademik Rafael Hüseynov). "Sabir Rüstəmxanlı və məsləkdaşları özünü hər addımda göstərən, çuvala yerləşməyən cüdaya – global ədalətsizliyə qarşı müstəqil Azərbaycan Respublikasının ideoloji eqidası, Prezident İlham Əliyevin siyasi-ideoloji rəhbərliyi altında mübarizə aparırlar. Bu müqəddəs çarpışmada hər bir azərbaycanlının onlara dəstək verməsi şərtdir. Yalnız bu halda – Sabir Rüstəmxanlının heç də təsadüfi olmayaraq başçılıq etdiyi partiyayı da adlandırdığı vətəndaş həmrəyliyinə qovuşduqdan sonra görünməmiş bir sürətlə inkişaf edən Azərbaycanın bütün problemlərini çözməyə nail olacağıq..." (Akademik Teymur Kərimli).

Sabir Rüstəmxanlının bədii sənəti dünyanın mənəvi zənginliklərini özünə mənimsəmiş bir poetik yaradıcılıqdır. Fəqət dünyanı içən bu poeziya sanki üç mərhələni yaşayır: "Dünya" "Azərbaycan"dan keçərək "Əsər" olur. Burada meyar – *Azərbaycandır*. Şairlə Dünya arasında Azərbaycan var. Azərbaycanın qəbul etmədiklərini Şair qəbul edə bilmir. Çünki *Azərbaycan sınılanmış bir torpaqdır*. Buradan təkə dəvələr, karvanlar, tacirlər, xəzinələr yox, sivilizasiyalar, mədəniyyətlər,

ictimai-siyasi quruluşlar, hakimiyyətlər gəlib keçib. Ancaq *ötüb* keçməyib. Azərbaycan o qədər zəngin təmələ malikdir ki, kökləri o qədər dərinə işləyib ki, hər ötəni qəbul edə bilməzdi. Ona görə də topladıqları onu ağırlaşdırmayıb, əksinə, maddi və mənəvi enerjiyə çevrilərək, onu daha da güclü və çevik edib. Əlbəttə, onu qara yellər çox qarsıb. Ancaq Azərbaycan köklü tarixi metamorfozalara uğrasaydı, çoxdan aşınmış, yox olmuşdu. Hətta Azərbaycan iki yerə parçalansa da, bütövlüyünü heç zaman bir kimsənin sarsıda bilməyəcəyi mənəvi dayaqlarını saxlamağı bacarıb. Əgər Azərbaycan belə bir sarsılmaz təmələ, təcrübəyə, dünyagörüşünə maliksə, ondan özgə kimə və nəyə bel bağlamaq, etibar etmək olar?! Ona görə də *poeziyadan siyasətə qədər* Sabir Rüstəmxanlının bir məhək daşı var – Azərbaycan! Şairin dünya ilə münasibətlərinin bütün yolları və cığırıları gəlib bu müqəddəs nöqtədə – Azərbaycanda birləşir. Yalnız bu *vəhdət məqamından* çıxış etdiyi üçün Şairin sözü və məntiqi *ərdəmlidir*, müxtəlif ovqat və situasiyalarda, ən çətin və böhranlı anlarda *aplərən* mövqeyindən enməzlikdədir. Sabir Rüstəmxanlı hələ çox gənc ikən sözün bu ucalığına Vətən məbədini tikənlərin – Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil

Rza Ulutürk, Məmməd Araz, Söhrab Tahir ilə çiyin-çiyinə, cəsarətlə qalxmışdı:

Bir əlçim buluddu,
Bir ömür umuddu,
Bir içim sudu.
Yandıqca odlanan ocaqdı,
Daddıqca dadlanan arzudu,
Bir dəre bahar leysanıdı,
21 Azərin qanıdır,
Cavad xanın qətl yeridi,
Sabirin "Fəxriyyə" şeiridi,
Dağları dumanda itən –
Vətən... Vətən!

Hadinin şeir bazarıdı,
Füzulinin dağıdılmış məzarıdı,
Taleyin ələnən ələyidi,
Durna lələyidi...
"Ənəlhəqq" harayıdı,
Ələsgərin sazıdı,
Qədim əlyazmasıdı –
Dahilər boylanır sətirlərindən
Vətən... Vətən!
Şimşəklər çınartək sancılıb yerə,
Düşmənin gözüne dirsəkdir hər dağ.

Babalar atını sürüb gedibdi,
Qalalar boylanıb qalıbdır ancaq.
Oğlu – Şah İsmayıl Xətai adlı,
Ağ atlı oğlan var, atı qanadlı;
Bir də Suraxanı atəşgahı var,
Bir də Misri Qılınc, bir də Çənlibel,
Bir də “Heydər baba” yazılmış bir dil.
Torpağı ot deyil, kişi göyərdən
Vətən... Vətən!¹⁰

...Getdikcə bu poeziya alovlanır (“Tonqal iyi”...), inqilabiləşir (“Yol ver Yurdun Bayrağına”, “Ölən qorxumuz”, “Zireh”, “Türk xalqı “Olmaz!” deyir”, “Bu, adi millət deyil”...), silaha çevrilir və onu hədəf seçən düşmən qarşısına “Millətəm! – deyərək çıxır:

Çəkil torpağımdan, ey yağı düşmən,
Mən şeytan ümidin üzən millətəm.
Dünyanı üstümə qaldırdın, yetər,
Dünyanın dərdinə dözən millətəm!..

Tarix yaradanam, yalan yazansan,
Açıq okeanam, bağlı qazansan,
Torpaq becərənəm, qəbir qazansan,
Qəbri ayaq tutub gəzən millətəm!..

Mənim yoluma bax, əzəldən haqdı,
Haqqı gücsüz bilib gülmək günahdı,
Gələcək cəzanı çəkməyin vaxtı,
Hesabı axırda kəsən millətəm”!..¹¹

Sabir Rüstəmxanlı müstəqillik hərəkətinin mə-nəviyyatını, poeziyasını və ideologiyasını birlikdə yaradan tək-tək öndərlərdən olaraq, həm də xalqın yeganə nicatı timsalındakı bu hərəkəti xaos burulğanına, ayrı-seçkilik girdabına salmaq istə-yənlərə, “milləti – tayfası, yurdu – bir şəhər sayanlara”, şahsevən rəiyyətçiliyinə qarşı vaxtın-da sipər çəkir:

Bu bizim Naxçıvan, bu bizim Muğan,
Bu bizim Qarabağ, bu bizim Şirvan,
Hamımız bir ürək, hamımız bir can,

¹⁰ Rüstəmxanlı S. *Əbədi sevdə. Şeirlər və poemalar*. Bakı, Təhsil, 2012, s.8

¹¹ Rüstəmxanlı S. *Əbədi sevdə. Şeirlər və poemalar*. Bakı, Təhsil, 2012, s.51-52

Kim deyir ayıraq kəmiyi ətdən,
Ayırmaq istəyən qopsun millətdən!

Sevinc də bizimdi, dərd də bizimdi,
Daşıyan çiynimdi, dözən dizimdi,
Mənim öz Bakımdı, öz Təbrizimdi,
Hər ev öz evimdi bu məmləkətdə,
Ayırmaq istəyən qopsun millətdən!

Hamıya süd verdi qayğıkeş ana,
Min il min çay axır bir okeana,
Didmə bu alovu, əllərin yanar,
Hamıya pay düşdü son bərəkətdən,
Ayırmaq istəyən qopsun millətdən!

Hamının üzünə gülümsəyir dan,
Eyni çeşmədəndi damarlarda qan,
Hamını eyni cür döydü bu zindan,
Bərkiyib çıxmışیق bu hərarətdən,
Ayırmaq istəyən qopsun millətdən!

Buludu yağışdan, çayları seldən,
Ağlı kəsərindən, qılıncı əldən,
Tanrını ilhamdan, nəğməni dildən,
Gözü işığından, ağlı zəhmətdən,
Ayırmaq istəyən qopsun millətdən!

Karvanı geriye dönən deyildir,
Günəşi göylərdən enən deyildir,
Yüz çayı bağlasan, sönən deyildir,
O şam ki, alışıb yanır qüdrətdən,
Söndürmək istəyən qopsun millətdən!¹²

Özü haqqında "Bir ocağa gəlmişdi // Min dildə bitən adam" – deyən Sabir Rüstəmxanlının poeziyasında *yer üzü* – *hər üzü* ilə işıqlandırılır. Vətəninə sonsuz məhəbbətlə sevən və sevdiren bir şairin sözü, əlbəttə, dünyanın üfüqlərinə, kainatın dərinliklərinə sancıldıqca, həmin məhəbbət də böyüyür, sonsuzlaşır, amma doğulduğu yurdun doğmalığını, mehrini, istiliyini itirmir:

Adamlar dilimi bilməyən yerdə
Torpağa baxıram, daşa baxıram.
Ağaca baxıram, quşa baxıram,
Ulduzlar – gözümü göylərdən asan,
Sulara deyirəm sözümü asan.

Onsuz da göy dili hər yerdə birdi!
Meteor yağışı, ildırım səsi...

¹² Rüstəmxanlı S. *Əbədi sevdə. Şeirlər və poemalar*. Bakı, Təhsil, 2012, s.114-115

Onsuz da nə vaxtsa təbiət olub
İnsanın insanla tərcüməçisi.

Milyonlar əl açır bir oda doğru,
Bəlkə, yerin dili çörək dilidi?
Səssiz pıçıltısı hamıya doğma
Dünya tərcümanı – çiçək dilidir!

Zirvələr arzunu yığır bir yerə,
Məzar daşları var – ömrün nidası,
Ən uzun beytimi göy kitabında
Ölkədən-ölkəyə durnalar yazır!

Köhnə vurğunuyam dan işığının,
Sübhün bir teli də məni yandırır.
Günəş – Kainatın dil öyrədəni,
Hər yeri eyni cür işıqlandırır.

Qayanın mamırı, suyun qırçını,
Durnanın lələyi, yolun daşıyam.
Mən dünya dilini bildiyim üçün
Yerin Şair adlı vətəndaşıyam.¹³

¹³ Rüstəmxanlı S. *Əbədi sevdə. Şeirlər və poemalar*. Bakı, Təhsil, 2012, s.24-25

Sabir poeziyası yaşa dolduqca müdrikləşir, dünyalaşır, əbədiyyətləşir: "Dünya sona yetməz nizam içində // Ağacın qanadı, daşın səsi var. // Ən uzaq ulduzun xırdaca şamla, // Ümmanın damlayla əlaqəsi var"¹⁴ Həm də bu poeziya başlanğıcı ilə sonunu görən bir nizam icrə varlığı, onun insan tarixinə, tarixin anlarına və qırıqlarına mütəfəkkir nəzəri ilə baxır: "Kainat boydadır hər qum dənəsi, // Suyun hər damlası okean kimi. // Tarix ölçüsündə bir andır ömrüm, // Tarixlər ömrümdən keçdi an kimi!.." Şairin metaforik düşüncəsi heç zaman mücərrədləşib yayğınlaşmır, əksinə konkretləşir və düz hədəfin üzərinə, eposentrinə tuşlanır:

Söz sözü çəkirmiş, adam adamı,
Ancaq adam var şeytanı çəkir.
Dünyanı bəzəyən sevgini görmür,
Qəzəbi, nifrəti, haytanı çəkir...

Allah göyümüzə gün göndərəndə,
Bir ağac əkənə min göndərəndə,
Gözü bağlılara din göndərəndə,
Cahili Kərbəla meydanı çəkir...

¹⁴ Rüstəmxanlı S. *Əbədi sevdə. Şeirlər və poemalar*. Bakı, Təhsil, 2012, s.298

Yüz məzlum başında bir cəllad ölkə,
Yüz mələk üzünə qonan bir kölgə,

Şeytan Yaradana şarikdi, bəlkə,
Ondan qopanları öz qanı çəkir.¹⁵

Sabir Rüstəmxanlının poemalarından biri ("Orxonla görüş") – *antik türklüyün*, digəri – *çağdaş türklüyün* ("Atəş böcəyi") ucalığına və mübarizəsinə həsr olunub. Birində ilk türk dövlətçiliyini və əski türk əlifbası ilə ilk yazılı abidələrini yaradan göytürklərdən – Bilgə Xaqan və onun məsləkdaşlarından, digərində Güney Azərbaycan Milli Oyanış Hərəkatının (GAMOH) rəhbəri Dr. Mahmudəli Çöhrəqanlı və onun məsləkdaşlarının Güney Azərbaycanda türksoylu Azərbaycan dövlətçiliyini bərpa cəhdlərindən bəhs edir: bax bu şəkildə şair *ulusal tariximizin başlanğıcı ilə sonunun vəhdətini* yaradır. Əgər var olmaq, azad olmaq, qüdrətli olmaq, milli ləyaqətinlə yaşamaq, özünü üstün millət və cəmiyyət olaraq təsdiq etmək istəyirsənsə, tarixin bu məntiqindən heç cür yayına bilməyəcək-

¹⁵ Rüstəmxanlı S. *Əbədi sevdə. Şeirlər və poemalar*. Bakı, Təhsil, 2012, s.446

sən. Hətta fərd olaraq xilas olmaq istəsən də, aqibətin labüd şəkildə köləlik, asılılıq, yedək siyasətində sürünməkdir. Həyat, dərin qatlarında özünə bu nizamı verib ki, varlığın hər bir subyekti – insan, dövlət, canlı aləm dürləri *mübarizə qanunları* ilə yaşasın. *Ədalətin Gücü, Gücün Ədaləti* olmalıdır ki, özünü qoruya bilsin!

Sabir Rüstəmxanlının nəsr yaradıcılığı da, fikrimizcə, onun poeziyasından doğulub. Çünki nəsr əsərlərinin monoloji strukturu, poetik ritmi və stixiyası, zərif və gözlənilməz drammatizmi, patetik intonasiyası – onun poeziyasının daxili keyfiyyətlərindən yoğurulub. Ədibin publisistikasına xas olan xüsusiyyətlər də bu nəsrin mayasına qatışanda, *onun nəsr – poeziya və publisistikanı özünə təbii bir orqanikada mənimsəmiş orijinal sənət hadisəsinə çevrilir*: sənətkarın "Xətai yurdu", "Göy Tanrı", "Ölüm zirvəsi", "Qorxu", "Difai fədailəri", "Sunami", "Şair və Şər" romanları həm tarixilik və sənədlilik, həm də şəxsi talelərin epik-monumental təsviri baxımından müasir Azərbaycan ədəbiyyatının uğurlu nümunələridir.

Bu əsərlərdən biri ("Ölüm zirvəsi") Moskva tərcümə məktəbinin yetirməsi Azər Mustafazadə tərəfindən rus dilinə çox yüksək səviyyədə çevirilərək "Художественная литература" nəş-

riyyatında nəfis şəkildə çap edilmişdir ("Восхождение на плаху")¹⁶. Həmyerlimiz, yazıçı və jurnalist, Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər Universitetinin Yaxın və Orta Şərq Ölkələri Dilləri kafedrasının professoru, Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin sədr müavini, Sabir Rüstəmxanlının yaxın məsləkdaşı Abuzər Bağirov kitaba yazdığı ön sözdə ("Знаковая личность") bu sənədli romana və ümumiyyətlə, Sabir Rüstəmxanlının ədəbi fəaliyyəti və yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, XIX əsrin başlanğıcında Azərbaycanın şimal torpaqlarının Rusiya imperiyasına birləşdirilməsinin mürəkkəb proseslərini əsərində əks etdirən yazıçının tarixi həqiqətləri roman həqiqətlərinə necə çevirdiyini göstərmiş, məhz bu keyfiyyətlərinə görə də həm Azərbaycan, həm Rusiya intellektual mühitində maraqla qarşılanacağını vurğulamışdır¹⁷.

Sabir Rüstəmxanlı, içərisində olduğu ədəbiyyat və sənət mühitini daim qabarıqlığı ilə canlan-

¹⁶ Рустамханлы С. Восхождение на плаху. М.: Художественная литература, 2016

¹⁷ Багиров А. Знаковая личность / Рустамханлы С. Восхождение на плаху. М.: Художественная литература, 2016, с.3-12

dırmağa, yaradıcı insanlarımızın şəxsiyyətinə ümumxalq məhəbbətini yaratmaq və dərinləşdirməyə xüsusi can atan və önəm verən bir ziyalıdır. Onun "Mikayıl Azaflı", "Nəbi Xəzriyə", "Xəlil Rzaya mərsiyə", "Aydın Məmmədovun dəfn günündə", "Tanrı qaytarar bizə", "Ziya Bünyadovun xatirəsinə", "Dinmə, Mikayıl!", "Tahir Aslanlıya", "Naira Şaxtaxtinskaya üçün", "Məmməd Aslana", "Üzra xanım", "Xəlil Rzaya nəzi-rə", "Sabir Əhmədlini anarkən", "Şəhriyarın xatirəsinə" əsərləri məhz bu ruh üstündə köklənmişdir.

POEZİYA KİMİ MÜBARİZƏ

Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığının ayrı-ayrı cəhətləri xüsusunda məqalə və resenziyalar yazılmış, tədqiqat işləri aparılmışdır. Sabir Rüstəmxanlı haqqında ilk dəyərli araşdırmalardan biri akademik İsa Həbibbəyliyə məxsusdur¹⁸. Ədəbiyyatşünas alim şairin həyat və ədəbi fəaliyyətindən bəhs edən bu kitabında onun bir

¹⁸ Həbibbəyli İ. Sabir Rüstəmxanlı. Ömür və sənət yolu haqqında. Bakı: Qanun, 1996

sənətkar obrazını yaradıcılığının təkamülündə, yaşadığı qaynar ədəbi mühit sferasında portretləşdirməyə çalışır: biz burada *xalqın içindən çıxanın necə onun önünə çıxmasını* müşahidə edə bilirik. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: "Sabir Rüstəmxanlı xalqımızın *milli taleyindən* doğan şair-vətəndaşdır. O, "yolları Şərurda dayanan", "qəlbinin paytaxtı Kərbəladada" olan, "sədası Cənubu Şimala çatan", "ürəyinin antenaları gözəl Azərbaycan dilinə tuşlanan", çoxəsrlik mə-nəvi varlığını "qan yaddaşında" oxuyan böyük ruhlu sənətkardır. *Sabirin yaradıcılığında şairlik – millət və vətən amalının poetik ifadəsi kimi meydana çıxmışdır. Vətəndaşlıq – Sabirin ömrünün və sənətinin cövhəridir. Bunlar bir-birindən ayrılmazdır. S.Rüstəmxanlı estetik ideal kimi, böyük Mirzə Cəlilin "Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda xidmət göstərməkdir" kimi vətəndaşlıq andına söykəndiyini dəfələrlə nəzərə çarpdirmışdır.*"¹⁹ Müəllif Sabir Rüstəmxanlının səksən-doxsanıncı illərin şedevri "Ömür kitabı" əsərini görkəmli avar şairi Rəsul Həmzətovun klassik "Mənim Dağıstanım" əsəri ilə mü-

¹⁹ Həbibbəyli İ. Sabir Rüstəmxanlı. *Ömür və sənət yolu* haqqında. Bakı: Qanun, 1996, s.13

qayisə edərək təhlilini davam etdirir: "S.Rüstəmxanlı "Ömür kitabı"nda publisistikaya mənsur şeir notları daxil etmişdir. Hətta kitab boyu dastanlarda olduğu kimi şeirlə nəsr və publisistika növbələşmişdir. Nəticədə publisistik kitab yüksək emosional səviyyəyə, kamil bədii əsər mərtəbəsinə qaldırılmışdır. Buna görədir ki, "Ömür kitabı" *ədəbiyyatımızda Azərbaycanın ana kitablarının – "Anamın kitabı" (Cəlil Məmmədquluzadə), "Atamın kitabı" (Məmməd Araz) kimi şah əsərlərin varisi olmaq səlahiyyəti* qazanmışdır."²⁰

Tamamilə qanunauyğundur ki, akademik İsa Həbibbəyli şairin ədəbi-bədii yaradıcılığını onun həm də Azərbaycan ədəbiyyatının mövcud inkişaf problemlərinə münasibəti kontekstində nəzərdən keçirir: "Sabir Rüstəmxanlının cəsarətli çıxışları, aydın milli mövqeyi ədəbi mühitdə çox vaxt böyük, qeyri-adi əks-səda, hey-rət və maraq doğurmuşdur. Xüsusən, 25 aprel 1986-cı il tarixdə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin növbəti qurultayı qarşısında Natəvan adına klubda keçirilmiş yaradıcılıq müşavirəsində onun "Azərbaycan ədəbi tənqidinin vəziyyəti və vəzifələri" haqqında

²⁰ Həbibbəyli İ. Sabir Rüstəmxanlı. *Ömür və sənət yolu* haqqında. Bakı: Qanun, 1996, s.17

etdiyi məruzə elmi-ədəbi fikrimizin bu sahəsinə bənzərsiz və güzəştəz münasibətin ciddi ifadəsi kimi rəğbətlə qarşılanmışdır. Bu məruzədə tənqid və ədəbiyyatşünaslıq mövcud cəmiyyətin və bədii fikrin, tariximizin, dilimizin və mədəniyyətimizin real, ağırlı problemləri ilə ahəngdar əlaqədə, vəhdət halında, dərindən təhlildən keçirilmişdir: *Nüfuzların, titulların illərlə formalaşdırılmış toxunulmazlıq tilsimi cəsarətlə sındırılmış, süni tərifi buzları əridilmişdir. Sabir Rüstəmxanlı ədəbi tənqidin yedək gəmisinə çevrilməsinin, kəsərini, obyektivliyini itirməsinin, məddahlıq ruhunun qəti əleyhdarı kimi çıxış etmişdir.* Belə cəsarətli və münasibəti və mövqeyinə görə, Sabir Rüstəmxanlıdan üz döndərənlərlə bərabər, onu təqdir edib qiymətləndirənlər də olmuşdur. Xəlil Rza Ulutürk kimi dönməz söz sərrafı həmin mərasimdən aldığı müsbət təəsüratları xüsusi bir şeirdə ifadə etmişdir”.²¹

Xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün həmin “Natəvan klubunda” (25 aprel 1986) adlı epik şeirinin də daxil edildiyi “Sabir Rüstəmxanlı

haqqında”²² məqalələr toplusu şairin ədəbi portretinin daha çox romantik və patetik çalarlarla – “Ulutürk üslubunda” canlandırıldığı kitabdır. Xəlil Rza Ulutürk burada gənc şairin hələ ötən əsrin altmışıncı illərinin ortalarında çap olunan şeirlərində poetik tapıntılara həssaslıqla yanaşır, “Kənd yolu”ndakı “Elə bil yol deyil, buluddan düşüb // Şaxəli ildırım sərilmiş yerə” – misralarının müəllifinin “poetik təfəkkürə malik olduğunu” göstərir. Ulutürk Sabirin “Tanımaq istəsən” (1970) kitabında “mövzu məhdudluğuna, bədii dilə tam yiyələnməməkdən doğan ifadə qüsurlarına, bəzən emosional dolğunluğun çatışmaması kimi nöqsanlara” da işarə vuraraq, onun yetkinləşmə potensialına güvən yaradır: “Sabirin səsi öz Vətəninin keçmişini və bu gününü dərk etməyə çalışan səmimi, mərd və ayıq gözlü gənclərin səsidir”.²³

Xəlil Rza Ulutürk həmin dövr üçün xas olan bir tendensiyanı da diqqətdən yayındırmır və onun doğru istiqamətlənməsində Sabir yaradı-

²¹ Həbibbəyli İ. Sabir Rüstəmxanlı. *Ömür və sənət yolu* haqqında. Bakı: Qanun, 1996, s.10

²² Ulutürk X.R. *Sabir Rüstəmxanlı haqqında*. Bakı: Mütərcim, 1998

²³ Ulutürk X.R. *Sabir Rüstəmxanlı haqqında*. Bakı: Mütərcim, 1998, s.11

cılığının əhəmiyyətini üzə çıxarır: "Qəribədir və bir az da maraqlıdır: çox az şair tapmaq olar ki, Vətəndən yazmasın, lakin bunlardan çox az qismi sözün geniş mənasında Vətən ruhunun tərcümanı səviyyəsinə qalxa bilir. Hətta burada qorxulu, mən deyərdim ki, poeziya üçün təhlükəli bir təmayül də meydana çıxır: Vətənin sevinclərini və dərdlərini daxilən yaşamadığın halda, onun qüdrət və ləyaqətini təmsil edə bilmədiyin halda, *Vətənə yaltaqlanmaq*, onu kororanə, məddahcasına tərifləmək. Poeziyanın ləyaqətini, Şair sözünü elin gözündən salan bu təhlükə, təəssüf ki, hələ də aradan qaldırılmamışdır. Sabir Rüstəmxanlının "Vətən" şeiri bəlkə də bu boş məddahlığa, vətənbazlığa, ucuz və saxta tərənnümə bir etiraz, fəal bir poetik reaksiya kimi ortaya çıxmışdı. Şeir *Azərbaycanı yenidən dərk etməyə* çalışan 70-ci illərdəki gəncliyin həyəcanlarını, axtarış iradəsini və mənəvi zənginliyini əks etdirirdi."²⁴

Xəlil Rza Ulutürk "qanadları bərkiyən qartalın" – Sabir Rüstəmxanlının müasir ədəbi nəsil-lər varisliyinin harmoniyasındakı yerini, onun

²⁴ Ulutürk X.R. *Sabir Rüstəmxanlı haqqında*. Bakı: Mütərcim, 1998, s.11

yaradıcı şəxsiyyətinin seçkinliyini də müəyyən-ləşdirməyə kömək edən bir yanaşmadan çıxış edir: "Əgər Rəsul Rza və Süleyman Rüstəmi birinci, Bəxtiyar Vahabzadə və Kürçaylı ikinci, Məmməd Araz və Söhrab Tahiri üçüncü ədəbi nəslin nümayəndəsi adlandırsaq, deməliyə ki, haqqında danışmaq istədiyimiz Sabir Rüstəmxanlı dördüncü ədəbi nəslin nümayəndəsidir, onun Məmməd İsmayıl, Çingiz Əlioğlu, Musa Yaqub, Məmməd Aslan, Səyavuş Sərxanlı, Nüs-rət Kəsəmənli, Arif Abdullazadə, Davud Nəsim, Şahmar Əkbərzadə, kimi yaşadları, qələmdaşları var. Bundan sonra beşinci ədəbi nəsil gəlir: Firuzə Məmmədli, Bahadır Fərmanov, Vaqif Cəbrayılzadə (Odər), Vaqif Bəhmənli kimi gəncləri bəlkə də indi orta məktəbdə, yaxud ali məktəbin ilk kurslarında qələm sınaqları keçirən, yeniyetmə istedadların təzə dəstəsi təqib edir. Aydınır ki, ayrı-ayrı ədəbi nəsillərin nümayəndələri bir-birini ya təsdiq, ya rədd edir, həm klassik irsi, dünya ədəbiyyatını, həm də bir-birlərini öyrənmək, mənimsəmək zəminində boy atıb yüksəlirlər. Bədii inkişafın gedişində elə bir məqam gəlib çatır ki, bu və ya digər qələm sahibi öz nəslini təmsil etməklə qalmır, *bütün ədəbi nəsillərin yaşadına*, ruhən təmsilçisinə, bay-

raqdarına, ümumən poetik mədəniyyətin rəmzinə çevrilir.”²⁵

Bu mənada şair-tədqiqatçı Sərvaz Hüseynoğlu da Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığından bəhs edən “Ruhla Zaman arasında”²⁶ adlı kitabında onu bütöv Azərbaycan ədəbiyyatının nəsiltaşlarından biri kimi səciyyələndirir. Biz burada Sabiri həm də zaman kadrlarındakı ən vacib epizodlarda görünən və fraqmentləri dağılıb itməsin deyə onları bir-birinə bağlayan, *müasir tariximizin bütövlüyünü* yaradan fikir və ruh salnaməçisi timsalında görürük.

Elşad Səfərlinin ali məktəblər üçün dərslik qismində nəzərdə tutulmuş “Sabir Rüstəmxanlının fərdi yaradıcılıq üslubu”²⁷ adlı monoqrafiyasında şairin poeziyasına çağdaş mədəniyyətimizin seçkin ədəbi hadisəsi kimi yanaşılır, onun yaradıcılığının üslub keyfiyyətləri, lirik və epik əsərlərinin metaforik tutarı və ideya-məzmun qaynaqları konkret poetik nümunələr

²⁵ Ulutürk X.R. Sabir Rüstəmxanlı haqqında. Bakı: Mütərcim, 1998, s.10

²⁶ Hüseynoğlu S. Ruhla Zaman arasında. Bakı: Azərnəşr, 2001

²⁷ Səfərlili E. Sabir Rüstəmxanlının fərdi yaradıcılıq üslubu.

Bakı: Qanun, 2003

əsasında elmi-nəzəri baxımdan tədqiqata cəlb edilir, yenilikləri, uğurları, axtarış və tapıntıları, xüsusilə obrazlar aləmi və sənətkarlıq xüsusiyyətləri, bədii dilinin orijinal semantikasi sistemli şəkildə öyrənilir.

Fəlsəfə doktoru Sabir Bəşirovun “Sabir Rüstəmxanlı: sərhədsiz ruhumuzun yolçusu (Portret cizgiləri)”²⁸ adlı kitabı Xalq şairini *müasir Azərbaycan bədii-intellektual mədəniyyətinin qaynar yaradıcı mühitində*, eyni zamanda dövrün mürəkkəb və ziddiyyətli hadisələri müstəvisində görmək baxımından dəyərlidir. Sabir Bəşirov özünəməxsus emosional analitikası ilə həmin mühit və hadisələrin içərisinə nüfuz edərək, onların əsas “qəhrəmanlarından” biri kimi Sabir Rüstəmxanlının dolğun portretini yaratmağa çalışır. Doğru olaraq göstərir ki, “Sabir Rüstəmxanlının yaradıcılığında çağırış, barışmazlıq ruhu aparıcıdır.”²⁹ Çünki dövrün xarakteri belə idi. Yazıçı isə xaosun bətnindən harmoniyanın necə doğulmasının məntiqini instinktiv duyan, dağdıcılığı

²⁸ Bəşirov S. Sabir Rüstəmxanlı: sərhədsiz ruhumuzun yolçusu (Portret cizgiləri). Bakı: Qanun, 2006

²⁹ Bəşirov S. Sabir Rüstəmxanlı: sərhədsiz ruhumuzun yolçusu (Portret cizgiləri). Bakı: Qanun, 2006, s.133

quruculuğa transformasiya etməyi bacaran bir mütəfəkkir kimi bu proseslərə yön verməli idi. *Tədqiqatçı Sabir yazıçı Sabiri ulu Sabirin varisi* olaraq məhz belə, düşüncəsinin, əsasən, tənqid və barışmazlıq, ədalətsizliyi və həqiqətsizliyi inkar funksionallığında təqdim edir.

Sabir Rüstəmxanlının yaradıcılıq və həyat yolu təkcə Azərbaycanda deyil, xarici ölkələrdə də (xüsusilə dərinədən bağlı olduğu türk dövrlərində) araşdırılmışdır ki, bunların içərisində ən maraqlı tədqiqatlardan biri Hüseyn Adıgözəlin Türkiyədə çap olunmuş "Sabir Rüstəmxanlı: Edebi və Politik Şəxsiyyəti"³⁰ adlı kitabıdır. Müəllif Sabir Rüstəmxanlının fəaliyyətini şairliyindən siyasətçiliyinə qədər geniş məsələdə tədqiq edir, yaradıcılığının mövzu və ideyasına görə əsas xətlərini müəyyənləşdirməyə çalışır, onun təməl fikir və görüşləri üzərində dayanır: dövlət, millət, din, özgürlük, demokratik düzən xüsusunda söylədiklərinin incəliklərinə varır, siyasi-ideoloji mübarizədə təsirləndiyi amillərə, təsirləndirdiyi olaylara diqqət yetirir. Sabir Rüstəmxanlını "yetişdiyi çevrə və aldığı tərbiyə

ilə mənsub olduğu millətdən şərəf duyan bir insan"³¹ kimi səciyyələndirərək yazır: "Sabir Rüstəmxanlının əsərləri həm problem qoyuluşu, həm işlənən mövzu, həm də ədəbi özəllikləri ilə çoxyönlü əsərlərdir. Bütün əsərlərinə ümumi bir şəkildə baxdığımız zaman epik və lirik tərzdə yazılan bu əsərlərin həm üslub incəlikləri, həm də insani qavrayış gücü ilə zənginləşdirildiyini görürük. Geniş və çeşidli rənglərlə təsvirə gətirilən mövzu həyatın özəyindən alınır. Şair içində yaşadığı həyatın olaylarını, hər gün dəyişikliklərə uğrayan zamanı, onu üzən və xoşbəxt edən situasiyaları mövzu olaraq seçir və bunları öz düşüncələrinin, görüşlərinin dəyərləndirmələri ilə oxucusuna təqdim edir. Sovet dönəmi və daha sonra başlayan milli hərəkət dönəmində, müstəqillik dönəmində milli məsələlərlə bağlı, millətini tanıma, anlama və sevmə kimi duyğu və düşüncələri, vətəninə və xaricdə yaşayan soydaşlarının durumu, onların problemləri, dövrünün ictimai-siyasi olayları – şairin mövzu bağçasında bir-biri ilə ahəngdarcasına tutaşır. Ancaq Sabir Rüstəmxanlının şeirlərinə diqqətlə baxsaq

³⁰ Adıgözəl H. Sabir Rüstəmxanlı: Edebi və Politik Şəxsiyyəti. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2003

³¹ Adıgözəl H. Sabir Rüstəmxanlı: Edebi və Politik Şəxsiyyəti. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2003, s.38

deyə bilərik ki, bunca bol mövzu və problemin işlənməsinin təməli mütləq şəkildə *milli zəmin* üzərində dayanır. Şeir nədən bəhs edirsə etsin, şair o mövzunun mayasına *Vətən, Millət və Müstəqillik* anlayışlarını qatmağı və mesaj verməyi bacarmışdır.”³²

Sabir Rüstəmxanlı dünyasının həm ayrı-ayrı kitablar, əsərlər, janrlar, həm də küll halında öyrəniləndi, eyni zamanda, onun ictimai-siyasi fəaliyyət sferasının da cəlb edildiyi esse, resenziya və məqalələrdə, elmi tədqiqat işlərində bu yaradıcılıq dünyasının bədii-estetik xüsusiyyətlərindən siyasi-kulturoloji mahiyyətinə qədər əsas keyfiyyətləri müəyyən səviyyə və istiqamətlər üzrə üzə çıxarılmışdır. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında və tənqidində ən yeni dövr milli bədii ədəbiyyatımızın tədqiq olunduğu elmi əsərlərdə Sabir Rüstəmxanlının poeziyasına, nəsr və publisistikasına, ədəbi-ictimai fəaliyyətinə bu və ya digər dərəcədə toxunulmuş, xüsusilə professor Təyyar Salamoğlu, gənc

³² Adıgüzel H. Sabir Rüstəmxanlı: Edebi ve Politik Şahsiyeti. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2003, s.26

alimlər Elnarə Akimova³³, Nigar Aslanova³⁴ və Esmira Rəhimovanın³⁵ araşdırmalarında sənətkarın yaradıcılığı və onun komponentləri spesifik təhlilini tapmışdır. Günel Heydərova “Sabir Rüstəmxanlının bədii nəsr və publisistikasında milli yaddaş problemi” mövzusunda dissertasiya işi yazmışdır. Sabir Rüstəmxanlı o nadir sənətkarlarımızdandır ki, nəinki əsərləri təhlil olunmuş, ədəbi şəxsiyyətinə münasibət bildirilmişdir, eyni zamanda, bədii ədəbiyyatımızda onun *poetik obrazı* yaradılmışdır. Tədqiqatçı Musa Xanbabazadə məhz bu unikal mövzuya toxunmuş, Xəlil Rza Ulutürk, Musa Yaqub, Məhəmməd Rza Xəlilbəyli, yazıçı Yusif Həsənbəy və başqalarının bədii əsərlərində mübariz Azərbaycan şairi

³³ Akimova E. Çağdaş poeziya və ədəbi təmayüllər. Bakı: Elm və təhsil, 2016; Akimova E. Cənnət qapısını döyən söz //

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2017, 10 iyun

³⁴ Aslanova N. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaş problemi (1990-2010). Dissertasiya. Bakı, 2015

³⁵ Rəhimova E. Azərbaycan nəsrində ədəbi-nəzəri fikirdə (1990-2010). Dissertasiya, Bakı, 2015

Sabir Rüstəmxanlı obrazının necə portretləşdirilməsini incələmişdir.³⁶

Lakin etiraf etməliyik ki, çağdaş ədəbiyyatımızın ən nüfuzlu və məhsuldar yazıçılardan olan Sabir Rüstəmxanlının bu ədəbiyyatın inkişafına yön və ideya verən sənət dünyası bütün zənginliyi, çoxçalarlığı, yenilikləri, milli və ümumbəşəri məzmunu ilə konseptual şəkildə öyrənilməmişdir. Bir çox yazılarda "ədəbi Sabir hadisəsinin" yalnız zahirinə baxılmış, əsərlərinin məzmunu daha nasirənə formada, bəsit və enerjisiz təhkiyədə nəql edilmiş, onların görüntü-illüstrasiyası yapılmışdır. Həlbuki Sabir Rüstəmxanlı bir poetik və ədəbi hadisə olaraq müasir Azərbaycan, ümumtürk və dünya ədəbiyyatında yeni bir Sözdür. Elə bir Söz ki, Onunla ədəbiyyatın özü, ədəbiyyatın içindəki İnsan, İnsanın nüvəsini təşkil edən Mənəviyyat, Mənəviyyatın dünyanı dəyişdirməyə qadir Ruhu təzələnir, işıqlanır.

Sabir Rüstəmxanlının Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya və başqa ölkələrdə nəşr edilmiş və ən müxtəlif ədəbi janrlarda yazılmış "Tanımaq istəsən", "Xəbər gözləyirəm", "Sevgim, sevincim", "Gəncə qapısı", "Sağ ol, ana dilim!", "Qan yaddaşı", "Ömür kitabı", "Atamın ruhu", "Bu sənin xalqındır", "Zaman məndən keçir", "Xətai yurdu", "Göy Tanrı", "Bütövlük həsrəti", "Ölüm zirvəsi", "Difai fədailəri", "Sunami", "Əbədi Sevdə", "Dərdə əyilmə", Şair və Şər", "Yurduğun En Güzel Nağməsi", "Книга жизни", "Восхождение на плаху", "To Outlive Your Absence" və s. adlı kitablarındakı lirik poeziya, siyasi poeziya, poema, bədii və sənədli nəsr, publisistik mətn nümunələri, ssenari müəllifi olduğu "Cavad xan" filmi, tərcümə əsərləri Azərbaycan xalqının böyük mənəvi sərvətidir.

Sabir Rüstəmxanlının həyatı, çoxcəhətli yaradıcılığı, mühiti və ictimai-siyasi fəaliyyəti üzrə apardığımız araşdırma bizi belə bir ümumiləşdirməyə gətirir ki, o –

(1) son yüzilliklərdə tarixin dolanbaclarında özünü itirmiş qədim bir dövlətin – Azərbaycanın yenidən öz ruhuna qayıtmasının əzablı yollarında yetişmiş yaradıcı şəxsiyyətdir;

³⁶ Xanbabazadə M. Sabir Rüstəmxanlı obrazı poeziyada // <http://edebiyyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/13-sabir-rustemxanlı-obrazı-poeziyada>

- (2) mükəmməl poetik yaddaş arsenalı ilə milli şüurun dərinliklərini oyadan və oyandıran bir yazıçıdır;
- (3) türk dünyasında birlik, özünüdərk və yüksək tərəqqi idealının strateq və bayraqdarlarındanıdır;
- (4) müstəqillik hərəkatının ideoloqlarından biri, bütün həyatı, məfkurəsi və əsərləri ilə Azərbaycan istiqlalını yetişdirən və qoruyan mücadiləçidir;
- (5) çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatını – poeziya, nəsr və bədii-sənədli publisistikasını mövzu, məzmun, problematika və janr baxımından zənginləşdirmiş və onun ideya əsaslarını aktuallaşdırmış bir sənətkardır;
- (6) dünya ədəbi-bədii və ictimai-siyasi fikri ilə Azərbaycan intellektual mühitini qaynaq edən fəaliyyətlərin təşəbbüskarıdır;
- (7) Azərbaycan diasporunun, ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrinin inkişafını yeni humanitar-siyasi təfəkkür integralına yüksəltmə prinsiplərində ardıcılıdır;
- (8) ümumbəşəri dəyərləri Azərbaycan koloritində, dolğun cilasında təqdim etməyi bacaran humanistdir;
- (9) Azərbaycan bədii mədəniyyətinin daha sağlam və demokratik düşüncəli, azad fikirli, geniş dünya-görüşlü və yüksək estetik zövqlü mədəniyyət olaraq gələcəsinə yolaçanlardandır;

- (10) Azərbaycan poetik dilinin mövcud və potensial imkanlarından ən müxtəlif yazı üslublarında yaradıcı şəkildə istifadə etməyin, müstəqillik ruhunu dil, məntiq və natiqlik həyatına gətirməyin praktikasını yaradan və yayan ustadır.

III

NİZAMİ CƏFƏROV: TARİXİ TƏKAMÜL MƏNTİQİ VƏ MİLLİ ÖZÜNÜTƏSDİQ ZƏRURƏTİ

...Ötən əsrin 80-ci illərindən bir gənc alim filologiyadakı mühafizəkarlığı yara-yara gəlirdi. Onun polemik məntiqi qüvvətləndikcə, ətrafına sirayət edib inandırdıqca, bu gəlişin təsadüfi olmadığı bəlli olurdu. Azərbaycanda gedən milli özünüdərk etmə proseslərinə adekvat olaraq ictimai-elmi düşüncəni də köklü şəkildə yeniləşdirmək zərurətini sinirlərilə hiss edən vətənpərvər intellektuallar ("Dədə Qorqud elitası"!) cinahındakı bu gənc bir sıra adlı-sanlı professorlarla döş-döşə gələ-gələ, həmin mühafizəkarlığın çidarladığı filologiyada sırf milli metodoloji kompleksi yaradan ən avanqard cinahdaş oldu. Bu gəncin möhkəmlənməkdə olan özünütəsdiqi elə müstəqilləşməkdə olan Azərbaycanın özünütəsdiqinə bənzəyirdi və yaqın ki, elə ondan nəşət tapırdı. Bu gənc

alim – Nizami Cəfərov idi. 30 ilə yaxın bir bərəkətli zamanda çoxsaylı monoqrafiya, kitab, dərslik, müha-zirə, müsahibə və məqalələrində irəli sürdüyü tezisləri sistemləşdirməklə azərbaycanşünaslıq elminin yeni nə-zəri əsaslarını yaradan Nizami Cəfərov.

HUMANİTAR ELMLƏRİN ORTAQ METODOLOJİ KOMPLEKSİ

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, əməkdar elm xadimi, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin müdiri, professor Nizami Cəfərovun pedaqoji, ictimai-siyasi, təşkilati və başlıcası isə elmi fəaliyyəti bu miqyaslı şəxsiyyətin çoxşaxəli yaradıcılığında özünün tam harmoniyasını tapmış olur.

Nizami Cəfərov BDU-nun filologiya fakültəsinin ümumi dilçilik kafedrasının müdiri (bundan əvvəl fakültənin dekanı), universitet professoru kimi peşəkar filoloqlar, elmi rəhbər kimi alimlər yetişdirir, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili kimi genişmiqyaslı tədqiqatlar aparır və onlara rəhbərlik edir, Azərbaycan, Türkiyə və başqa türk dövlətləri arasında münasibətlərin möhkəmlənməsində, ölkəmizdə humanitar siyasət quruculuğunda, elm və təhsilin təşkilatlanmasında fəal iştirak edir, milli televiziya ilə

ümumxalq marağına səbəb olan "Azərbaycan dili" verilişini aparır, müstəqil TV-lərdə, dövrü mətbuatda həmişə aktual, qarşıya çıxan problemə aydınlıq gətirən, yönəldici fikirlərlə çıxış edir...Əlində çox geniş imkanları olmasına baxmayaraq, özünə heç bir dəm-dəsgah yaratmayıb. Alicənab bir türkcə məxsus qəlb genişliyi ilə Allahın qismətindən əlinə düşən puldan-paradan da dost-tanışa, imkansıza əsirgəmir... Bütün onu tanıyanların yekdil qənaətinə, Nizami həqiqətən yaxşı oğlandır.

Bu yaxşı oğlan – Azərbaycanın yeganə "qalstuksuz parlamentarisi" qəlbən də, fizionomiyası ilə də azad ruhlu, çərçivəsiz, intəhası, "ən yeganə sözü ən yeganə məqamında kəsə deyən" əsl türkdür. İşlədiyi, başçılıq etdiyi kollektivdə də elə xoş ovqat, mehriban, doğma münasibət, işgüzar şərait yaradır ki, quru, mexaniki hərəkətlərdən ibarət olmayan bu orqanik qurumda sərbəst fəaliyyət göstərmək, ortaya yalnız yaradıcı iş qoymaq təbii bir prosesə çevrilir. Ona görə də Nizaminin "maqni" boz, sönük, qaranlıq adamları deyil, həmişə fərəhli, ökbəli, axtarışıl, yaradıcı insanları öz ətrafına çəkir...

Azərbaycanın, eləcə də türk dünyasının sayılan bilginə akademik Nizami Cəfərov yüksək

səviyyəli elmi araşdırmalar aparılmasının bacarıqlı təşkilatçısı olmaqla yanaşı, humanitar elmlərin ortaq metodoloji kompleksini yarada bilən və daha çox bu müstəvidə tədqiqatlar aparan ensiklopedik qabiliyyətə malik bir alim kimi də həm Azərbaycan, həm Türkiyə, həm də digər türkdilli ölkələrdə nüfuza, mötəbər sayğıya malikdir. Təsadüfi deyil ki, o, 2002-ci ildə KİTA-BEK-in «Hizmet ödülünə» və digər mükafatlara layiq görülmüşdür.

Nizami Cəfərovun elmi yaradıcılığı ədəbi-tənqidi araşdırmalardan akademik araşdırmalara qədər geniş bir kontekstə malikdir. Alimin dil və dilçiliyə, ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa, mədəniyyət və mədəniyyətşünaslığa, Azərbaycana və azərbaycanşünaslığa, türkçülük və türkologiyaya dair yazdığı əsərləri bir-birini tamamlaması və konseptuallığı ilə, ənənəvi tədqiqat üsullarına hörməti və problemlərə həmişə orijinal yanaşma texnologiyası ilə seçilir.

Akademikin spesifik tədqiqat metodologiyasının əsas xüsusiyyətlərini biz aşağıdakı şəkildə səciyyələndirə bilərik: Tədqiqat predmetinin mahiyyətinə ən müxtəlif səviyyə və parametrlərdən yanaşıla bilir. İnduktiv və deduktiv metodlarla yanaşma bir-birini üzvi şəkil-

də tamamlayır. Burada tarixi-müqayisəli metodun dil, tarix və cəmiyyət hadisələrinə ən effektiv tətbiq formalarına şahid oluruq. Faktların mahiyyəti özünəməxsus keyfiyyətləri, çevrəsi və analogiyaları ilə açılır, dəyərləndirilir. Təhlil edilən hadisə, fakt, proses həm gerçəkliyi, həm də virtuallığı ilə göz önünə gətirilir. Analizin bütün detallarında kifayət qədər dərinliyə varılır və burada atomik effekt əldə edilir, yəni dərinliyə varıldıqca genişliyə çıxılır. Ümumiləşdirmənin çevrəsi böyüdükcə, bu sferaya daxil olan elementlərin sahmanı, düzəni, şəbəkələnməsi daha aydın cizgiləri ilə görünür. Analitika dərinləşdikcə faktın ümumiləşdirmə miqyası böyüyür, onun üzərində elmi düşüncə qloballaşır. Elmi təhlilin məntiqi o qədər cazibədardır ki, o ən paradoksal təzahürlərində belə tamamilə qəbul edilməz olmur və opponentini güclü polemikaya çəkə bilir, ortaya əsaslı əks arqumentasiya qoymağı tələb edir.

Nizami Cəfərovun həyat və düşüncə ritmikasının öz dramaturgiyası var.. O, *adagio* ləngərində qalmağı da xoşlar. Ancaq onun düşüncə həyatının əsas məkanı və zamanı *maestozo* və *skertso* kükrəyişləri, coşquları, burulğanmaları üzərində köklənib. Bu düşüncə həyatının milli ruhun əski çağlardan qaynayan gur enerjisinə qoşulub onun

harmoniyasında dalğalanmaq şövqü və ərdəmliyi var. Fəqət bütün moduslarında Nizaminin improvizasiyaları həmişə güclü məntiqə, rasio-nal təmələ söykənir.

Ümumiyyətlə, Nizami Cəfərovun elmi yaradıcılığı analitik olduğu qədər polemik keyfiyyətlərə malikdir. Yəqin daha çox buna görə onun yaradıcılığı elmi dairələrdə maraqla qarşılanır və diskussiyaya səbəb olur. Bu araşdırmalarda xüsusilə tarixi hadisələrin dinamikasına fikir verilir, proseslərin stadiallığı, mərhələliyi üzə çıxarılır. Dönüş nöqtələrinin, inkişaf məqamlarının nədən ibarət olmasına diqqət yönəldilir. Bu zaman Nizami Cəfərovun interpretasiyasında tarix hərəkət yox, hərəkət olur. Tarixi proseslərin sivilizasiya dəyərliliyi, kulturoloji spesifikasi müəyyənləşdirilir. Fakt və hadisələr statikasında kodlaşdırılır, dinamikasında isə açılır.

Buna görə də akademik sanki «nədən nəyə?», «kimdən kimə?», «haradan haraya?», «hansından hansına?», «necədən necəyə?» sual-qoyuluşları ilə özünəməxsus bir şəkildə olay və ümumi proseslərin hansı şəkildə səmtlənib tendensiyalanmasını, axarlanmasını, harda batıb harda üzə çıxmasını, şaxələnib budaqlanmasını müəyyən etməyə çalışır – təqribən bu struktur-

modellerdə: «genezisden tipologiyaya», «eposdan kitaba», «xaosdan kosmosa», «tanrıçılıqdan islama», «qədim dövrlərdən orta əsrlərə», «orta əsrlərdən yeni dövrə», «yeni dövrdən ən yeni dövrə», «etnocoğrafi diferensiasiyadan sosial-siyasi integrasiyaya», «Nizamidən Füzuliyə», «Füzulidən Vaqifə», «klassiklərdən müasirlərə», «etnokulturoloji özünüdərkədən milli-siyasi özünüdərkə»...

Tədqiqat texnologiyasında üsul və vasitələrin bu cür kompleksləşdirilib strukturlaşdırılması ilə milli mədəniyyətimizi seçkin dinamikasında, transformasiya xarakterində duymaq və duyurmaq, onun substansial mahiyyətini dərk etmək və dərk etdirmək mümkün olur.

Akademik Nizami Cəfərov bu gün milli modernləşmənin və global yeniləşmənin fəal proseslərini yaşayan Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında tək-cə rəsmi vəzifəsinə – Milli Məclisin Mədəniyyət Komitəsindəki sədrliyinə (keçmiş) görə deyil, həm də bir yaradıcı şəxsiyyət kimi müstəsna rol oynayır. Sadəcə Komitəsindəki sədrliyi (keçmiş) bu prosesləri içərisindən duyaraq onları tezisləşdirmək və konseptuallaşdırmaqda real zəminə çevrilir. Bu təməlin əsasında isə akademik Nizami Cəfərovun çoxillik təcrübəsi,

genişmiqyaslı axtarışlarından əldə etdiyi ümumiləşdirmə keyfiyyətləri dayanır. Nizami Cəfərov hər şeydən öncə dilçidir. Dil isə mədəniyyətin özü, onun yaşarılığının və öz kökü üzərində daimi inkişafının təminatıdır.

Mədəniyyətin dil nüvəsindən onun bütün qatlarına çıxmaq, sosial bazasını modelləşdirmək, düşüncə məkanında genişlənmək və dərinləşmək, bütün arsenalları hərəkətə gətirmək və bununla da təbii olaraq, siyasət və diplomatiya arenasına yüksəlmək, burada öz sözünü fərdin yox, toplumun məntiqincə demək və dinlətmək mümkündür.

Azərbaycan dilçiliyi və türkologiyasında, eyni zamanda, «Azərbaycan dili» dərslərinin, proqram və başqa vəsaitlərin hazırlanmasında Nizami Cəfərovun böyük xidmətləri vardır. Onun namizədlik dissertasiyası Azərbaycan dilində sadə cümlənin struktur-semantik inkişafı probleminə, doktorluq dissertasiyası isə XVIII əsr Azərbaycan ədəbi dilinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Akademikin dilçilik və türkologiyaya dair yazdığı əsərlərdə hər iki sahənin daha düzgün metodoloji əsaslarda öyrənilməsinə səy göstərilir. «Azərbaycan dili tarixinin metodoloji problemləri» məqaləsində XIX əsrdən başlayaraq

müasir dövrümüzdə qədərki dövəmdə bu problemin qoyuluşu diqqətlə araşdırılır və Azərbaycan dili tarixinin dövrləşdirilməsinin yeni variantı təqdim edilir. Ümumiyyətlə, Nizami Cəfərovun Azərbaycan dili, eləcə də türk dilləri tarixinin öyrənilməsinin metodoloji aspektləri və dövrləşdirilməsi problemi ilə bağlı irəli sürdüyü konsepsiyası elmi-nəzəri fikrimizin mühüm nailiyyətidir.

Akademikin tərtib etdiyi «Türkologiyanın müasir problemləri kursunun proqramı»nda (Türkologiya ixtisası üzrə magistratura təhsili pilləsi üçün) türk xalqlarının (və dillərinin) mənşəyi problemləri, türk dilləri tarixinin dövrləşdirilməsi problemi, türk dillərinin diferensiasiyası, təsnifi problemi, dil quruculuğu problemləri və ümumtürk ədəbi ortalıq ünsiyyət dili problemi qoyulur və mükəmməl elmi-nəzəri sistemliliyində proqramlaşdırılır, irəli sürülən hər bir problemin elmi meyar və prinsipləri müəyyənəldirilir.

Bütövlükdə dil, tarix və mədəniyyət məsələlərinə kompleks şəkildə yanaşma onun elmi araşdırmalarının ən spesifik xüsusiyyətlərindəndir ki, məhz onun tətbiqi sayəsində Azərbaycan tarixi mədəniyyət düşüncəsini orqanikası və yaşarılığında hiss etmək olur.

Nizami Cəfərov Azərbaycan dilinin tarixini hansı səviyyədə tədqiq edibse, eyni elmi-nəzəri mükəmməllikdə də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini araşdırıb. Onun bu sahə üzrə apardığı fundamental araşdırmaları, məqalə, esse, очерк, məruzə, çıxış və müsahibələri Azərbaycan ədəbiyyatına onun dünəni, bugünü və gələcəyinin vəhdətində baxan, klassik dəyərlər meyarından poetik sənətə yanaşan bir nəzəriyyəçi-ədəbiyyatşünasın, tənqidçi-alimin və publisistin mövqeyini tam dolğunluğu ilə əks etdirir.

Bu əsərlər Azərbaycan ədəbiyyatının, milli bədii-estetik düşüncəmizin təkamülünü, epos təfəkkürünün əski çağlardan günümüzədək ədəbiyyatın orqanizminə necə sintez olmasını, onun qaynaq və gələnlərini, təcrübə və yaddaşını, qonşu xalqların ədəbiyyatlarından seçilmə xüsusiyyətlərini, bəşər mədəniyyətinə hansı özəllikləri ilə qovuşmasını, öz kökü üzərində göyərə bilən sağlam təməlli modern ədəbiyyatın yaranma zərurətini, milli ədəbiyyatımızın diferensiasiyası prosesində onun poetik zənginləşməsi, janr, üslub rəngarəngliyinə çatması imkanlarını, fərdi poetik yaradıcılıqlarla onun dürləşməsi, variasiyalaşmasını, Azərbaycan tənqidinin müasir ədəbiyyatımıza sağlam münasibətinin formalaşması gə-

rəyini, ədəbi nəsilər nizamını, çağdaş ədəbi prosesin narahat dialektikasını, azərbaycançılıq ideologiyasının, milli dövlətçilik təfəkkürünün, siyasi məfkurənin sovet dövründən fərqli olaraq çağımızda ədəbi-bədii yaradıcılıqda necə özülləşməsinə, hər bir istedadlı yazıçıya, hər bir seçkin bədii əsərə Azərbaycan ruhunun, mənəviyyatının yetirməsi, bəri kimi baxmaq əxlaqını yetərinə orijinal mülahizələr və əsaslı argumentlə araşdırır, dəyərləndirir.

Milli mədəniyyətimizin ləngərini tutan *azərbaycanşünaslıq* da çağdaş elmimizin ana xətti kimi, təbii ki, belə bir alicənab türkün geniş qəlbindən dərilə bilərdi: "Azərbaycanşünaslığa giriş" – akademik Nizami Cəfərovun "epik" fəaliyyətinin ən fundamental bəhrəsi, onun çoxillik gərgin elmi yaradıcılıq axtarışlarının, mənim fikrimcə, birinci mərhələsinin yekun əsəridir.

TÜRKŞÜNASLIQ VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN DİALEKTİKASI

Azərbaycanşünaslıq – bu əsərlə (“Azərbaycanşünaslığa giriş”)³⁷ dünya miqyasına tam rəşional dəyərinədə, ölkəmizin simasını tanıdan, onun tarixini və perspektivlərini gerçək anladan ən etibarlı qaynaq statusunda çıxmaq imkanını qazanır.

Nizami Cəfərov elə tədqiqatının başlanğıcında doğru olaraq göstərir ki, “Azərbaycan haqqında müxtəlif mənşəli, müxtəlif xarakterli mənbələrin verdiyi bu və ya digər dərəcədə elmi məlumatlar qədim dövrlərdən başlasa da, azərbaycanşünaslıq kifayət qədər mükəmməl bir elm olaraq XX əsrin 30-cu illərində formalaşmışdır. Azərbaycanşünaslığın meydana çıxması Azərbaycanda elmi tərəkürün inkişafı ilə yanaşı (bəlkə də daha çox) azərbaycançılıq dünyagörüşünün təşəkkülü ilə bağlı olmuşdur ki, bu da özünü milli-ictimai tərəkürün müxtəlif sahələrində göstərmişdir... Azərbaycanşünaslıq nə dilçilik, nə ədəbiyyatşünaslıq, nə mədəniyyətşünaslıq, nə

də tarixşünaslıqdır. Onun (azərbaycanşünaslığın) işi həmin elmlərin hər birinin, eləcə də bir sıra digər elmlərin faktlarından, nəticələrindən, ümumi müddəalarından istifadə etməklə Azərbaycan (və Azərbaycan xalqı!) haqqında ümumi təsəvvür yaratmaqdan, Azərbaycanın (və Azərbaycan xalqının!) dünyadakı universal mövqeyini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir”.

Nizami Cəfərovun azərbaycanşünaslığın konseptual ideyasını isə belə müəyyən edir: “Azərbaycanşünaslıq yalnız elmi-nəzəri, yaxud akademik bir sistem deyil, həm də get-gedə daha geniş yayılmaqda, Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinə, dünyanın müxtəlif ölkələrində, təxminən 500 min kv. km.-lik ərazisi olan tarixi Azərbaycanda məskunlaşmış azərbaycanlıların dünyagörüşünə çevrilməkdə olan azərbaycançılıq ideologiyasının elmi-metodoloji əsasıdır”. Nizami Cəfərovun azərbaycanşünaslığında Azərbaycan humanitariyasının fakt, nəticə və müddəaları eklektik, mexaniki geydirmədə deyil, təbii orqanikasında, məhz bu elmin özünün fakt, nəticə və müddəalarının, onların ümumiləşdirilməsinin özülü şəklində meydana çıxır.

Nizami Cəfərov məhz çağdaş azərbaycanşünaslıqda mümkün və effektiv olan *milli etnokultu-*

³⁷ Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2002

roloji metodologiyanın yaradıcısıdır. Tarix, etnoqrafiya, etnopsixologiya, etnocoğrafiya, türkologiya, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq (bütövlükdə filologiya), estetikə, fəlsəfə və kulturologiyanın və hətta onların konkret sahələrinin nəticəli müddəaları və müvafiq metodoloji xətləri Nizami Cəfərovun etnokulturoloji metodologiyasında üzvi şəkildə, yeni törəyişində – azərbaycanşünaslıq elminin əsasını təşkil edəcək bir biçimdə tutaşır, hörgülənir, hər birinin də öz lifi gətirdiyi məzmun, çalar və aspekti ilə bu ümumi dəstdə – metodoloji harmoniyada zərifcə bilinir.

Bu bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin substansiyası üzərində ayrı-ayrı humanitar elmləri fokuslaşdırmaqla onların güclü enerjisini alaraq, onun dərin, çoxqatlı mahiyyətini məhz azərbaycanşünaslığın milli etnokulturoloji metodologiyası ilə bütün parametrləri üzrə, tariximüqayisəli, diaxronik və sinxronik planda öyrənməyin bu gün üçün zərurətindən doğmuşdu. Bəs necə! Əgər tarixə dərinlən varmaq, içəridən dalmaq istəyirsənsə, gərək ona bir qədər gəndən və hündürdən baxasan! Nizami bunu bacardı.

O, Azərbaycanın mədəniyyət tarixinə öz doğma ata evinə girmiş kimi daxil oldu, onun taxçalarını ehmallica yoxlayırmış, əntiq əşyalarının

tozunu almış kimi, ələk-vələk edilmiş bu əşyaları yenidən öz sahmanınca düzürmüş kimi işlədi... Nəticədə, azərbaycançılıq milli ideologiyasının təməlində dayanan əsərlərdən birini ortaya qoydu.

Akademik Nizami Cəfərovun "Azərbaycanşünaslığa giriş" monoqrafiyası bir-birini tamamlayan beş böyük fəsildən ibarətdir: Birinci fəsildə Azərbaycan xalqının etnogenezisindən bu xalqın yaratdığı mədəniyyətin tipologiyasına qədər zəngin fenomenal hadisə və ona dürlü yanaşmalar elmi təhlildən keçirilir, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin, Azərbaycan mədəniyyətinin diferensiasiyası və integrasiya problemlərinə, milli-tarixi özünüdərkətmənin məntiqinə yeni baxış təqdim edilir; ikinci fəsildə qədim dövrdən orta əsrlərədək olan bir dövrdə türk dünyasının diferensiasiyası, Azərbaycanın etnokulturoloji coğrafiyasının müəyyənəlməsi – Azərbaycanın türkləşməsi, Azərbaycan xalqının təşəkkülü, Azərbaycan türkcəsinin formalaşması, ümumtürk ədəbi (yazı) dilinin təşəkkülü, təkamülü və tənəzzülü, türk (Azərbaycan) cümləsinin təkamülü, qədim (ümumtürk) eposundan orta əsrlər türk-oğuz eposuna, Tanrıçılıqdan İslama keçid mərhələləri, Dədə Qorquddan Nizamiyə, Nizamidən Nəsimi və Füzuliyə doğru ədəbi-bədii, fəlsəfi-estetik düşüncə-

nin gəlişməsi araşdırılır; üçüncü fəsildə orta əsrlərdən yeni dövrə qədərki çağda Azərbaycan intibahının meydana çıxması, bu prosesdə müş-tərək Azərbaycan superetnosunun təşəkkülü, "Koroğlu"nın zühuru – türk-oğuz eposundan Azərbaycan eposuna keçidin tipologiyası, Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi, Azərbaycan ədəbi dilində funksional üslubların təşəkkülü sürəcləri tədqiq edilir; dördüncü fəsildə yeni dövrdən ən yeni dövrə qədərki bir mərhələdə milli mədə-niyyətimizin müasirləşməsi, Azərbaycanda milli dövlətçilik təfəkkürünün formalaşması və onun ideoloji əsasları, çağdaş Azərbaycan mədəniyyətin-dəki tendensiyalar və onların perspektivləri, Qüzey və Güney Azərbaycanda ədəbi, bədii dilin funksio-nal mahiyyəti, ikiqanadlı milli düşüncə hərəkəti incələnilir. Ancaq bütün tədqiqat boyu aparılan analitik araşdırmalar bütövlükdə tarixi varlığımı-zın, milli düşüncə və mədəniyyətimizin qanunauy-ğunluqlarını təsbit edib sistemləşdirən ümumiləş-dirmələrlə yekunlaşır.

Qədim türk kökündən müasir Azərbaycana gəlincə, Vətənimizi tarixi-kulturoloji tamlığında duymaq və dərk etmək, Vətənimizin tarixi həyatının inkişaf dialektikasını duymaq və dərk etmək mümkün olur.

Türkologiyada, mədəniyyətşünaslıqda və digər müvafiq humanitar elmlərdə çoxlu dəyərli səylər olsa da, müəyyən elmi nəticələr əldə edil-sə də, tam səmimiyyətlə demək olar ki, türk (Azərbaycan) tarixi-etnokulturoloji prosesləri indiyədək bu qədər mükəmməl (və təkzibi çətin) elmi əsaslarda və təmiz türk qəlbi, türk zəkası ilə araşdırılmayıb, sistemləşdirilməyib, konseptual şəkildə nəticələndirilməyib.

Xüsusilə Azərbaycandakı etnogenetik və etnokulturoloji proseslərin, Azərbaycanın etnocoğ-rafiyasının gənəlib daralmasının, tarixi Azər-baycanda dövlətlərin mənşəyinin şərh edilmə-sində iki zidd ifrat meyl bu kardinal problemlərin düzgün elmi əsaslarla öyrənilməsinə mane olub ki, həmin ifrat meyillərin tənqid edilməsi və prob-lemənin düzgün qoyuluşu Nizami Cəfərovun me-todoloji konsepsiyasında mühüm yer tutur.

Bu ifrat meyillərdən biri – müəyyən tarixi-ideoloji bünövrəsi olan antitürklük, o biri milli hərəkətin selində köpüklənən, körüklənən ro-mantik – bəlağətli türkçülükdür. Nizami Cəfərov həm "bütöv bir ideoloji kompleksin tərkib hissəsi olan", "məqsədi isə Azərbaycanı türk dünyasın-dan ayırmaqdan, Azərbaycan xalqının etnik tərkibində türklüyün yerini minimuma, köçəri

gəlmələrin qeyri-türk mənşəli aborigenlərə sistem-siz təsiri səviyyəsinə endirməkdən" ibarət olan azdırıcı antitürklük konsepsiyasına – yanlış tarix nəzəriyyəsinə, həm də real tarixi saxtalaşdıran çəşdirici ifrat "türkpərəstliyin" qeyri-elmi tendensiyalarına qarşı davamlı qarşıdayanmada öz mövqeyini irəli sürür.

O, bütün cinahlarda – tarixçi ilə tarixçi kimi, filoloqla filoloq kimi, publisistlə publisist kimi, fəlsəfəşünasla fəlsəfəşünas kimi və onların hamısı ilə birlikdə Azərbaycanşünas kimi inadlı, inamlı polemika aparır. Tariximizə boş heyranlıq yox, ciddi elmi-analitik münasibət hissini yaradır. Tarixi gerçəkliyə məhz belə düzgün metodoloji münasibət onun faktlarını da yanılmadan şərh etmək üçün meydan açır.

Türk dünyasının humanist xarakterinin dünya üçün nə demək olduğunu tədqiqatında yeri gəldikcə qabardan Nizami Cəfərov ümum-türk tarixini, bu tarix içrə Azərbaycan tarixini ənənəvi olaraq müharibələr, sülalələr və onların "mexaniki" əvəzlənmələri tarixi kimi yox, mədəniyyət tarixi, canlı dilə söykənən mənəviyyat tarixi, düşüncə, yaşantı və ruhu ilə birlikdə soy tarixi kimi araşdırır. Türk ruhunun tükənməz potensialını çağ-çağ züھر etdirən söykək təməllərə – türk

abidələrinə (zərif və möhtəşəm, döyüşkən və sülhsevər, müdrik və körpə kimi saf!) istinad edir. Azərbaycan və onun ətrafında gedən mürəkkəb tarixi prosesləri, mədəniyyət hərəkətlərini, ideologiya və dünyagörüşü dəyişmələrini – Azərbaycanın öz etnik-tarixi coğrafiyası konsepsiyasından, öz Kosmopsixoloqosundan çıxış edərək hərtərəfli araşdırmaya çəkir...

Ümumiyyətlə, akademikin çoxspektrli tədqiqat metodologiyasının əsas tədqiqat obyektini tarixi düşüncə və tarixi yaddaşın təməl daşı – dil və eposdur. Özü də alim həndəvəri ilə Azərbaycan tarixinin keçdiyi yolu həm tarixin öz məntiqi, həm də bu günün məntiqi ilə açıqlayır. Bu harmoniyadan da fakt çoxtərəfli sınaqlarında açılır. İdeologiləşdirilmiş sovet tarixşünaslığında isə məhz bu çatmırdı.

Tarixin məntiqi bu günün (bizim üçün artıq dünyanın!) birtərəfli, dar, qəliblənmiş ideoloji məntiqinə sığdırılırdı. Nizami Cəfərov bu daşlaşmış konstruksiyanı tutarlı dəlil zərbələri ilə dağıtdı. Onun bu geniş polemika meydanında "tarix korifeyləri" ilə savaşının nəticəsi – güclü argumentləri ilə qələbəsi tamamilə məntiqidir.

Bu, əslində, Azərbaycanın tarixi taleyinə düzgün yanaşmağın – həqiqətin qələbəsidir!

Azərbaycan tarixşünaslığına zorla geydirilmiş həmin saxta, qondarma konstruksiyanı indi, şayəd, bir kimsə yenidən diriltmək istəsə, onun üstündə təkid etsə, Nizami Cəfərovun arqumentləri qarşısında çox sadələvh, yöndəmsiz, lax görünər...

Nizami Cəfərovun azərbaycanşünaslıq tədqiqlərinin etnokulturoloji təqdimatında tarixin gerçəyi ümumtarixi proseslərin dörd əsas xəttində – *etnik, linqvistik, mədəniyyət və dövlətçilik* istiqamətlərində inkişafı belədir:

Azərbaycanda (və həmhüdud regionlarda) ilk sosial-siyasi birliklər təqribən e.ə. V minillikdə formalaşmış. Adları bizə məlum olan ən qədim tayfalar isə kutilər, lullubilər və hurrilərdir ki, mənbələr onlar barəsində e. ə. III minilliyin ortalarından başlayaraq söhbət açır...

E. ə. V-III minilliklərdə adları və etnik mənsəbiyyətləri məlum olmayan azərbaycanlıları nəzərə almasaq, ölkənin e.ə. III- II minilliklərə aid sonrakı əhalisi məhz Qafqaz mənsəbi olmuşdur... E.ə. II minilliyin sonu I minilliyin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan ərazisində İran etnosları məskunlaşmağa başladılar. Və həmin proses yalnız Azərbaycanın deyil, ümumən Ön Asiya-nın etnik mənzərəsini əsaslı şəkildə dəyişdirdi. Həmin dövrdə Qafqaz etnosları gəldikcə daha

ardıcıl şəkildə Şimala doğru sıxışdırılmağa başladı...

Azərbaycanın Şimalına (oradan da sonralar Şimali Qafqaza) sıxışdırılmış Qafqaz etnosları Alban dövlətini yaratdılar. Eramızdan əvvəlki son əsrlərdə, eləcə də eramızın ilk əsrlərində Azərbaycanın Şimalında əsasən uti, girdman, qarqaz tayfaları – tarixi mənbələrdə ümumi şəkildə “albanlar” (ağvanlar) adlandırılanlar yaşayırdılar... E. ə. I minilliyin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycana (və həmhüdud regionlara) ... müxtəlif mənsəbi etnoslardan ibarət sosial-siyasi birliklər – tayfa ittifaqları (kimmerlər, saklar, işkuzlar və s.) gələrək buradakı etnosiyasi mürəkkəbliyi bir qədər də artırdılar...

Əhalisinin əksəriyyətini Qafqaz etnosları təşkil edən Azərbaycan ərazisində formalaşmış ilk dövlət – Mannadır (e. ə. IX-VII əsrlər). Sonra təxminən bu ərazinin hüdudlarında Mada – Midiya (VII – VI əsrlər), Atropatena və s. dövlətlər mövcud olmuşdur..

Beləliklə, Azərbaycan xalqının formalaşması prosesi başlayana qədər Azərbaycanın etnik tarixini aşağıdakı dövrlərə bölmək olar:

I. E. ə. V minillikdən e. ə. III minilliyin ortalarına qədər – etnik “qeyri-müəyyənlik” dövrü.

II. E. ə. III minilliyin ortalarından e. ə. II minilliyin sonu I minilliyin əvvəllərinə qədər – Qafqaz etnoslarının yayıldığı dövr.

III. E. ə. II minilliyin sonu I minilliyin əvvəllərindən eramızın I minilliyinin ortalarına qədər – İran etnoslarının yayıldığı dövr.

...Eramızdan əvvəl II – I minilliklərdə türklər, yaxud prototürklər Mərkəzi Asiyanın, sonralar Türküstan adlanan geniş çöllərində məskunlaşmışdılar. Türklərin Qərbə yürüşləri, Avrasiya boyu yayılmaları eramızın ilk əsrlərində başladı ki, Azərbaycanda da türkləşmənin əsası məhz bu dövrdə qoyuldu. Azərbaycanın türkləşməsi aşağıdakı mərhələlərdə getmişdir :

I mərhələ – Azərbaycanda hun-qıpçaq türklərinin Şimal istiqamətindən yayılması (I minillik)

II mərhələ – Azərbaycanda oğuz türklərinin Cənub istiqamətindən yayılması (II minilliyin birinci yarısı)

...Azərbaycan xalqının təşəkkülünün birinci mərhələsini hun-qıpçaq türklərinin, əsasən (savirlər, bulqarlar, xəzərlər) eramızın ilk əsrlərindən Azərbaycanda məskunlaşması təşkil edir. Bu mərhələdə, yəni eramızın I minilliyində ardıcıl hun-qıpçaq yürüşləri nəticəsində Azərbaycanın Şimalı tədricən türkləşdi. İkinci mərhələdə – XI

əsrin əvvəllərində oğuz türklərinin Azərbaycana axını başladı. Onlar bütövlükdə Azərbaycanı türkləşdirdilər, daha doğrusu, I minilliyin ilk əsrlərindən başlayan həmin proses (Azərbaycanın türkləşməsi!) II minilliyin ilk əsrlərində min ildən sonra keyfiyyətə başa çatdı...

Akademik Nizami Cəfərov elə buradaca *paniranizm ideologiyasının Azərbaycan tarixşünaslığındakı ən populyar, inadlı, davamlı və qaşınmaz təzahürünü* – “Türklər yerli xalqları assimilyasiya etmişlər”, “Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətçiliyinin mənşəyi – Mada xalqı, Atropatena ilə bağlıdır” (akademik İqrar Əliyev) qənaətini belə bir təkzibolunmaz sübutla alt-üst edir ki, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında təcrid olunmuş İran (eləcə də Qafqaz) mənşəli etnoslar bu günə qədər mövcuddurlarsa və mütləq əksəriyyətini türklər təşkil edən Azərbaycan superetnosunun tərkibində də iştirak edirlərsə, onda türklər kimi (və nə zaman) assimilyasiya etmişlər?..

Əslində, İqrar Əliyevlə Nizami Cəfərovun Azərbaycan xalqının etnik tarixi problemi ətrafındakı polemikası – özünə yeni danılmaz arqumentasiyalar qazanan türkçülük və köhnədən dediklərini yenə də nəyin bahasına olursa-olsun sübut etməyə çalışan, lakin buna müvəffəq olma-

yan irançılıq (geniş mənada, türk etnogenezisində birtərəfli, bəzən tamamilə yanlış yanaşan hind-avropaçılıq) konsepsiyalarının mövqe təzahürüdür. Elmi azərbaycanşünaslıq birinci konsepsiyanı daha da inkişaf etdirməli, ikinci konsepsiyansa bizim xalqımızın tarixini bu qədər təhrif etməsinə baxmayaraq, yenə də özünü meydanda saxlamasının səbəblərini, bu nəzəriyyənin tarixi həqiqətlərə nə dərəcədə adekvat olmasını birdəfəlik aydınlaşdırmalıdır.

...XII əsrin 30-cu illərində Azərbaycanda oğuz türkləri Atabəylər dövlətini yaradır. Bundan sonra Azərbaycanda qurulan dövlətlər mənşəyi etibarilə məhz türksoylu dövlətlər olur. XI əsrin əvvəllərindən XV əsrin sonu XVI əsrin əvvəllərinə qədərki mərhələdə – yəni Azərbaycan xalqının təşəkkülü tarixinin ikinci mərhələsində Azərbaycana gələn oğuz türkləri farsları daha da cənuba, Qafqaz etnoslarını isə daha da şimala sıxışdırırlar...

XI – XIII, eləcə də XIV – XV əsrlərdə oğuz fəthliyi geniş bir coğrafiyanı bürüdüyündən Azərbaycanın etnik – etnoqrafik sərhədlərini müəyyənləşdirmək çox çətindir. Həmin dövrdə *Azərbaycan hər tərəfdən oğuz – türk mühiti ilə əhatə olunmuşdu. Bu mühit onun etnokulturoloji yüksəlişində həlledici rol oynayır.*

Azərbaycan xalqının formalaşması tarixində üçüncü – sonuncu (həlledici) mərhələ XV əsrin sonu XVI əsrin əvvəllərindən – I Şah İsmayılın bünövrəsini qoyduğu Azərbaycan Səfəvi dövlətinin yaranması dövründən başlayır...

«Beləliklə, XVIII əsrdə Azərbaycan xalqının I minilliyin ortalarından başlayan təşəkkül prosesi sona çatır – həmin prosesin nəticəsi olaraq türk mənşəli Azərbaycan xalqı formalaşır ki, onun etnik tərkibinə hun-qıpçaq, oğuz türkləri (və bir sıra azsaylı qeyri-türk mənşəli etnoslar) daxil olurlar. Eyni zamanda, azərbaycanlıların yerləşdikləri coğrafiyanın hüduqları müəyyənləşir ki, həmin coğrafiya tədricən müxtəlif dövlətlərin ərazisinə çevrilsə də, məhz azərbaycanlılara (Azərbaycan superetnosuna) məxsusdur»...

«...Azərbaycan türkçəsi ümumtürk dilinin diferensiasiyası nəticəsində təşəkkül tapmışdır, bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan türkçəsi, hər şeydən əvvəl, ümumtürkçənin varisidir.... Qədim (ümum-)türk dili təxminən e.ə. I minilliyin ortalarında Altay dilinin bölünməsi ilə əlaqədar olaraq təşəkkül tapıb formalaşmışdır. Həmin bölünmə prosesi isə, görünür, bir neçə min il davam etmişdir (e.ə. IV-III minilliklərdən e.ə. I minilliyə qədər) Beləliklə, türk mənşəli Azərbaycan dili

eramızın ilk əsrlərindən etibarən Azərbaycanda məskunlaşan hun türklərinin, sonra buraya Şimaldan gələn qıpçaqların (əsasən VII-IX əsrlər), Cənubdan gələn oğuzların (əsasən IX-XI əsrlər) etnolinqvistik konsentrasiyası nəticəsində formalaşmış, qədim dövrlərdən Azərbaycanda yaşayan müxtəlif mənşəli (Qafqaz, İran, Türk) etnosların ümumi ünsiyyət vasitəsi olaraq geniş yayılıb inkişaf etmişdir»...

...Azərbaycan türkçəsinin – ümumxalq Azərbaycan dilinin formalaşdığı çağın sonlarına doğru Azərbaycanda (və həmhüdud regionlarda) yazı dili olaraq *türki* fəaliyyət göstərir ki, o da aşağıdakı dövrlərdən keçib:

1. Təşəkkül dövrü (IX-XII əsrlər). 2. Təkamül (regionlaşma) dövrü (XIII-XVI əsrlər). 3. Tənəzzül (süqut) dövrü (XVII-XVIII əsrlər).

«Türki qədim türk (epos) dili əsasında təşəkkül tapmış, xüsusilə II minilliyin birinci yarısında zəngin bir təkamül tarixi keçirmiş, həmin minilliyin ikinci yarısında isə müasir türk dillərinin formalaşması üçün nümunə verməklə, öz tarixi-mədəni missiyasını başa çatdırmışdır»...

Beləliklə, ümumtürk ədəbi (yazı) dilindən milli türk dillərinə doğru inkişaf bu mərhələlərdən keçmişdir: I. Qədim (ümum) türk ədəbi (epos) dili

(e.ə. I minilliyin ortalarından – b.e. I minilliyin ortalarınaqədər); II. Türki (IX-XVIII əsrlər); III. Milli türk dilləri (XVII-XVIII əsrlərdən müasir dövrədək)....

Akademik Nizami Cəfərov Azərbaycan türk ədəbi dilinin demokratikləşmə (və milliləşmə) istiqamətindəki inkişafının aşağıdakı funksional-tipoloji mərhələlərdən keçdiyini göstərir:

«I mərhələ – XVI əsrin əvvəllərindən sonlarına qədər;

II mərhələ – XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərindən XVIII əsrin ortalarına qədər;

III mərhələ – XVIII əsrin ortalarından XIX əsrin ortalarına qədər»... Bu mərhələlərin hər birində Azərbaycan dilinin qazandığı yeni keyfiyyətləri diqqətlə araşdıran alim həmin mərhələlərin sonunda artıq funksional üslubların da Azərbaycan ədəbi dilində tam yetkinləşdiyini sübut edir. Eyni zamanda, o, türk (Azərbaycan) cümləsinin struktur-semantik təkamülünü yazılı abidələrimizin zəngin dil materialı əsasında tədqiq edir. Burada dil təfəkkürünün də dialektik inkişaf prosesini göz önünə gətirir.

EPİK KONSEPTUALİZM: DİLDƏN MƏDƏNİYYƏT DÜŞÜNCƏSİNƏDƏK

Akademik Nizami Cəfərov Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf qanunauyğunluqlarını türk (Azərbaycan) mənəviyyəti və dünyagörüşünün təkamülündən doğan davamlı proseslər kimi götürərək, həmin mədəniyyəti bütün aspektlərinin görüntüsündə epos nüvəsi ilə təhlilə çəkir. O, türk epos mədəniyyətini dünya epos mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi alaraq, onun üç mərhələdən keçdiyini müəyyən edir: 1. Qədim türk epos mədəniyyəti; 2. Orta əsrlər türk epos mədəniyyəti; 3. Yeni dövr türk epos mədəniyyəti. Azərbaycan xalqını isə biri digərinin bilavasitə (genetik) davamı olan bu eposların varisi sayır: 1. Qədim türk eposu; 2. Orta əsrlər türk-oğuz eposu; 3. Yeni dövr türk-oğuz-Azərbaycan eposu. Həmin eposların da hər birinin öz kitab ekvivalentini təqdim edir: 1. Qədim türk (əsasən run) yazılı abidələri; 2. «Kitabi-Dədə Qorqud»; 3. Azərbaycan xalq kitabları.

Nizami Cəfərov burada türk epik mədəniyyətinin mahiyyətini bütün dərinliyi, impulsivliyi ilə açaraq, özünəməxsus ləngərli, çoxqatlı mi-

zanında yazır: «...Qədim türk eposunun zənginliyi, ideya-estetik mükəmməlliyi tanrıçılığın fəlsəfi idrak imkanlarının genişliyi ilə, türklərin tarixinin, iqtisadi, ictimai və siyasi həyatlarının zənginliyi, çoxtərəfliliyi, fəallığı ilə, nəhayət, türklərin Altaydan Avropanın içərilərinə qədər geniş bir coğrafiyada, müxtəlif xalqlarla, etnoslarla fəal əlaqədə olub, ümumdünya proseslərinə ardıcıl iştirak etmələri ilə bilavasitə bağlıdır.

Məhz bütün bunların vəhdətdə təsirinin nəticəsidir ki, *qədim türk epik ənənəsi həm Şərq, həm Qərb xalqlarının epos təfəkkürünə, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə təsir göstərməklə yanaşı, xüsusilə I minillikdə, Şərq epik-mədəni ənənələrinin Qərbə daşınmasında çox mühüm rol oynamış, təxminən min il ərzində Şərqlə Qərb arasında mənəvi-kulturoloji ötürücü olmuşdur.*»

Alim qədim türk epos təfəkkürünün müxtəlif mənbələrdə zamanəmizə qədər gəlib çıxmış «Yaradılış», «Alp Ər Tonqa», «Oğuz Kağan», «Göy türk», «Ərgənəkən», «Şu», «Siyen-pi», «Köç»... dastanlarından «Dədə Qorqud»a, «Koroğlu»ya, yeni dövr milli Azərbaycan dastanlarına uzanan varislik xəttini də izləyərək, türk (Azərbaycan) mədəniyyətinin bu iki möhtəşəm abidəsi üzərində

çox dəyərli elmi-filoloji nəticələr verən tədqiqat aparmışdır.

Azərbaycan (türk) mədəniyyət tarixini tanrıçılıqdan İslama doğru inkişaf kontekstində araşdıran tədqiqatçı alim belə bir mühüm nəticəyə də gəlir ki, «...Azərbaycanda türklüyün etnik-mədəni sistem kimi möhkəmlənməsi təxminən 2500 ilə qədər (bəlkə də daha çox) böyük bir dövrü əhatə edən aşağıdakı üç mərhələdən keçir: I. Qıpçaq mərhələsi (təxminən e.ə. I minilliyin ortaları – b.e. I minilliyin sonu); II. Oğuz mərhələsi (I minilliyin sonu – II minilliyin ortaları); III. Azərbaycan millətinin təşəkkül mərhələsi (II minilliyin ortalarından sonra).

Universal İslam mədəniyyəti içrə Azərbaycan türkünün yaratdığı mədəniyyətin ümumbəşəriyyəti və türklüyü getdikcə unikallaşır, «müəlləşir». Nəsimi, Füzuli, Xətai bu mənada həm İslam mədəniyyətini, həm də türk oğuz mədəniyyətini ən yeni ideya və poetik formalarla zənginləşdirən dühalardır. Məhz bu böyük mədəni-ruhani təkandan sonra türk dili bütün əzəməti ilə Şərqi üç möhtəşəm dilindən (ərəb, fars, türk) birinə çevrildi.

Türkün tarixi taleyini və ruhunu bütün hüceyrələrində yaşadan türk epik təfəkkürünün

iki böyük abidəsini – “Kitabi-Dədə Qorqud”u və “Koroğlu”nu dünya epos mədəniyyətinin parametrləri ilə dəyərləndirib təhlil edən Nizami Cəfərov indiyədək onların araşdırılmasında deyilməyən, üzə çıxarılmayan bir çox mətləblərə toxunur. Azərbaycanşünaslıq baxımından həmin abidələrin etnokulturoloji yöndə öyrənilməsi Azərbaycan elmində yeni hadisədir.

“Dədə Qorqud” və “Koroğlu”nun struktur-poetik analizi bu eposların ideya-fəlsəfi mənasını açmağa qədər yüksəlir. Esseistik ricətlər dastanların ərənlik ruhunu bütün qabarıqlığı ilə canlada bilir. Dədə Qorqud müdrikliyinə, Koroğlu passionarlığına tən gələn monumental fəlsəfi paradigmlər ortaya qoyulur.

Xalq yaradıcılığının epik vüsətini göstərən, aşiq sənətindən bayatılara, klassik və müasir şer formalarından (hətta verlibr!) milli operalarına, rəssamlığadək, demək olar, bütün sənət növlərinə ideya-estetik impuls verən bu dastanlar görkəmli alimimizin bu cür diqqətli araşdırması ilə nəinki layiqli elmi təhlilini tapır, həm də bundan sonra da dərinlən başa düşülmək, sevilmək imkanları qazanır.

Akademik Nizami Cəfərov Azərbaycan kulturologiyasının mühüm bir problemi kimi –

İntibah problemini yenidən qaldırır. Ancaq bu dəfə başqa cür. Azərbaycanşünas alim 70-ci illərin sonu, 80-ci illərin əvvəllərində bu problem üzrə aparılan tədqiqatlardakı bütün səmərəli nəticələri qiymətləndirsə də, İntibah üçün seçilən dövrün (XI-XII əsrlər) düzgün müəyyənləşdirilmədiyi qənaətləndir. Ona görə ki, "XI-XII əsrlər Azərbaycan mədəniyyəti tipoloji baxımdan ümumşərq mədəniyyətinin tərkib hissəsi idi".

Bu dövrün klassik ruhu ərəb, fars dilləri üzərində, ümumşərq estetikası özülündə köklənmişdi. İntibah isə – bütün tərəflərlə sırf milli mədəniyyət hadisəsi, onun ən yüksək səviyyəyə qalxması deməkdir. Azərbaycanın mədəniyyət tarixində belə bir dövr, Nizami Cəfərovun fikrincə, milli yaradıcılıq ruhunun çiçəkləndiyi, xalqın öz doğma Azərbaycan türkcəsində incilər yetirdiyi – XVII-XVIII əsrlərdir: "XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan mədəniyyəti məzmunu etibarilə İntibah mədəniyyətidir". Nizami Cəfərov özünün yeni İntibah konsepsiyasını orijinal təhlili müddəaları, dəlilləri ilə möhkəmləndirə bilir, polemikaya da geniş meydan açır.

Nizami Cəfərovun bu barədə öz fikirlərini ilk dəfə irəli sürdüyü vaxtda da (1992) onun "XVII-XVIII əsr intibah ideyası" geniş müzakirə

edilib, diskussiyaya səbəb olub. Sonra Nizami Cəfərov bu ideyanı qəbul edənlərin də, onunla razılaşmayanların da fikirlərini kitabda çap edib (Bax: "Professor Nizami Cəfərov", Bakı, 2000, s. 79-154).

Dostum öz konsepsiyasını bu gün də əsaslı argumentlərlə müdafiə etsə də, mənə elə gəlir ki, Azərbaycanın mədəniyyət tarixində İntibahın klassik modelinə – daha çox Nəsimi, Füzuli, Behzad, Xətai epoxası – antik türklüklə milli türklüyün orta çağı – dünya, İslam və Azərbaycan mədəniyyətlərinin vəhdətlənərək bütün Şərqdə (poeziyadan tutmuş şəhər tikintisinə, milli dövlət quruculuğunadək) unikal bir hadisəyə çevrildiyi dövr (XIV-XVI əsrlər), bəlkə bir qədər də geniş zaman kəsiyi uyğun gəlir. Ərəbdilli ensiklopedik elmin, farsdilli klassik poeziyanın inkişaf etdiyi və ümumşərq İslam İntibahı sayıla bilən XI-XIII əsrləri isə milli mədəniyyətimiz üçün proto-reneessans çağı kimi dəyərləndirmək olar.

Azərbaycanşünas alimin Azərbaycanda milli dövlətçilik təfəkkürünün formalaşmasına dair irəli sürdüyü qənaətlər, gəldiyi nəticələr elmi-nəzəri ümumiləşdirmə gücünə, mühüm ideoloji-siyasi əhəmiyyətə malikdir. O, "hər bir xalqın ən böyük əsəri onun müstəqil dövlətidir –

bu və ya digər dərəcədə müstəqil dövləti (və milli dövlətçilik təfəkkürü!) olmayan xalq özünü – yaradıcılıq potensialını tam gücü ilə, bilavasitə ifadə etmək imkanlarından məhrumdur” – başlıca tezisi ilə Azərbaycanda etnokulturoloji özünüdərkdən milli-siyasi özünüdərsdiqə – yəni dövlət yaratmağa doğru gedən tarixi prosesləri araşdırır. O, Azərbaycanda dövlətçiliyin biri digəri ilə genetik baxımdan əlaqəsi olmayan aşağıdakı tarixi tiplərini müəyyən edir:

I. Genotipi qeyri-müəyyən dövlətçilik (e.ə. V minillikdən e.ə. III minilliyə qədər).

II. Qafqaz dövlətçiliyi (e.ə. III minillikdən II minilliyin sonu I minilliyin əvvəllərinə qədər).

III. İran dövlətçiliyi (e.ə. II minilliyin sonu I minilliyin əvvəllərindən I minilliyin ortalarına qədər).

IV. Azərbaycan türk dövlətçiliyi (I minilliyin ortalarından sonra).

Yalnız son mərhələdə – II minilliyin ortalarına qədər Azərbaycanda bilavasitə biri digərinin varisi olan dövlətçilik mədəniyyətləri təşəkkül tapır:

1. Qədim (ümum) türk (hun-qıpçaq) dövlətçilik mədəniyyəti.

2. Türk-müsəlman (oğuz-səlcuq) dövlətçilik mədəniyyəti.

Məhz bu özül əsasında Azərbaycan coğrafiyasında genetik varisliklə Azərbaycan türk dövlətləri – *Atabəylər və Səfəvilər dövlətindən tutmuş çağdaş müstəqil milli dövlətimizə qədər* – yaranmış və xalqımızın ictimai- siyasi bütövlüyünün şərti olmuşdur.

Nizami Cəfərov universal türk təfəkkürünün (onun onurğa sütunu kimi dövlətçilik təfəkkürünün) tarixi təkamülünü izləyə-izləyə onun Azərbaycanda çevrələnib-lokallaşdığı vaxtdan bəri qazandığı unifikasiya keyfiyyətlərini, milli idrak kompleksini, mən deyərdim ki, bütün əsas spesifik təzahür xüsusiyyətləri ilə araşdırıb üzə çıxarmağa nail olub. Bu ümumi fonda Azərbaycan – tarixdə olduğu kimi, itirdikləri və qazandıqları ilə birlikdə bütöv görünür.

...Tarix, mədəniyyət tarixi sahəsində o qədər də dərin biliyi olmayan orta azərbaycanlı (etiraf edək ki, Azərbaycan cəmiyyətinin müəyyən qismi öz tarixi kökləri haqqında çox səthi, bəzən də yanlış bir biliyə malikdir; bəzən heç malik deyil və ya onun üçün bunun heç fərqi yoxdur...) bizdəki ortodoks tarix kitablarının verdiyi savad və tərbiyə ilə dəhşətli bir boşluğa

düşmüş olur. Dönüb geriye baxan o azərbaycanlı – yaxın keçmişini rus imperiyası içində görürdü, sonranı dağınıq xanlıqlar içində, daha sonranı İran... içində. Milli soyunu – qarmaqarışıq bir “zat” şəklində. Türk kökünə heç gedib çata bilmirdi. Çünki türk ona – cüzi, xəyali bir element, “ünsür” kimi çatdırılmışdı. Şəxsən mən onlarla ali təhsilli azərbaycanlıdan “Bizim heç tariximiz olmayıbmuş ki...” – təəssüfünü, bilməzlikdən doğan yanlış yozumlarını, sapıntı və çaşqınlıqlarını görmüş, eşitmişəm.

Təsəvvür etmək olar ki, həmin adamlar Nizami Cəfərovun möhtəşəm türk kökünün elmi-nəzəri, tarixi-kulturoloji epopeyasından bilgiler əldə edəndə nə təzadlı hisslər keçirərlər! Çünki stereotiplər asanlıqla dağılmır. Hələ də doğma dilində danışmağı ar bilənlər – yad mədəniyyətlərin südünü əmənlərsə, bu araşdırmaların nə məntiqini, nə də zəngin dilini çətin başa düşələr!... Amma gərək başa düşələr... Öz kökünə söykək, bu barədə yeni bilgiler əldə etmək istəyən vətənpərvər azərbaycanlı üçünə bu tədqiqatların misli-bərabəri yoxdur. Bunlar onu qanadlandıracaq, tarixi biliyini möhkəmləndirib, yanılımlardan təmizləyib, onu daha təməlli edəcək.

Görkəmli alimimiz Nizami Cəfərovun araşdırmaları bu gerçəyi də bəlli edir ki, bütün tarixi boyu çox çətin etnosiyasi mühidə, regional genişlənmə və daralmada, çalın-çarpaz imperiya maraqlarının toqquşduğu qaynar geosiyasi məkanda, necə deyərlər, ox hədəfində, gülləbaran altında Azərbaycanı yaratmaq, yaşatmaq – bizim təsəvvür etdiyimizdən qat-qat baha, ağırlı, zor başa gəlib. Bu qançanağı mühitində Vətən mədəniyyətini hifz etmək – bugünkü azərbaycanlının səcdə edəcəyi müqəddəs ərənlik imiş!

Qaynaqlar

Bəxtiyar Vahabzadə

- Türk dünyasının Bəxtiyarı. Bakı, 2002
Ulusel R.S. Mədəniyyətlərin İpək Yolu.
Azərbaycandan dünya məkanına, Bakı, Təhsil,
2003
Ulusel R.S. Milli ruhun poetik ensiklopediyası
//Ədəbiyyat qəzeti, 2007, 27 yanvar
Ulusel R.S. Nizami Cəfərov: Həyat və düşüncə
ritmləri, Bakı, Çarşıoğlu, 2009
Vahabzadə B. Ağıl başqa, ürək başqa. Bakı,
2000
Vahabzadə B. Axı dünya fırlanır. Bakı, 1987
Vahabzadə B. Əsərləri 11 cildə, Bakı,
"Azərbaycan" və "Çarşıoğlu" nəşriyyatları,
2002-2005
Vahabzadə B. Əsərləri, I c. Bakı, 2001
Vahabzadə B. Köklər, budaqlar. Bakı, 1968
Vahabzadə B. Payız düşüncələri. Bakı, 1981
Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri 2 cildə. Bakı,
1974—75
Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri 2 cildə. Bakı,
1983—84

- Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri 6 cildə, Bakı,
2002
Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 1967
Vahabzadə B. Zaman və mən. Bakı, 1999
Kinzer S. In Azerbaijan, Poets Tear the Fences
Down. //New York Times, International Herald
Tribune, 14 October, 1997

Sabir Rüstəmxanlı

- Rüstəmxanlı S. Hara gedirik // "Azərbaycan"
qəzeti, 1991-ci il, 15 mart
Rüstəmxanlı S. Bu sənin xalqındır. Bakı: Şərq-
Qərb, 1995
Rüstəmxanlı S. Xətai yurdu. Bakı: Qanun, 2003
Rüstəmxanlı S. Ömür kitabı. Göy Tanrı. Bakı:
Şərq-Qərb, 2008
Rüstəmxanlı S. Ayətullah Seyid Əli
Xameneyiyə açıq məktub. Bakı: 2008
Rüstəmxanlı S. Əbədi sevdə. Şeirlər və
poemalar. Bakı, Təhsil, 2012
Rüstəmxanlı S. Atamın ruhu. Bakı: Qanun,
2012
Rüstəmxanlı S. Dərdə əyilmə. Bakı: Qanun,
2013

- Rüstəmxanlı S. Şair və Şər. Bakı: Elm və təhsil, 2015
- Mitskeviç A. Kırım sonetləri (Çevirəni: S. Rüstəmxanlı). Bakı: Mütərcim, 1998
- Həbibbəyli İ. Sabir Rüstəmxanlı. Ömür və sənət yolu haqqında. Bakı: Qanun, 1996
- Ulutürk X.R. Sabir Rüstəmxanlı haqqında. Bakı: Mütərcim, 1998
- Hüseynoğlu S. Ruhla Zaman arasında. Bakı: Azərnəşr, 2001
- Səfərli E. Sabir Rüstəmxanlının fərdi yaradıcılıq üslubu. Bakı: Qanun, 2003
- Adıgüzel H. Sabir Rüstəmxanlı: Edebi və Politik Şəxsiyyəti. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2003
- Bəşirov S. Sabir Rüstəmxanlı: sərhədsiz ruhumuzun yolçusu (Portret cizgiləri). Bakı: Qanun, 2006
- Aslanova N. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaş problemi (1990-2010). Dissertasiya. Bakı, 2015
- Rəhimova E. Azərbaycan nəsrində ədəbi-nəzəri fikirdə (1990-2010). Dissertasiya, Bakı, 2015
- Akimova E. Çağdaş poeziya və ədəbi təmayüllər. Bakı: Elm və təhsil, 2016

- Akimova E. Cənnət qapısını döyən söz // "Ədəbiyyat qəzeti", 2017, 10 iyun
- Xanbabazadə M. Sabir Rüstəmxanlı obrazı poeziyada // <http://edebiyatqazeti.az/news/edebitenqid/13-sabir-rustemxanli-obrazi-poeziyada>
- "Vətəndaş Həmrəyliyi" qəzetinin xüsusi buraxılışı, 1995, sentyabr
- Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev "Xalq yazıçısı" və "Xalq şairi" fəxri adlarına layiq görülmüş bir qrup ədəbiyyat xadimi ilə görüşmüşdür // <http://azertag.az/xeber/349308>
- Rüstəmxanlı S. Yurdumun En Güzel Nağməsi. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi, 2014
- Рустамханлы С. Книга жизни. Баку: Гянджлик, 1990
- Багиров А. Знаковая личность / Рустамханлы С. Восхождение на плаху. М.: Художественная литература, 2016
- Рустамханлы С. Восхождение на плаху. М.: Художественная литература, 2016
- Rustamkhanli S. To Outlive Your Absence. Baku: Qanun, 2012

Nizami Cəfərov

- Cəfərov N. Cənubi Azərbaycanda ədəbi dil: normalar, üslublar. Bakı, 1990
- Cəfərov N. Azərbaycan türkcəsinin milliləşmə tarixi. Bakı, 1995
- Cəfərov N. Bəxtiyar Vahabzadə. Bakı, 1996
- Cəfərov N. «Koroğlu»nun poetikası. Bakı, 1997
- Cəfərov N. Genезisdən tipologiyaya. Bakı, 1999
- Cəfərov N. Eposdan kitaba. Bakı, 1999
- Cəfərov N. Xanım, hey! Bakı, 1999
- Cəfərov N. «Kitabi—Dədə Qorqud»da islama keçidin poetikası. Bakı, 1999
- Cəfərov N. Türkologiya tarixinə ümumi bir baxış. Bakı, 2000
- Cəfərov N. Azərbaycan mədəniyyəti məsələləri. Bakı, 2000
- Cəfərov N. Azərbaycanşünaslıq məsələləri. Bakı, 2001
- Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2001
- Cəfərov N. Azərbaycanlılar: etnokulturoloji birliyin siyasi-ideoloji üfüqləri. Bakı, 2001
- Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2002

- Cəfərov N. Qədim türk ədəbiyyatı, Bakı, AzAtaM, 2004
- Cəfərov N. Klassiklərdən müasirlərə, Bakı, «Çaşıoğlu» nəş., 2004
- Cəfərov N. Anar, Bakı, AzAtaM, 2004
- Cəfərov N. Nazir Əhmədli N. Professor Sadıq Tural, Bakı, AzAtaM, 2005
- Cəfərov N. Türk xalqları ədəbiyyatı, 5 cildə, Bakı, Çaşıoğlu, AzAtaM, 2006
- Cəfərov N. Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, Bakı, Elm, 2007
- Cəfərov N. Tural A.M. Atatürkün Azərbaycan siyasəti, Bakı, AzAtaM, 2008
- Cəfərov N. Azərbaycan xalqının tarixi və ya "tərcümeyi-hal"ı. Bakı: AzAtaM, 2014
- Cəfərov N. Ədəbiyyatın müstəqilliyindən müstəqilliyin ədəbiyyatına. Bakı: Elm və təhsil, 2016
- Cəfərov N. Etnoloji etüdlər. Bakı: Elm və təhsil, 2016
- Əlişanoğlu T. Konsepsion və ya Nizami Cəfərovun ədəbiyyat mücadiləsi. Monoqrafiya. Bakı: 2009
- Ulusel R.S. Nizami Cəfərov. Həyat və düşüncə ritmləri. Bakı: Çaşıoğlu, 2009

Ulusel R.S. Türkşünaslıq və
azərbaycanşünaslığın dialektikası. Bakı: Elm və
təhsil, 2015

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
Professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayner: Zəhid Məmmədov
Texniki redaktor: Yədigar Bağirova

Çapa imzalanmış 07.07.2017
Şərti çap vərəqi 8. Sifariş № 462.
Kağız formatı 84x108 1/32. Tiraj 200

Kitab "Elm və təhsil" nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində hazır diapozitivlərdən çap
olunmuşdur

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4

Az338695

Rahid Ulusel

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Ədəbiyyat İnstitutunun və Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin elmi əməkdaşı, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Rahid Ulusel Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, AMEA Fəlsəfə İnstitutunun Dissertasiya Şurasının üzvü, Beynəlxalq Biokosmologiya Assosiasiyasının Asiya üzrə vitse-prezidenti, "Biokosmologiya – neo-Aristotelizm" jurnalının Redaksiya Heyətinin üzvü, Fəlsəfə Cəmiyyətlərinin Beynəlxalq Federasiyasının üzvüdür. O, XXII Dünya Fəlsəfə Konqresi (Koreya, Seul, 2008), III Qlobal Sivilizasiya Konqresi (İsrail, Yerusəlim, 2009), VIII Dünya Konqresi (İsveç, Stokholm, 2010), Harvard Universitetində keçirilən İkinci Beynəlxalq Konfrans (ABŞ, Kembriç, 2011) və XXIII Dünya Fəlsəfə Konqresində (Afina, 2013), habelə digər nüfuzlu beynəlxalq konfranslarda Azərbaycanı təmsil etmişdir.

Rahid Uluselin 18 kitabı – "Qloballaşma çağında milli özünüdərk etmə və geostrategiya", "Mədəniyyətlərin İpək Yolu: Azərbaycandan dünya məkanına", "Mədəniyyət və Texnosivilizasiya", "Qloballaşma və Türk sivilizasiyası", "Qloballaşma və Harmoniya fəlsəfəsi", "Kainat – Hüceyrə, Hüceyrə – Kainatdır", "Klassika", "Esseistika", "Müasir Azərbaycan tənqidi", "Həyat və düşüncə ritmləri", "Ustad Rəsul Rza. Fəlsəfə və Poeziya: Dünya və Azərbaycan klassikasında onların vəhdəti", "Heydər Əliyev və Azərbaycan-Dünya Münasibətləri: siyasətdən mədəniyyətə", "Qloballaşma və müasir ədəbiyyatın fəlsəfi-estetik problemləri", "Türksünəsləşmə və azərbaycanşünaslığın dialektikası" və s., 200-dən çox məqaləsi Azərbaycanda və xaricdə çap olunmuşdur. Yuri Borevin "Estetika" kitabını, F.Larosfuko, B.Paskal, İ.V.Höte, R.U.Emerson, O.Roden, R.Taqor, C.X.Cibran, C.Meriç və A.Platonovun əsərlərindən seçmələri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.